

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Μετανάστευση σε μια «χώρα που γερνάει»: Αναπαραστάσεις και οριοθετήσεις στον δημόσιο λόγο της σημερινής Ελλάδας.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χαρίκλεια Πανάγου

Αθήνα, 2025

Στην Οικογένειά μου

Τριμελής Επιτροπή

Ιωάννης Γκολφινόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)

Αλεξάνδρα Χαλκιά, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ιορδάνης Ψημμένος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright ©Χαρίκλεια Πανάγου, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Γκολφινόπουλο, για την υποστήριξη και τη βοήθειά του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας. Θα ήθελα επίσης να τον ευχαριστήσω για όλες τις συζητήσεις, τις χρήσιμες συμβουλές, παρατηρήσεις και διορθώσεις του κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας μέχρι την ολοκλήρωσή της εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τις φίλες μου Μαρία, Δέσποινα, Αλεξάνδρα, Μαρία και το φίλο μου Παναγιώτη για την υποστήριξή τους και τη βοήθεια που μου προσέφεραν από τις συζητήσεις μας σχετικά με το θέμα. Επιπλέον, ευχαριστώ θερμά την οικογένεια μου για την υποστήριξη και τη συμπαράστασή τους καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Abstract	8
Εισαγωγή	9

Α' ΜΕΡΟΣ

1. Βιβλιογραφική επισκόπηση	13
1.1 Κυρίαρχοι τρόποι αναπαράστασης και κυρίαρχα αφηγήματα γύρω από το ζήτημα της μετανάστευσης	20
1.2 Θρησκεία και εθνική ταυτότητα. Η περίπτωση του Ισλάμ	25
1.3 Οριοθετήσεις και τρόποι προσέγγισης του «δημογραφικού προβλήματος»	28
2. Θεωρία και Μέθοδος	33
2.1 Θεωρητικό πλαίσιο και εννοιολογικά εργαλεία	33
2.1.1 Νόημα και αναπαράσταση	33
2.1.2 Λόγος, εξουσία και Υποκειμενικότητες	35
2.1.3 Συμβολική Βία και κυριαρχία	38
2.2 Μέθοδος Έρευνας.....	40
2.2.1 Η ποιοτική έρευνα και η Ανάλυση Λόγου	41
2.2.2 Η κριτική ανάλυση λόγου	42
2.3 Μεθοδολογία και σχεδιασμός της έρευνας	44
2.3.1 Σκοπός και επιμέρους στόχοι της Έρευνας.....	44
2.3.2 Επιλογή τεκμηρίων και διεξαγωγή της έρευνας.....	45

Β' ΜΕΡΟΣ

3. Κατασκευάζοντας το «δημογραφικό πρόβλημα»	47
3.1 Το «δημογραφικό πρόβλημα» ως «εθνική απειλή». Ένα «φλέγον ζήτημα».....	49
3.2 Γονιμότητα και αναπαραγωγή του έθνους. Το «γυναικείο καθήκον».....	52
3.3 Η οικογένεια ως «μηχανισμός αναπαραγωγής»	56
3.4 Η ανάγκη για μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό.....	60
3.4.1 <i>Brain drain... Και τα μυαλά στη θέση τους</i>	62
3.4.2 <i>Δεν τους θέλουμε, αλλά (...)</i>	64
4. Το φαινόμενο της μετανάστευσης στο δημόσιο λόγο	68
4.1 Οριοθετώντας το μεταναστευτικό	68
4.2 Μετανάστευση και Εργασία	73
4.2.1 «Μπαίνει τάξη στην αταξία και συνδέεται η παραμονή με την εργασία».	74
4.3 «Πρέπει να χτίσουμε φράχτες αλλά χρειαζόμαστε και πόρτες»: Μια πολιτική ελέγχου	81
4.4 Η κοινωνική παραγωγή του «αφηρημένου μουσουλμάνου»: Η κοινωνική παραγωγή μιας «παγκόσμιας απειλής».....	85
5. Η κάλυψη του «δημογραφικού» και της μετανάστευσης στον ειδησεογραφικό λόγο	89

5.1 Ο δεξιός Τύπος	89
5.2 Ο κεντρώος Τύπος	93
5.3 Ο αριστερός Τύπος	98
Συμπεράσματα	101
Πηγές και Βιβλιογραφία	106

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τους κυρίαρχους τρόπους αναπαράστασης μέσω των οποίων κατασκευάζεται το ζήτημα της μετανάστευσης σε σχέση με το «δημογραφικό πρόβλημα» στην Ελλάδα, μέσα από τους κυρίαρχους λόγους που διατρέχουν τον κοινωνικό ιστό. Συγκεκριμένα, η παρούσα έρευνα εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους αναπαρίσταται το «δημογραφικό πρόβλημα» και η μετανάστευση μέσα από τους πολιτικούς λόγους και τα κυρίαρχα αφηγήματα του δημόσιου λόγου. Μέσα από την κριτική ανάλυση λόγου, εξετάζονται τα δημοσιεύματα από επίσημες ιστοσελίδες θεσμικών φορέων και οι δηλώσεις πολιτικών προσώπων. Επιπλέον, εξετάζονται τα δημοσιεύματα τεσσάρων εφημερίδων ευρείας κυκλοφορίας, κατά το χρονικό διάστημα από 01/01/2021 έως 01/01/2024.

Η παρούσα έρευνα ιχνηλατεί τους τρόπους που η μετανάστευση και το «δημογραφικό πρόβλημα» κατασκευάζονται ως «υπαρξιακή απειλή» για το ελληνικό έθνος-κράτος. Παράλληλα μέσα από τους λόγους που εξετάστηκαν, διερευνάται πώς οι κυρίαρχοι τρόποι νοηματικής ιδιοποίησης του κόσμου, μπορούν μέσω διαιρετικών και ταξινομητικών πρακτικών να διαμορφώνουν μέσω κατηγοριοποιήσεων συγκεκριμένα «είδη» υποκειμένων, αναδεικνύοντας κάποια σώματα ως περισσότερο «σημαντικά» και «επιθυμητά» για το ελληνικό έθνος. Στη βάση αυτή, εξετάζεται α) η κατασκευή του «δημογραφικού» ως «εθνικού προβλήματος», β) η άμεση σύνδεση του «δημογραφικού» με τη γυναικεία γονιμότητα γ) η αναπαράσταση των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών ως «εργατικά χέρια», στο πλαίσιο μιας δημογραφικής κατάρρευσης δ) η ανάδειξη του μεταναστευτικού φαινομένου σε «ζήτημα» ασφάλειας παράλληλα με την κατηγοριοποίηση των μεταναστ(ρι)ών σε «νόμιμους» και «παράνομους», ε) οι τρόποι διάθρωσης των ιεραρχικών και εξουσιαστικών σχέσεων όπως παράγονται ανάμεσα στις/στους μετανάστ(ρι)ες και το ελληνικό έθνος-κράτος μέσα από τους κυρίαρχους λόγους και τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις της μετανάστευσης.

Λέξεις κλειδιά: μετανάστευση, δημογραφικό πρόβλημα, έθνος-κράτος, ανάλυση λόγου

Immigration in an "ageing country": Representations and definitions in the public discourse of contemporary Greece.

Charikleia Panagou

Abstract

This thesis examines the dominant modes of representation and the contemporary dominant discourses through which migration is constructed in relation to Greece's "demographic problem". Specifically, this paper examines the ways in which the 'demographic problem' and immigration are represented through political discourses and the dominant narratives of public discourse. Through critical discourse analysis, it examines publications from official institutional websites and statements by political figures. In addition, the publications of four widely circulated newspapers during the period from 01/01/2021 to 01/01/2024 are examined.

This research explores the ways in which immigration and the 'demographic problem' are constructed as an 'existential threat' to the Greek nation-state. At the same time, through the discourses examined, it explores how the dominant modes of conceptual appropriation of the world can, through divisive and classificatory practices, shape through categorizations specific 'kinds' of subjects, making certain bodies more 'important' and 'desirable' for the Greek nation. On this basis, we examine a) the construction of 'demography' as a 'national problem', b) the direct link between 'demography' and female fertility, c) the representation of third-country migrants as 'laborers' in the context of a demographic collapse, d) the emergence of the migratory phenomenon as a 'security issue' alongside the categorization of migrants into 'legal' and 'illegal' migrants, e) the ways of structuring hierarchical and power relations as produced between migrants and the Greek nation-state through the dominant discourses and representations of migration.

Key words: immigration, demographic problem, nation-state, Discourse Analysis

Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης διπλωματικής εργασίας στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος της Κοινωνιολογίας, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η ανάδειξη των κυρίαρχων αφηγημάτων και αναπαραστάσεων στον δημόσιο λόγο σχετικά με το φαινόμενο της μετανάστευσης και το «δημογραφικό πρόβλημα» στην Ελλάδα. Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μετά την απογραφή που έλαβε χώρα το 2021, υπάρχει έντονη συζήτηση στον δημόσιο λόγο σε σχέση με το «δημογραφικό πρόβλημα» που αντιμετωπίζει η χώρα και τις συνέπειες που θα φέρει μακροχρόνια. Οι δείκτες χαμηλής γονιμότητας που έχουν αυξητική τάση, σε συνδυασμό με το σταθερά αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο, οδηγούν στη μείωση και τη γήρανση του ελληνικού πληθυσμού (ΕΛΣΤΑΤ 2023).

Πολιτικά πρόσωπα και επιστήμονες αναδεικνύουν το «δημογραφικό» ως το πιο σημαντικό πρόβλημα της χώρας, την ίδια στιγμή που μη κρατικοί φορείς χρηματοδοτούν ερευνητικές μελέτες και προγράμματα για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος». Παράλληλα, στο πλαίσιο μιας «δημογραφικής κρίσης» βλέπουμε ότι τα κυρίαρχα αφηγήματα στο δημόσιο λόγο σε σχέση με τη μετανάστευση αναδιαμορφώνονται. Σε σχέση με τα αφηγήματα που αναδείκνυαν τον «κορεσμό» της ελληνικής κοινωνίας από μετανάστες και την αποτροπή της εισόδου τους στη χώρα, τη δεδομένη χρονική στιγμή βλέπουμε να παράγονται λόγοι που επιτάσσουν ως αναγκαία την ένταξη μεταναστ(ρι)ών στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο αυτό, σημείο εκκίνησης για την παρούσα εργασία, αποτέλεσε η ψήφιση του νόμου 5078 τον Δεκέμβριο του 2023, και συγκεκριμένα το άρθρο 193, το οποίο εισήγαγε μια καινούρια διαδικασία νομιμοποίησης μεταναστ(ρι)ών. Η συγκεκριμένη νομοθετική παρέμβαση, που αφορά την προσωρινή ένταξη μεταναστ(ρι)ών στη χώρα, θεωρήθηκε μια «σημαντική» πρόταση για την αντιμετώπιση των «κινδύνων» που θα αντιμετωπίσει η Ελλάδα λόγω του «δημογραφικού προβλήματος».

Δημιουργήθηκε επομένως το ερώτημα, πώς κατασκευάζεται το «δημογραφικό πρόβλημα» μέσα από τους κυρίαρχους λόγους που διατρέχουν τη δημόσια σφαίρα, παράλληλα και σε σχέση με τους τρόπους που τα κυρίαρχα αφηγήματα αναπαριστούν το φαινόμενο της μετανάστευσης. Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό τη χαρτογράφηση των κυρίαρχων αφηγημάτων σε σχέση με τη μετανάστευση και το «δημογραφικό

πρόβλημα» στην Ελλάδα και των τρόπων μέσω των οποίων διαρθρώνονται οι εξουσιαστικές σχέσεις ανάμεσα στο ελληνικό έθνος-κράτος και στις κατηγορίες υποκειμένων που παράγει. Επομένως εξετάζεται πώς η αναπαράσταση των μεταναστ(ρι)ών στο δημόσιο λόγο οριοθετεί τη σχέση τους με το έθνος-κράτος, ποιες κατηγορίες μεταναστ(ρι)ών παράγονται μέσα από τους κυρίαρχους λόγους και αν οι κυρίαρχοι τρόποι αναπαράστασης των μεταναστ(ρι)ών διευκολύνουν την ένταξή τους στη χώρα ή παράγουν τον αποκλεισμό τους μέσα από την παραγωγή ξενοφοβικών λόγων.

Η αναπαράσταση του μετανάστη, κυρίως άντρα, χαμηλής ειδίκευσης, ο οποίος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως «μέσο» για τη βελτίωση της ελληνικής κοινωνίας λόγω μιας «αναγκαιότητας», καθώς και εκείνη του μετανάστη που «απειλεί» τη «συνοχή» και την «ασφάλεια» της χώρας, συνιστά χαρακτηριστικό τρόπο οριοθέτησης της συζήτησης γύρω από το μεταναστευτικό φαινόμενο. Την ίδια στιγμή που προτάσσεται η ένταξη των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών στην ελληνική κοινωνία, αναπαράγονται αντι-μεταναστευτικά συναισθήματα, τα οποία εδράζονται στη φιγούρα του μετανάστη ως «απειλή» ή ως «αναγκαιότητα». Παράλληλα, η χαμηλή γυναικεία γονιμότητα αποτελεί κεντρικό αντικείμενο των μέτρων και των πολιτικών για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος». Στο πλαίσιο αυτό, η ένταξη μεταναστ(ρι)ών στη χώρα φαίνεται να λειτουργεί ως μια λύση προσωρινή και συμπληρωματική στη βασική στρατηγική που είναι η ενίσχυση της «γυναικείας γονιμότητας» και των ελληνικών οικογενειών, οι οποίες αποτελούν πρωταρχικό πεδίο παρέμβασης.

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη διεξαγωγή της παρούσας εργασίας ήταν η κριτική ανάλυση λόγου, η οποία εστιάζει στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και τη λειτουργία των κυρίαρχων λόγων και των αναπαραστάσεων των μεταναστ(ρι)ών, διαμέσου των οποίων παράγονται και αναπαράγονται ιεραρχικές σχέσεις, οι οποίες καθορίζουν τη σχέση ανάμεσα στις/στους Ελληνίδες/Ελληνες, στις/στους μετανάστριες-ες, και στο ελληνορθόδοξο έθνος-κράτος, παράγοντας ταυτόχρονα διακριτά είδη κοινωνικών υποκειμένων. Συγκεκριμένα, στην παρούσα εργασία εστιάζω στον ειδησεογραφικό και πολιτικό λόγο και στους τρόπους μέσω των οποίων διαμορφώνεται ένα καθεστώς αλήθειας γύρω από το «δημογραφικό» και τη μετανάστευση, φυσικοποιώντας και αποκρύπτοντας τις σχέσεις εξουσίας που διατρέχουν τον κοινωνικό ιστό.

Η παρούσα εργασία δεν εστιάζει στους θεσμικούς τρόπους ένταξης, «ενσωμάτωσης» ή αποκλεισμού των μεταναστ(ρι)ών, που εφαρμόζονται σε εθνικό και διακρατικό επίπεδο, στις μορφές φυσικής βίας ή στη διερεύνηση των «αιτιών» που συμβάλλουν στην παραγωγή, τη διατήρηση και διαιώνιση των κοινωνικών ανισοτήτων που υφίστανται οι μετανάστ(ρι)ες και οι προσφύγισσες/ πρόσφυγες στα διάφορα κοινωνικά πεδία. Αποτελεί ένα εγχείρημα να αναδειχθούν οι τρόποι μέσω των οποίων οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις και οι κυρίαρχοι λόγοι, παράγουν μορφές τρόπων αντίληψης, σκέψης και δράσης γύρω από το ζήτημα της μετανάστευσης και του «δημογραφικού προβλήματος», την ίδια στιγμή που παράγουν διακριτά είδη υποκειμένων. Συγκεκριμένα μας ενδιαφέρει να δούμε τα γνωστικά και αντιληπτικά σχήματα τρόπου σκέψης και δράσης τα οποία παράγονται και αναπαράγονται μέσω των κυρίαρχων λόγων και τους τρόπους που απεικονίζονται οι μετανάστ(ρι)ες στην ελληνική κοινωνία σε σχέση με το «δημογραφικό πρόβλημα».

Χάρτης της εργασίας

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος θα αναφερθούμε στο υλικό που μελετήθηκε, στο θεωρητικό πλαίσιο και τη μεθοδολογία που επιλέχθηκε για τη συγκεκριμένη εργασία. Στο πρώτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε αρχικά στη σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανάδυση του έθνους-κράτους. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στο θεωρητικό υλικό που συγκεντρώθηκε σε σχέση με τους κυρίαρχους τρόπους αναπαράστασης του φαινομένου της μετανάστευσης. Για το λόγο αυτό κρίθηκε αναγκαία, τόσο η μελέτη ερευνών που αφορούν τις μορφές απεικόνισης και αναπαράστασης των μεταναστ(ρι)ών στην Ελλάδα, όσο και η μελέτη ερευνών που συνδέονται με τους τρόπους αναπαράστασης των μεταναστ(ρι)ών σε διεθνές επίπεδο. Έπειτα θα αναφερθούμε στις μελέτες που αφορούν τους τρόπους οριοθέτησης του «δημογραφικού». Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναλύσουμε τα θεωρητικά εργαλεία, τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί για την παρούσα εργασία, καθώς και στη μέθοδο που επιλέχθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας.

Στο δεύτερο μέρος θα ακολουθήσει η ανάλυση λόγου του υλικού που συλλέχθηκε. Αρχικά, επιδιώκεται η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο οριοθετείται το «δημογραφικό πρόβλημα», κυρίως με κριτήριο τη χαμηλή γονιμότητα και το αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο. Εξετάζονται επομένως οι τρόποι που τα εθνικά πολιτικά υποκείμενα καλούνται να δράσουν σύμφωνα με το «εθνικό καθήκον», αλλά και οι

τρόποι που τοποθετούνται τα σώματα των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών σε σχέση με το ελληνικό έθνος, κυρίως ως κάποιου είδους «αναγκαιότητα», η οποία επιτάσσει την προσωρινή ένταξή τους στη χώρα, ή/και την «ενσωμάτωση» τους λόγω του «δημογραφικού προβλήματος». Στη συνέχεια, θα εξετασθούν οι κυρίαρχοι λόγοι που κατασκευάζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι κυρίαρχοι τρόποι αναπαράστασης των μεταναστ(ρι)ών, επιδιώκοντας να αναδειχθούν οι βασικές κατηγορίες μέσω των οποίων προσεγγίζεται η μετανάστευση ως φαινόμενο στο δημόσιο λόγο. Έπειτα, θα προχωρήσουμε στους βασικούς τρόπους που το «δημογραφικό» και η μετανάστευση παρουσιάζονται στον ειδησεογραφικό λόγο των εφημερίδων που μελετήθηκαν. Στο τέλος, συνοψίζοντας, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε.

Α' ΜΕΡΟΣ

1. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να δώ τους τρόπους, μέσω των οποίων τα κυρίαρχα αφηγήματα στο δημόσιο λόγο επηρεάζουν τους τρόπους «ενσωμάτωσης» των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών στην ελληνική κοινωνία, την ίδια στιγμή που υπάρχει έντονη συζήτηση για το δημογραφικό «πρόβλημα» στην Ελλάδα. Η «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών, των προσφυγισσών και των προσφύγων, στις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και στην Ελλάδα, μια χώρα της οποίας ο δείκτης γήρανσης αυξάνει με πολύ έντονους ρυθμούς και ο πληθυσμός της μειώνεται, θα μπορούσε να αποτελεί μια «λύση» στο «δημογραφικό πρόβλημα» με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη η Ελλάδα και η Ευρώπη. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ (2023), ο μόνιμος πληθυσμός της Ελλάδας έχει μειωθεί κατά 3,1% σε σχέση με το 2011¹. Επιπλέον, σύμφωνα με τη Eurostat (2024) η διάμεση ηλικία² του πληθυσμού της ΕΕ αυξήθηκε τις δύο τελευταίες δεκαετίες κατά 5,5 έτη: από τα 39,0 έτη το 2003, έφτασε τα 44,5 έτη το 2023 (Η Ελλάδα κατατάσσεται στην τέταρτη θέση μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ με την υψηλότερη διάμεση ηλικία, η οποία ανήλθε στα 46,5 έτη).

Στη ραγδαία αύξηση της γήρανσης του πληθυσμού και του ποσοστού των χαμηλών γεννήσεων, η Ευρωπαϊκή Ένωση ενθαρρύνει τη «νόμιμη μετανάστευση», την «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών και των αιτούντων για άσυλο προκειμένου να τονωθεί η οικονομία και να καλυφθούν οι ανάγκες για εργατικό δυναμικό στην Ευρώπη. Η μετανάστευση ως ένα φαινόμενο που αφορά την μετακίνηση ενός ατόμου ή ενός πληθυσμού σε ένα άλλο μέρος για την εύρεση καλύτερων συνθηκών ζωής ή ως ένας τρόπος φυγής από συνθήκες που απειλούν τη ζωή, αποτελεί ένα διαχρονικό φαινόμενο. Η μετανάστευση, ως διαδικασία, αποτέλεσε τον πιο σημαντικό μηχανισμό κοινωνικής προόδου. Από την εξάπλωση του ανθρώπινου είδους στον πλανήτη, τη μεταφορά ιδεών, την επινόηση νέων τακτικών και εργαλείων, την υιοθέτηση και τη

¹ Ο μόνιμος πληθυσμός της Ελλάδας από 10.816.286 το 2011, μειώθηκε σε 10.482.487 το 2021. Βλ. ΦΕΚ αποτελεσμάτων ΜΟΝΙΜΟΥ πληθυσμού, ΕΛΣΤΑΤ, 20-03-2014. https://www.statistics.gr/documents/20181/1210503/FEK_monimos_rev.pdf/125204a0-726f-46fe-a141-302d9e7a38dc και ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ * ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΕΛΣΤΑΤ 2021, ΕΛΣΤΑΤ, 17-03-2023. https://elstat-outsourcers.statistics.gr/Census2022_GR.pdf

² Σχετικά με τον ορισμό της διαμέσου βλ. «Glossary:Median», ec.europa.eu. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Median>. Η διάμεση ηλικία αναφέρεται σε εκείνη την τιμή που τέμνει έναν πληθυσμό σε δύο ίσα μέρη και επομένως το 50% των υπόλοιπων τιμών βρίσκεται πάνω από τη διάμεσο και το άλλο 50% των τιμών βρίσκεται κάτω από αυτήν.

μάθηση νέων γνώσεων και πληροφοριών, την ανάπτυξη περισσότερων σύνθετων δικτύων συναλλαγών και γνώσεων, μέχρι τον ενοποιημένο κόσμο που γνωρίζουμε σήμερα, η μετακίνηση των πληθυσμών ή αλλιώς η «μετανάστευση» αποτέλεσε τον πιο σημαντικό παράγοντα (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013).

Ο όρος «μετανάστης» αναφέρεται στα άτομα, τα οποία μετακινούνται από τον τόπο κατοικίας τους, είτε για μικρό χρονικό διάστημα είτε για πάντα, εντός της χώρας ή σε κάποια άλλη χώρα, για διάφορους λόγους, ενώ ο όρος «πρόσφυγας» αναφέρεται στους μετανάστες, οι οποίοι διώκονται και εξαναγκάζονται να φύγουν από τον τόπο της μόνιμης κατοικίας τους, αναζητώντας ασφάλεια αλλού³. Παρά το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις οι άνθρωποι εγκαταλείπουν την πατρίδα τους αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, η διάκριση ανάμεσα στον «πρόσφυγα» και τον «μετανάστη» είναι σημαντική, καθώς νομικά έχουν διαφορετική αντιμετώπιση. Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του ΟΗΕ (1951)⁴ μόνο για τους πρόσφυγες προβλέπεται το δικαίωμα ασύλου, καθώς ο πρόσφυγας εγκαταλείπει τη χώρα του υπό τον εξαναγκασμό της δίωξής του.

Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2020: 23-25), σε αντίθεση με τον πρόσφυγα που εγκαταλείπει τη χώρα του από το φόβο δίωξης και για λόγους πολιτικούς, ο μετανάστης φεύγει για οικονομικούς λόγους. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα όρια ανάμεσα στο πολιτικό και το οικονομικό είναι δυσδιάκριτα, και στις δύο περιπτώσεις οι άνθρωποι μετακινούνται λόγω της «ανάγκης» και όχι από τη διάθεσή τους να ταξιδέψουν. Ο μετανάστης αποτελεί τη φιγούρα, η οποία μετακινείται για την προοπτική ευημερίας σε έναν άλλο τόπο. Όπως αναφέρει: «Ο μετακινούμενος - πρόσφυγας ή μετανάστης- είναι τέκνο της ανάγκης. Για τον πρόσφυγα η ανάγκη είναι πολιτική (ή κλιματική), για τον μετανάστη είναι οικονομική.» (Χριστόπουλος, 2024: 7). Ο πρόσφυγας αποτελεί μια ειδική κατηγορία του μετανάστη και το προσφυγικό φαινόμενο αποτελεί ένα υποσύνολο του μεταναστευτικού.

Το γεγονός ότι, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, μόνο στους πρόσφυγες παρέχεται το δικαίωμα του ασύλου, ενώ απέναντι στους μετανάστες δεν υφίσταται

³ Σχετικά με τον ορισμό των «μεταναστών», των «προσφύγων» και τον «αιτούντων για άσυλο», βλ. «Προσφυγική κρίση και ΕΕ: στοιχεία και αριθμοί», [europarl.europa.eu. https://www.europarl.europa.eu/topics/el/article/20170629STO78630/prosfugiki-krisi-kai-ee-stoicheia-kai-arithmoi#-----3](https://www.europarl.europa.eu/topics/el/article/20170629STO78630/prosfugiki-krisi-kai-ee-stoicheia-kai-arithmoi#-----3)

⁴ Βλ. «Η Σύμβαση του 1951 σχετικά με το Καθεστώς των Προσφύγων», [unhcr.org/gr. https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2018/01/04-symvasiprotokollo.pdf](https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2018/01/04-symvasiprotokollo.pdf)

παρά μόνο μια απομειωμένη υποχρέωση «ανθρωπιστικής» προστασίας, ωθεί σε πολλές περιπτώσεις στην αναγνώριση όλων των μετακινούμενων πληθυσμών εξ ανάγκης ως μεταναστών. Όπως αναφέρει ο Χριστόπουλος (2020: 33-34), η τάση εξίσωσης των προσφύγων με των μεταναστών, τόσο από την πλευρά της ευρωπαϊκής δεξιάς -η οποία προτάσσει την εξίσωση προκειμένου να αποφύγει την υποχρέωση για προστασία που προβλέπει το διεθνές δίκαιο-, όσο και μέρος της αλληλέγγυας διεθνιστικής αριστεράς -που προτάσσει την αναγνώριση όλων των ανθρώπων ως μεταναστών, από τη στιγμή που οι μετακινούμενοι πληθυσμοί εξαναγκάζονται να φύγουν-, οδηγεί στην διευκόλυνση μιας πολιτικής η οποία επιδιώκει την υποβάθμιση των δικαιωμάτων των προσφύγων παρά την παροχή δικαιωμάτων στους μετανάστες. Η πολιτική που εξισώνει τους πρόσφυγες με τους μετανάστες, αποτελεί την πολιτική που κυριαρχεί σήμερα στην Ευρώπη και η οποία οδηγεί στην ευτελή μεταχείριση των προσφύγων και των μεταναστών υποβιβάζοντας την αξία της ανθρώπινης ζωής.

Ο «μετανάστης» σε κάθε χρονική περίοδο συνδέεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και ποιότητες. Στη σημερινή εποχή το φαινόμενο της μετανάστευσης, είναι άμεσα συνδεδεμένο με την ανάδυση του θεσμού του έθνους-κράτους, την ιδιότητα του «πολίτη» και των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Οι κατηγορίες του «μετανάστη» και του «έθνους» αναφέρει η Green (2004: 55) δημιουργήθηκαν από τη συνάντηση των «ξένων» με το κράτος. Τα σύνορα των εθνών κρατών ως «γεωπολιτικές πραγματικότητες» λειτουργούν ως τόποι προσδιορισμού και διαφοροποίησης, μεταξύ των όσων έχουν δικαίωμα στη ζωή και στην εργασία και όσων δεν έχουν. Την ίδια στιγμή, ο κρατικός μηχανισμός μέσω των θεσμών του, αποφαινεται σχετικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις που δίνουν το «δικαίωμα» του «ανήκειν» σε μια συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια, καθώς και το δικαίωμα απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη.

Μία άλλη βασική διάσταση της μετανάστευσης είναι εκείνη της εργασίας. Στη σημερινή εποχή, ο μετανάστης δεν είναι απλώς ένας «ξένος», αλλά και στις περισσότερες περιπτώσεις ένας εργάτης. Η «ενσωμάτωση» του ξένου σε ένα έθνος-κράτος απαιτεί την είσοδο του στον καταμερισμό της εργασίας. Ο παράγοντας της εργασίας είναι θεμελιώδης για τη διαδικασία της μετανάστευσης και ο «Άλλος» προσδιορίζεται μέσα από τον οικονομικό του ρόλο (Green, 2004: 102-103). Η σχέση «εργάτη μετανάστη» και έθνους κράτους είναι κομβικής σημασίας καθώς τα κράτη διαχειρίζονται τον πληθυσμό τους, και την έλευση των μεταναστ(ρι)ών μέσα από τις

ανάγκες της αγοράς εργασίας και της εθνικής οικονομίας. Ο μετανάστης αποκτά μια εθνοτική και μία οικονομική φύση στο πλαίσιο του έθνους-κράτους που εντάσσεται. Όπως αναφέρει η Green: «Ο “πολιτισμικά Άλλος” είναι επίσης ένας “οικονομικά Άλλος” στην οικοδόμηση του έθνους κράτους» (2004: 103).

Παράλληλα ο Ψημμένος επισημαίνει: «Μια σχέση υπηρετικότητας ενώνει το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό με τις κοινωνίες υποδοχής σε Ευρώπη και Αμερική» (2020: 50). Η υπηρετική εργασία που συνίσταται στην καταναγκαστική εργασία ή/και την εξάρτηση της ζωής των μεταναστ(ρι)ών από τον εργοδότη, συνιστούν βασικά χαρακτηριστικά του σύγχρονου, παραγόμενου, φθηνού, μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Η άτυπη και υπηρετική εργασία συνιστά το κυρίαρχο παράδειγμα μεταναστευτικής εργασίας, το οποίο χαρακτηρίζεται από την αστάθεια, την προσωρινότητα και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η ανάγκη για προσωρινά, φθηνά «εργατικά χέρια», για την κάλυψη των αναγκών των εθνικών οικονομιών συνιστά θεμέλιο της παραγωγής ενός πειθήνιου, ανειδίκευτου και συνεχώς μετακινούμενου εργατικού δυναμικού.

Ο Ψημμένος (2004) εξετάζοντας τον κοινωνικό χώρο, όχι απλώς ως αυτόνομο στοιχείο, αλλά ως πεδίο αλληλεπίδρασης και συνάντησης των κοινωνικών δομών και των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων, εστιάζει στους χώρους διαμονής και στους χώρους εργασίας των Αλβανών μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του 1990, προκειμένου να αναδείξει τους τρόπους κατασκευής ενός φθηνού εργατικού δυναμικού στην Αθήνα. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι συνθήκες που διαμορφώνουν το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό στην Ευρώπη, εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που συνδέεται με την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, την αύξηση των άτυπων και ευέλικτων μορφών εργασίας, την φυλετικοποίηση της εργασίας, την ανάπτυξη των δικτύων επικοινωνίας και μεταφορών, όπως και του καταμερισμού της εργασίας σε διεθνές και τοπικό επίπεδο. Η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων και η άτυπη εργασία αποτελούν την κατεξοχήν μορφή εργασίας των νέων μεταναστών στις χώρες υποδοχής και διαμονής.

Οι εγκατάσταση των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας, στην Ομόνοια και στην πλατεία Βάθης, μέσα σε περιφρακτικούς χώρους διαμονής και εργασίας οδηγούσαν στην κοινωνική αποξένωση, την απομόνωση και την ανασφάλεια. Οι απάνθρωπες συνθήκες διαμονής στην Αθήνα, εντός δωματίων παλιών ξενοδοχείων σε

χαμηλές τιμές, καθώς οι Έλληνες πολίτες δεν νοίκιαζαν εύκολα σπίτια σε Αλβανούς μετανάστες, συμβόλιζαν την απαγόρευση στους «ξένους», μετανάστες να παραμείνουν στη χώρα και παράλληλα την προσπάθεια της αθηναϊκής κοινωνίας να τους πείσει να φύγουν (Ψημμένος, 2004: 151-152). Την ίδια στιγμή, που ο κοινωνικός χώρος οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση, η εργασία των μεταναστ(ρι)ών περιθωριοποιείται και χαρακτηρίζεται από την προσωρινότητα, την αποξένωση, την εργασιακή εκμετάλλευση, τον υποβιβασμό και την απουσία της κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης του ατόμου.

Επιπλέον, σύμφωνα με τους Γκόλντιν, Κάμερον και Μπαλαρατζάν (2013), ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στη σημερινή εποχή είναι η έξοδος από τα σύνορα ενός έθνους-κράτους και η επακόλουθη εγκατάσταση/διαμονή σε ένα άλλο. Όπως αναφέρουν, από τον 20^ο αιώνα και έπειτα βρισκόμαστε στην εποχή της «ελεγχόμενης μετανάστευσης», όπου ως μετανάστευση ορίζεται η διασυνοριακή μετακίνηση, η οποία αποτελεί ένα ζήτημα προς διαχείριση, που τα κράτη-έθνη μέσω των κρατικών μηχανισμών τους επιδιώκουν να την ελέγξουν. Μία από τις βασικές συνιστώσες της «ελεγχόμενης μετανάστευσης» αποτελεί η διάκριση ανάμεσα στη «νόμιμη μετανάστευση» και την «παράνομη μετανάστευση». Όπως θα δούμε, στη σημερινή εποχή, τόσο στα κυρίαρχα ελληνικά αφηγήματα όσο και στο διεθνές δημόσιο λόγο τονίζεται η ενθάρρυνση της «νόμιμης μετανάστευσης» και ο «έλεγχος» της «παράνομης μετανάστευσης» προκειμένου να επιτευχθεί η «ασφάλεια» και η «συνοχή» στις χώρες υποδοχής και διαμονής.

Σύμφωνα με τον Γκολφινόπουλο (2023) το ζήτημα της «παράνομης μετανάστευσης» αποτελεί κεντρικό θέμα στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο της Ελλάδας, και αποτελεί ένα ζήτημα άμεσα συνδεδεμένο με την ασφάλεια του ελληνικού έθνους, και τον εθνικισμό. Συγκεκριμένα, η «παράνομη μετανάστευση» συνδέεται άμεσα με μία αίσθηση απειλής για τη συνοχή του ελληνικού έθνους καθώς και με την αίσθηση ασφάλειας της εδαφικής ακεραιότητας και της αρμονίας του κράτους, έναντι της ρευστότητας που προκύπτει από την «εισβολή ανεξέλεγκτων μεταναστευτικών ροών». Όπως υποστηρίζει ο ίδιος, μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα αποκρύπτεται ο κοινωνικός χαρακτήρας και οι εξουσιαστικές σχέσεις που διατρέχουν τη διαδικασία της «παράνομοποίησης» και η «παράνομη» γίνεται αντιληπτή ως στατική συνθήκη, ως κατάσταση αυτονόητα φυσική σε αντίθεση με την νομιμοποίηση της οποίας ο διαδικαστικός χαρακτήρας γίνεται φανερός (Γκολφινόπουλος, 2023: 86-87). Εντός

αυτής της διαδικασίας απόκρυψης και «φυσικοποίησης» των εξουσιαστικών σχέσεων που κατασκευάζουν την «παράνομία» και τον «παράνομο/λαθραίο μετανάστη», ο νόμος μεσολαβεί, δίνοντας λύση σε ένα πρόβλημα, το οποίο παρουσιάζεται ως ένα πρόβλημα διαχρονικό και α-ιστορικό, το οποίο δεν μπορεί να αλλάξει αφού από την «ουσία» του έτσι είναι. Κατά τον τρόπο αυτό, το κράτος διαμέσου των νόμων και των μηχανισμών καταστολής, γίνεται ο ύστατος ρυθμιστής του τρόπου διαμόρφωσης της «νομιμότητας» και της «παράνομιας»

Ο Γκολφινόπουλος (2023) διακρίνει πως άμεσα αποτελέσματα και ταυτόχρονα στοιχεία διάρθρωσης των πρακτικών λόγων αποτελούν τα υποκείμενα, τα οποία αποτελούν ακριβώς κατασκευές του συσχετισμού της εξουσίας και της γνώσης σε κάθε δεδομένη ιστορική συγκυρία. Ακολουθώντας τις θέσεις της Butler για τη διαδικασία παραγωγής «υποκειμένων» και «αποκειμένων», διαπιστώνει την παραγωγή των «λαθραίων μεταναστ(ρι)ών» ως «αβίωτες» και μη κατοικήσιμες ζώνες κοινωνικής ζωής, ως είδη «αποκειμένων», ως μία αρνητική εξωτερικότητα, η οποία αποκλείεται και ταυτόχρονα συγκροτεί την υπόσταση των «κανονικών υποκειμένων» (Γκολφινόπουλος, 2023: 42). Οι «παράνομοι μετανάστες» γίνονται ένα «είδος» ιστορικού ανθρώπου που δεν αναγνωρίζονται ως υποκείμενα, μια κατηγορία ανθρώπων που αποκλείονται από τα αναγνωρισμένα είδη υποκειμενικότητας. Την ίδια στιγμή, ο «παράνομος μετανάστης» ένα είδος «αποκειμένου» και χωρίς «ταυτότητα» συγκεκριμένη, αποτελεί ρήξη στην ενότητα που συνέχει το έθνος-κράτος. Αποτελεί τη φιγούρα, η οποία διαχωρίζεται και αποκλείεται από τους πολίτες ενός έθνους-κράτους και των δικαιωμάτων που απολαμβάνουν.

Σύμφωνα με τον Γκολφινόπουλο (2023: 69), η παραγωγή της «νόμιμης» και της «παράνομης» μετανάστευσης διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις μεταξύ του έθνους κράτους και των υποκειμένων της επικράτειάς του. Συγκεκριμένα, μέσω του καθορισμού των υποκειμένων του, δηλαδή των πολιτών (που αναγνωρίζει) και των μη πολιτών, εγκαθιδρύεται η έννοια του «παράνομου μετανάστη». Όπως αναφέρει: «Η έννοια του πολίτη συμπεριλαμβάνει και ταυτόχρονα αποκλείει, δηλαδή συμπεριλαμβάνει αποκλείοντας.» (Γκολφινόπουλος, 2023: 70). Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο «παράνομος μετανάστης» ως μη πολίτης, ως μη αναγνωρισμένο άτομο, αποκλείεται από τα δικαιώματα που το έθνος-κράτος αναγνωρίζει στους πολίτες του. Πρόκειται για το χάσμα ανάμεσα στα «ανθρώπινα δικαιώματα» και τα δικαιώματα του πολίτη, καθώς χωρίς την ιδιότητα του πολίτη τα ανθρώπινα δικαιώματα, δηλαδή τα

δικαιώματα που θα έπρεπε κανείς να απολαμβάνει απλά ως άνθρωπος, παραμένουν μετέωρα.

Σύμφωνα με τον Agamben (2015), τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν αποτελούν, αναπαλλοτριώτα, ιερά και απαράβατα δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά δικαιώματα των πολιτών ενός έθνους-κράτους. Τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι κατά τον τρόπο αυτό άμεσα συνδεδεμένα και αναπόσπαστα με την ανάδυση του νεωτερικού έθνους-κράτους και την ιδιότητα του πολίτη (Arendt, Agamben, & Traverso, 2015:41). Σε αυτό το σημείο έγκειται ακριβώς το παράδοξο και η ρήξη του πρόσφυγα με την έννοια των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων», καθώς ενώ συνιστά την κατεξοχήν φιγούρα, η οποία θα έπρεπε να ενσαρκώνει -απλά ως ανθρώπινο ον- τα δικαιώματα του ανθρώπου, χωρίς την ιδιότητα του πολίτη εντός ενός συγκεκριμένου έθνους-κράτους, αποκλείεται από αυτά. Επομένως, στο πλαίσιο ενός έθνους-κράτους τα «ανθρώπινα δικαιώματα» δεν μπορούν παρά να αποτελούν παρά δικαιώματα των πολιτών του. Με άλλα λόγια τα δικαιώματα του ανθρώπου (ως αφηρημένη ποιότητα) δεν μπορούν παρά να υφίστανται ως δικαιώματα των ατόμων που έχουν την ιδιότητα του πολίτη εντός ενός έθνους-κράτους.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα ως ιερά και απαράβατα δικαιώματα της ανθρώπινης ζωής δεν μπορούν να αντλούν την ισχύ τους παρά μόνο εντός των πλαισίων του έθνους-κράτους και εκπροσωπούν σύμφωνα με τον Agamben: «την πρωταρχική μορφή εγγραφής της γυμνής φυσικής ζωής στη νομικο-πολιτική τάξη του έθνους κράτους» (2015:42-43). Πρόκειται για τη μετάβαση από τη γυμνή φυσική ζωή (το ανθρώπινο ον) στην πολιτική ζωή (τον πολίτη) και τη μετάβαση από την κυριαρχία του Θεού και των Ελέω Θεού Μοναρχιών στην κυριαρχία του έθνους-κράτους. Τόπος των μεταβάσεων αυτών είναι ακριβώς τα «ανθρώπινα δικαιώματα». Σύμφωνα με τον Agamben (2015: 44), ο πρόσφυγας, αποτελεί τη φιγούρα που διαρρηγνύει την ταύτιση μεταξύ του ανθρώπου και το πολίτη, την ταύτιση ανάμεσα στη «γέννηση» και την εθνικότητα. Αποτελεί δηλαδή, τη φιγούρα, η οποία προκαλεί ρήξη μεταξύ κράτους και έθνους, και κατά τον τρόπο αυτό, οι έννοιες του πρόσφυγα και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διαχωρίζονται ριζικά.

1.1 Κυρίαρχοι τρόποι αναπαράστασης και κυρίαρχα αφηγήματα γύρω από το ζήτημα της μετανάστευσης

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας κρίθηκε αναγκαία η αναζήτηση ερευνών σε διεθνές επίπεδο οι οποίες αποτυπώνουν τους τρόπους αναπαράστασης και απεικόνισης των μεταναστ(ρι)ών και των προσφυγισσών/προσφύγων στο δημόσιο λόγο. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα ενότητα θα εστιάσω στα κυρίαρχα σχήματα θέασης και αναπαράστασης του μεταναστευτικού φαινομένου όπως προκύπτει στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες της Δύσης. Συγκεκριμένα, θα εστιάσω στους τρόπους που μέσα και διαμέσου των κυρίαρχων αφηγημάτων παράγεται η κοινωνική κατασκευή κατηγοριών υποκειμένων με διακριτές ποιότητες, μέσω ταξινομητικών και διαιρετικών πρακτικών. Πρόκειται για τις κατηγορίες του «αφηρημένου άλλου», του «ξένου» και του «πολίτη». Οι μετανάστες αποτελούν τον «ξένο», ο οποίος «απειλεί» να διασπάσει την ενότητα του «εμείς» και απειλεί να διαταράξει την «ασφάλεια», την εύρυθμη λειτουργία και την ομοιογένεια του έθνους. Η αναπαράσταση των μεταναστ(ρι)ών μέσω στερεοτυπικών αντιλήψεων, ως «εισβολείς», υπό την μορφή «μαζικών εισροών», η απεικόνισή τους ως εγκληματίες/ τρομοκράτες και η παρουσίασή τους ως «απειλή» ή ως «πρόβλημα», το οποίο χρήζει μιας συντονισμένης αντιμετώπισης, κυριαρχεί στο δημόσιο λόγο.

Η αναπαράσταση των μεταναστ(ρι)ών στο δημόσιο λόγο παράγεται μέσα από ένα διχοτομικό τρόπο σκέψης, ο οποίος αναδεικνύει δύο βασικές κατηγορίες προσδιορισμού του «ανήκειν». Πρόκειται για τις κατηγορίες του «εμείς» και του «ξένου»/ του «άλλου», ή με άλλα λόγια, για την κοινωνική κατασκευή διακριτών ταυτοτήτων, οι οποίες υπάγονται στις κατηγορίες του «εμείς» (πολίτες) και του «ξένου» (μη πολίτες). Το «εμείς» συνδέεται με τη φαντασιακή αίσθηση μιας κοινής, ενιαίας, εθνικής ταυτότητας και με την αίσθηση ενότητας ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας, την «κοινή εθνική συνείδηση» και τους κοινούς τρόπους βιοτικού ύφους που έχουν οι πολίτες ενός συγκεκριμένου έθνους-κράτους, ενώ η κατηγορία του «ξένου» συνδέεται με την μορφή, η οποία διαρρηγνύει την ενότητα αυτή. Πρόκειται για την υπαγωγή των σωμάτων των πολιτών σε μια ομογενοποιημένη κατηγορία του «εμείς» και των σωμάτων των «μη πολιτών» σε μία ομογενοποιημένη κατηγορία του «άλλου»/ του «ξένου».

Η Taha (2019) διαπιστώνει πως στο Ηνωμένο Βασίλειο, μέσα από τους κυρίαρχους λόγους παράγονται δύο είδη διακριτών ταυτοτήτων στη βάση ενός διχοτομικού τρόπου σκέψης ο οποίος κατασκευάζει τις κατηγορίες του «εμείς»/πολίτες και του «ξένου»/ μη πολίτες. Όπως υποστηρίζει, μέσα από αυτά τα δισυγικά σχήματα τρόπου σκέψης και δράσης και στη βάση αυτής της διαίρεσης παράγεται η ταυτότητα των μεταναστ(ρι)ών και των προσφυγισσών/προσφύγων ως «σώματα ξένα». Οι πολίτες αναπαρίστανται ως «καλοί» άνθρωποι που είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν τους συμπολίτες τους, σε αντίθεση με τους πρόσφυγες οι οποίοι αποτελούν «κίνδυνο» και «απειλή» για το έθνος. Κατά τον τρόπο αυτό κατασκευάζονται οι διακριτές ταυτότητες του «επιθυμητού καλού πολίτη» και του «ανεπιθύμητου μετανάστη», ο οποίος στιγματίζεται στην «ουσία» του και δεν έχει τις ίδιες μορφές αντιμετώπισης όπως και ίσα δικαιώματα με τον πολίτη. Οι «παράνομοι μετανάστες» γίνονται μέσα και διαμέσου των κυρίαρχων λόγων «ανεπιθύμητα σώματα», τα οποία όχι μόνο δεν μπορούν να προσφέρουν στο έθνος, αλλά αποτελούν «βάρος» και «κίνδυνο» για αυτό.

Μέσα από τους κυρίαρχους λόγους παράγονται διακριτές ταυτότητες μεταξύ των πολιτών ενός έθνους-κράτους και μεταξύ «ξένου», οι οποίες στη βάση ενός διχοτομικού τρόπου αντίληψης, σκέψης και δράσης παράγουν κατηγορίες υποκειμένων. Αυτές οι «οντολογικές κατηγορίες υποκειμένων»⁵ θεμελιώνονται στα δισυγικά σχήματα τρόπου αντίληψης και σκέψης «καλός-κακός», «επιθυμητός-ανεπιθύμητος», «εμείς- άλλος/ ξένος». Το έθνος-κράτος αποτελεί τον χώρο που ενοποιεί τους πολίτες του, διαχωρίζοντάς τους από τους «άλλους», ενισχύοντας φαντασιακά την αίσθηση μιας κοινής ταυτότητας και ενότητας. Μέσα από τις πολιτικές φόβου και την ασφαλειοποιημένη ρητορική των κυρίαρχων αφηγημάτων το σώμα του «μη πολίτη» γίνεται ένας «τόπος», ο οποίος απειλεί να διασπάσει την ενότητα που φαντασιακά συγκροτεί το έθνος, καθώς και την «ασφάλεια» της χώρας. Η ιδιότητα του πολίτη γίνεται αντιληπτή κατά τον τρόπο αυτό, ως ένα είδος προνομίου, παρά ως δικαίωμα και νομιμοποιεί τη διαφορετική μεταχείριση των όσων δεν ανήκουν σε αυτήν.

⁵ Επέλεξα να χρησιμοποιήσω τον όρο «οντολογικές κατηγορίες υποκειμένων», καθώς θεωρώ πως βάση αυτών των ταξινομητικών διαιρέσεων και διακρίσεων είναι ένας ουσιοκρατικός τρόπος θεώρησης, ο οποίος παράγει νοητικές κατηγορίες/ είδη υποκειμενικότητας με στατικά αμετάβλητα χαρακτηριστικά που συνδέονται με τον πυρήνα της ταυτότητας τους/ της «ύπαρξής» τους.

Ένας επιπλέον χαρακτηριστικός τρόπος οριοθέτησης και προσέγγισης των μεταναστ(ρι)ών στα κυρίαρχα αφηγήματα είναι η συλλογική τους απεικόνιση στον δημόσιο λόγο. Η κοινωνική παραγωγή μιας συλλογικής ταυτότητας η οποία εμπρικλείει όλες/ους τις/τους μετανάστ(ρι)ες αποκρύπτει τις διαφοροποιήσεις ανάμεσά τους. Στο έργο τους, «*Images of Immigrants and Refugees in Western Europe: Media Representations, Public Opinion, and Refugees' Experiences*» (d'Haenens et al., 2019) η συλλογική απεικόνιση των μεταναστ(ρι)ών και των προσφύγων, υπό τη μορφή απρόσωπων «μαζικών ροών», και αδιαφοροποίητων ομάδων που «εισβάλλουν» σε μία χώρα, αποτελεί τον κυρίαρχο τρόπο αναπαράστασης τόσο στον σουηδικό τύπο όσο και στον βελγικό.

Σύμφωνα με τον Γκολφινόπουλο (2023:133-135), η αναπαράσταση του μεταναστευτικού πληθυσμού με τη χρήση υδάτινων όρων όπως «ροές», «ρεύματα», «κύματα» και η διατύπωση του φαινομένου της μετανάστευσης με όρους «φυσικού φαινομένου», οδηγεί σε μια διάκριση υποκειμένου-αντικειμένου, όπου ο μεταναστευτικός πληθυσμός μετατρέπεται σε αντικείμενο προς διαχείριση από τα έθνη-κράτη και τους υπερεθνικούς οργανισμούς. Οι λόγοι που απεικονίζουν τους μετανάστες υπό τη μορφή μαζικών ροών, εγκαθιδρύουν μια σχέση ιεραρχίας στην οποία οι μετανάστες δεν αναγνωρίζονται ως ισότιμα ανθρώπινα υποκείμενα. Οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις φυσικοποιούν το συγκεκριμένο σχήμα κατανόησης του μεταναστευτικού φαινομένου ως μια αντικειμενική κίνηση ενός υγρού ομογενοποιημένου υλικού που χρήζει διαχείρισης:

Στις υδάτινες αναπαραστάσεις των μεταναστεύσεων αποτυπώνεται και ένα ιδιαίτερο πλέγμα σχέσεων μεταξύ του ρευστού υλικού, τω χρήσεών του και εκείνων που το διαχειρίζονται. Εφόσον κάποιοι-ες εκτοπίζονται από τη δημόσια σφαίρα ως συγκεκριμένα υποκείμενα μετατρεπόμενη σε απλή ανθρώπινη «πρώτη ύλη», κάποιοι άλλοι αναλαμβάνουν να οργανώνουν τη χρήση της. (Γκολφινόπουλος, 2023: 335).

Επιπλέον, ένας από τους κυρίαρχους τρόπους προσέγγισης του «μεταναστευτικού» συνδέεται με την αναπαράσταση των μεταναστ(ρι)ών ως «απειλή». Το σώμα του «ξένου μετανάστη» γίνεται τόπος παραγωγής «διάχυτου φόβου» και «κινδύνου». Σύμφωνα με τις Anna Bailey και Christina Lowe (2023), η τελευταία έρευνα του Ευρωβαρομέτρου το 2021, έδειξε πως το 60% του ελληνικού

πληθυσμού έχει αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστ(ρι)ες, καθώς τις/τους θεωρεί «πρόβλημα» για την Ελλάδα. Οι αρνητικές στάσεις των Ελληνίδων και των Ελλήνων συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την αντίληψη ότι οι μετανάστ(ρι)ες βλάπτουν την οικονομία της χώρας καθώς περιορίζουν τις θέσεις εργασίας για τις/τους Ελληνίδες/ Έλληνες και «ζουν» μέσω κοινωνικών επιδομάτων, ή αλλιώς από τα χρήματα των Ελλήνων και των Ευρωπαίων. Έντονοι φόβοι συνδέονται εξίσου με την πεποίθηση ότι οι μετανάστ(ρι)ες (ιδιαίτερα τρίτων χωρών) συνδέονται γραμμικά με την αύξηση της εγκληματικότητας, την πρόκληση αναταραχών, την ανασφάλεια και την τρομοκρατία.

Ο φόβος για την διατάραξη της κοινωνικο-πολιτικής και οικονομικής συνοχής, καθώς και ο φόβος για τη δημόσια ασφάλεια αποτελούν ζητήματα μείζονος σημασίας για πολλές χώρες της Δύσης, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Οι διαφορετικοί τρόποι ζωής, βιοτικού ύφους και οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις του κόσμου παρουσιάζονται μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα ως «απειλή» για την ασφάλεια και τη συνοχή, τόσο του ελληνορθόδοξου έθνους κράτους όσο και της Ευρώπης. Οι ξενοφοβικοί λόγοι και ασφαλειοποιημένη ρητορική, συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την αρνητική στάση των Ελλήνων απέναντι στις/στους μετανάστ(ρι)ες, επηρεάζοντας παράλληλα τους τρόπους «ενσωμάτωσης» των μεταναστ(ρι)ών στην κοινωνία. Η ρητορική που αναπαράγεται μέσα από του κυρίαρχους πολιτικούς λόγους και τα κυρίαρχα αφηγήματα των ΜΜΕ, παρουσιάζει τις/τους μετανάστ(ρι)ες ως «απειλή» για τη δημόσια ασφάλεια, ως «πηγή ανασφάλειας και αβεβαιότητας», εφαρμόζοντας μια πολιτική διακρίσεων μεταξύ των Ελλήνων πολιτών και των μεταναστ(ρι)ών.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2020: 36-38), από τη μία πλευρά κυριαρχεί ο φόβος απέναντι στο μετανάστη και τον πρόσφυγα, ενώ από την άλλη κυριαρχεί η άκριτη θυματοποίησή τους, η οποία ενέχει και αναπαράγει ένα πατερναλισμό σε αυτόν ο οποίος θεωρείται αδύναμος και «πιόνι» στις διαθέσεις των κυβερνήσεων και των γεωπολιτικών στρατηγικών. Βλέπουμε επομένως, από τη μία πλευρά μια ασφαλειοποιημένη ρητορική, η οποία αναπαριστά τους μετανάστες ως «απειλή» παράγοντας τον φόβο, και από την άλλη, τις αλληλέγγυες προς τους μετανάστες και πρόσφυγες φωνές, να τους απεικονίζουν ως «άβουλα όντα» τα οποία δεν έχουν αυτενέργεια και βούληση, αλλά η «λειτουργία» τους περιορίζεται στην βούληση και την επιλογή των όσων διαχειρίζονται τις πληθυσμιακές μετακινήσεις. Όπως αναφέρει ο Χριστόπουλος (2020:38), η θεώρηση των μεταναστών και των

προσφύγων ως πόνια και ως «μέσα» για τους σκοπούς και τις στρατηγικές «των μεγάλων παικτών» ισοδυναμεί με τη στέρηση της ιδιότητάς τους ως ανθρώπινα υποκείμενα.

Επίσης ο Γκολφινόπουλος (2023), εξετάζοντας τους τρόπους αναπαράστασης των μεταναστών απεργών πείνας στη Νομική το 2011⁶, διαπιστώνει πως τα κυρίαρχα αφηγήματα εστίαζαν, από την μία πλευρά στην «πάταξη της παρανομίας» και τη διαχείριση της «παράνομης μετανάστευσης», και από την άλλη, στην παραγωγή λόγων αλληλεγγύης που παρουσίαζαν τους μετανάστες ως «αδύναμα όντα» που διαχειρίζονται οι ισχυροί για πολιτικούς σκοπούς. Συγκεκριμένα, στον ειδησεογραφικό λόγο, οι «παράνομοι μετανάστες», ή όπως αλλιώς τους αποκαλούσαν οι «καταληψίες», παρουσιάζονταν ως πηγή «ανασφάλειας» «αταξίας» και «ανομίας» που «απειλούσαν» τη δημόσια υγεία και την δημόσια τάξη, παράγοντας την αίσθηση μιας γενικευμένης κατάστασης πολιορκίας από τους μετανάστες, η οποία έπρεπε να ελεγχθεί.

Από την άλλη πλευρά, οι δηλώσεις συμπόνιας και αλληλεγγύης, απεικόνιζαν τους μετανάστες ως «αδύναμα» και «άβουλα» όντα, χωρίς ισχύ, τα οποία γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους ισχυρούς. Η παρουσίαση τους ως δυστυχείς και αδύναμους ανθρώπους, αποτελούσε σε επίπεδο λόγου μια μορφή αποκλεισμού από το πεδίο της ενεργητικής ανθρώπινης υποκειμενικότητας (Γκολφινόπουλος, 2023: 260). Οι λόγοι αλληλεγγύης που παρουσίαζαν τους μετανάστες ως «ασθενείς» και «αδύναμα όντα», δημιουργούσαν ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων πολιτών και των «παράνομων μεταναστών», όπου οι μετανάστες ήταν ιεραρχικά «κατώτεροι». Οι μετανάστες δηλαδή, δεν αναγνωρίζονταν ως ισότιμα υποκείμενα που μπορούν να αρθρώνουν λόγο, ως όντα με αυτενέργεια και βούληση και οι λόγοι αλληλεγγύης εκφράζονταν μέσω της λύπης, της βοήθειας και της ανοχής των ισχυρών προς τους αδύναμους, οι οποίοι προσπαθούν απλώς να επιβιώσουν.

⁶ Γκολφινόπουλος, Γ. «“Λαθραίοι” στη Νομική». *Κρατική Εξουσία και Λόγος. Η Κοινωνική Παραγωγή της Μεταναστευτικής Παρανομίας στην Ελλάδα*. Παπαζήση. (2023). σσ 229-301. Στο κεφάλαιο αυτό, ο Γκολφινόπουλος εξετάζει συγκεκριμένα τους τρόπους αναπαράστασης των μεταναστών απεργών στον ειδησεογραφικό λόγο. Συγκεκριμένα, το συμβάν αναφέρεται στην απεργία πείνας που έλαβε χώρα στην Ελλάδα το 2011, για 44 ημέρες, στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, από 287 άνδρες μετανάστες από τη βόρεια Αφρική, οι οποίοι δεν είχαν χαρτιά. Το αίτημα της απεργίας, ήταν η νομιμοποίηση των μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα, καθώς και η παροχή ίσων πολιτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων με τους Έλληνες εργαζομένους και εργαζόμενες (Γκολφινόπουλος 2023: 230). Οι εφημερίδες που εξετάστηκαν ήταν: *Η Αυγή*, *Το Βήμα*, *το Έθνος*, *ο Ελεύθερος Τύπος*, *η Ελευθεροτυπία*, *Η Καθημερινή*, *Τα Νέα* και *ο Ριζοσπάστης*.

1.2 Θρησκεία και εθνική ταυτότητα. Η περίπτωση του Ισλάμ

Στην Ελλάδα, η θρησκεία αποτελεί μία από τις βασικότερες συνιστώσες του τρόπου που κατασκευάζεται φαντασιακά η ταυτότητα του ελληνικού έθνους-κράτους. Η Ορθόδοξη Χριστιανική θρησκεία αποτέλεσε κομβικό παράγοντα προσδιορισμού της εθνικής ταυτότητας, όπως και της σύστασης του ελληνικού έθνους-κράτους. Για το λόγο αυτό, στην παρούσα ενότητα δίνεται έμφαση στις αρνητικές απεικονίσεις μουσουλμάνων, μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών, οι οποίοι αναπαρίστανται ως «απειλή» για την εθνική ταυτότητα, τις αξίες και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ελληνικού έθνους-κράτους. Το Ισλάμ, λόγω της σχέσης της Ελλάδας με την Τουρκία γίνεται μια εξαιρετικής σημασίας «απειλή» για την ελληνικότητα και το έθνος και οι πολιτικές φόβου, που αναπαράγονται μέσω των ΜΜΕ, αλλά και μέσω των κυρίαρχων πολιτικών λόγων επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών, στην ελληνική κοινωνία, αλλά και την «αντίληψη» που διαμορφώνουν οι Έλληνες, για τους μουσουλμάνους πρόσφυγες και μετανάστες.

Σύμφωνα με τον Sakellariou (2024), τα τελευταία είκοσι χρόνια η σχέση μεταξύ του Ισλάμ, της βίας και της τρομοκρατίας, αποτελεί κυρίαρχο θέμα «συζήτησης» στο δημόσιο λόγο. Το Ισλάμ απεικονίζεται ως μια μονολιθική, φονταμενταλιστική και βίαιη θρησκεία, η οποία απέχει και είναι ασύμβατη με τις δυτικές κοινωνίες, τον δυτικό και ευρωπαϊκό πολιτισμό. Οι συζητήσεις στο δημόσιο λόγο σχετικά με την κατασκευή επίσημου τζαμιού στην Αθήνα αποτελούν ένα παράδειγμα του τρόπου αναπαράστασης και απεικόνισης του Ισλάμ και των μουσουλμάνων. Τα κυρίαρχα αφηγήματα στη σφαίρα των δημόσιων συζητήσεων ανέδειξαν την κατασκευή ενός επίσημου τζαμιού στην πρωτεύουσα της χώρας ως «απειλή» για την Ελλάδα. Η ασφαλειοποιημένη ρητορική γύρω από το ζήτημα, η παραγωγή φόβου και μίσους και η παραγωγή συνομοσιακών θεωριών περί αντικατάστασης του ελληνικού πληθυσμού από μουσουλμάνους διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διαιώνιση στερεοτυπικών και αρνητικών απεικονίσεων του Ισλάμ και των μουσουλμάνων. Τα τζαμιά, αντί να παρουσιάζονται ως χώροι προσευχής, λατρείας και ως κοινοτικά κέντρα τελετών (όπως γάμοι κ.ά.), στοχοποιήθηκαν ως χώροι παραγωγής βίας, απειλής και επικινδυνότητας, (Sakellariou 2024: 130).

Παρά την αναγνώριση των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» και της θρησκευτικής ελευθερίας, οι αρνητικές αναπαραστάσεις των μουσουλμάνων και η αρνητική στάση

απέναντι στην κατασκευή ενός τζαμιού στην πρωτεύουσα της χώρας κυριαρχούσαν, με τα κυρίαρχα αφηγήματα να κατασκευάζουν το ζήτημα της κατασκευής τζαμιού στην Αθήνα ως «απειλή», παράγοντας το φόβο πώς η ύπαρξη τζαμιού συνδέεται με την ανάδυση εγκληματικών και τρομοκρατικών ενεργειών. Ο στιγματισμός των μουσουλμάνων καθώς και η στοχοποίηση του «τζαμιού», ως χώρου προσηλυτισμού και ως χώρου παραγωγής φονταμενταλιστικών και εξτρεμιστικών ομάδων, αποτέλεσε κυρίαρχο θέμα στο δημόσιο λόγο. Περαιτέρω ανησυχίες αφορούσαν την «απειλή» για την εθνική και θρησκευτική ομοιογένεια της Ελλάδας, αντανακλώντας τις βαθύτερες ανησυχίες σχετικά με την υπόσταση της εθνικής ταυτότητας και του ελληνικού έθνους-κράτους. Η συνεχής παραγωγή του φόβου που συνδεόταν με την αίσθηση μια εθνικής «αλλοίωσης» ενίσχυε τα αντιμουσουλμανικά συναισθήματα και την ξενοφοβία. Μέσα από τους κυρίαρχους λόγους, παραγόταν επίσης ο φόβος ότι με τη διαφήμιση του τζαμιού στο αεροδρόμιο υπάρχει κίνδυνος να ταυτιστεί η Ελλάδα με το Ισλάμ και να θεωρηθεί ισλαμική χώρα (Sakellariou, 2024: 135).

Λαϊκίστικά και ακροδεξιά κόμματα, υποστήριζαν ότι η ισλαμοποίηση αποτελεί την κύρια απειλή για την «ελληνικότητα», προωθώντας συνωμοσιακές θεωρίες περί εξισλαμισμού της Ελλάδας (Sakellariou, 2024: 136), τονίζοντας παράλληλα τον κίνδυνο για την Ορθοδοξία και το Χριστιανισμό, καθώς η κοινωνική ενσωμάτωση των μουσουλμάνων στην ελληνική κοινωνία και η προσαρμογή τους στον δυτικό τρόπο ζωής, παρουσιαζόταν ως κάτι ανέφικτο. Παράλληλα τα ΜΜΕ και ο ειδησεογραφικός χώρος συνέβαλαν στον στιγματισμό των μουσουλμάνων, μέσω των συνεχόμενων αρνητικών αναπαραστάσεων τους, προκαλώντας αισθήματα φόβου και πανικού. Χωρίς αποδεικτικά στοιχεία, περιστατικά βίας συνδέονταν με ισλαμιστές εξτρεμιστές, σύμφωνα με «πληροφορίες» από την αστυνομία και τις μυστικές υπηρεσίες. Παράλληλα απεικόνιζαν την «παράνομη μετανάστευση» ως κίνδυνο και απειλή για τον «πυρήνα» του ελληνικού έθνους-κράτους.

Εκτός των ακροδεξιών ομάδων, αντίστοιχοι λόγοι εκφράστηκαν και από την Εκκλησία, καθώς και από το χώρο του κεντροδεξιού κόμματος της Νέας Δημοκρατίας. Ιδιαίτερα σε μία χώρα όπως η Ελλάδα, όπου τα όρια ανάμεσα στο θρησκευτικό και το πολιτικό είναι δυσδιάκριτα, ο λόγος της Εκκλησίας έχει κομβικό ρόλο στους τρόπους «ενσωμάτωσης» και αντιμετώπισης των μεταναστ(ρι)ών. Το διάστημα που ξεκίνησε η δημόσια συζήτηση για την προώθηση θρησκευτικών χώρων για τη μουσουλμανική πίστη, υπήρχε έντονη αντίδραση από την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία (Anna Bailey &

Christina Lowe, 2023), με τον τότε Αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο να δηλώνει πως οι μετανάστες συνιστούν απειλή και κίνδυνο για την ελληνική, εθνική ταυτότητα, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την Ορθοδοξία. Η αναγνώριση μιας διαφορετικής πίστης και η παραχώρηση ενός τζαμιού στην μουσουλμανική κοινότητα, εμφανιζόταν ως ισοδύναμη με την αφαίρεση της ελληνικότητας και την απάρνηση της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης.

Η απεικόνιση των μουσουλμάνων μεταναστ(ρι)ών ως «πηγή» τρομοκρατικών ενεργειών αποτελεί τον κυρίαρχο τρόπο αναπαράστασης τους και το Ισλάμ κατασκευάζεται ως «απειλή» και «κίνδυνος» για τις ευρωπαϊκές και δυτικές αξίες. Στην εφημερίδα *The New York Times*, λέξεις/θέματα όπως «κακό» (evil), «βία» και «απειλή» κυριαρχούσαν και οι ισλαμιστές απεικονίζονταν ως δοκιμασία για την «παγκόσμια ασφάλεια» (Ghauri & Umber, 2019 : 409). Η *NYT* παρήγαγε σημαντικές στρατηγικές αντιπροσώπευσης του Ισλάμ και των μουσουλμάνων με προκατειλημμένο τρόπο, αγνοώντας τις θετικές πτυχές του μουσουλμανικού κόσμου. Επίσης η εφημερίδα προωθούσε την κατασκευή ενός διχοτομικού τρόπου σκέψης μεταξύ των εσωτερικών και των εξωτερικών μουσουλμάνων, καθώς και μεταξύ των μετριοπαθών, φιλειρηνικών μουσουλμάνων- δηλαδή των εσωτερικών/Αμερικανών μουσουλμάνων- και των εξωτερικών εξτρεμιστών, βίαιων και τρομοκρατών μουσουλμάνων (Ghauri & Umber, 2019: 409).

Στο «Muslims in Public and Media Discourse in Western Europe» που δημοσιεύτηκε στο *Representations of Islam in the News*, η Roza Tsagarousianou διακρίνει πώς το Ισλάμ έχει συνδεθεί με τον θρησκευτικό και πολιτισμικό φονταμενταλισμό, τον εξτρεμισμό και την τρομοκρατία. Η αρνητική αντίληψη των μουσουλμάνων προκύπτει από την αρνητική αναπαράστασή τους και τη «φυσική» σύνδεσή τους με γεγονότα βίας. Κατά τον τρόπο αυτό, οι Ευρωπαίοι μουσουλμάνοι γίνονται αντιληπτοί ως «αντίπαλοι» των ευρωπαϊκών αξιών και του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Αυτές οι μορφές αναπαράστασης οδηγούν αντίστοιχα και στην παρεμπόδιση της ενσωμάτωσής του στις ευρωπαϊκές κοινωνίες (Ghauri & Umber, 2019). Επιπλέον, οι λόγοι που ορίζουν τη μουσουλμανική μετανάστευση ως «πρόβλημα» παράγουν έναν διαχωρισμό ανάμεσα σε «διαχειρίσιμες» και σε «μη διαχειρίσιμες» ομάδες πληθυσμού. Οι τελευταίες αναπαρίστανται ως «απειλή» για τον δυτικό πολιτισμό, λόγω της προσκόλλησής τους στο Ισλάμ. Επομένως, το ζήτημα της

«διαχείρισης» αυτών των ομάδων εστιάζει είτε στην ανάγκη προσαρμογής των μουσουλμάνων στον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής είτε στον αποκλεισμό τους.

1.3 Οριοθετήσεις και τρόποι προσέγγισης του «δημογραφικού προβλήματος»

Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2024), η μετανάστευση συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με το «δημογραφικό πρόβλημα» στην Ελλάδα. Ύστερα από την απογραφή του πληθυσμού στην Ελλάδα που έλαβε χώρα το 2021, διαπιστώνεται για πρώτη φορά, από την ίδρυση του ελληνικού έθνους-κράτους, τόσο έντονη μείωση του πληθυσμού της χώρας, η οποία μάλιστα χωρίς τις/τους μετανάστ(ρι)ες θα ήταν ακόμα μεγαλύτερη. Το «δημογραφικό», επομένως, δεν συνιστά απλώς ένα ζήτημα γεννήσεων και θανάτων που αφορά το έθνος, αλλά συνδέεται με τον συνολικό πληθυσμό μιας χώρας και τη διασπορά του εντός ή εκτός αυτής. Η αύξηση του μέσου χρόνου ζωής κατά 20 περίπου χρόνια και η χαμηλή γονιμότητα που χαρακτηρίζει την Ελλάδα περίπου τα τελευταία 35 χρόνια, αποτελεί μια σημαντική δημογραφική μεταβολή. Ωστόσο η τάση μείωσης του ελληνικού πληθυσμού επιτείνεται από το γεγονός ότι οι έξοδοι από τη χώρα είναι σχεδόν διπλάσιες από τις εισόδους.

Το ζήτημα της «ενσωμάτωσης» των μεταναστ(ρι)ών στη σημερινή εποχή συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη δημογραφική εικόνα της χώρας και τον ελληνικό καταμερισμό της εργασίας. Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2024), την ίδια στιγμή που ο πληθυσμός μειώνεται, συντελείται μια σημαντική αλλαγή στη σύνθεση των νοικοκυριών, που συνδέεται με τη μείωση του στενού περιβάλλοντος των ηλικιωμένων που χρειάζονται βοήθεια. Καθώς οι ηλικιωμένοι που θα χρειάζονται φροντίδα θα είναι σχεδόν οι διπλάσιοι από τους οικείους του στενού περιβάλλοντος και τους νέους, είναι αρκετά πιθανό ότι αρκετοί ηλικιωμένοι άνθρωποι στην Ελλάδα θα είναι μόνοι τους. Στη συνθήκη αυτή, ο μεταναστευτικός πληθυσμός έχει κρίσιμο ρόλο στη φροντίδα των ηλικιωμένων, καθώς ο καταμερισμός της εργασίας που αφορά κυρίως το γυναικείο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό συνδέεται σε με τη φύλαξη και τη φροντίδα ηλικιωμένων. Η προσέλκυση μεταναστευτικού εργατικού στη χώρα, είναι επομένως ζωτικής σημασίας για την ελληνική οικονομία και την ελληνική κοινωνία. Ο μεταναστευτικός πληθυσμός μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση του αριθμού των απασχολούμενων, τη στιγμή που η τάση δείχνει πως για κάθε εργαζόμενο θα αντιστοιχεί παραπάνω από ένας ηλικιωμένος. Ο ελληνικός καταμερισμός της εργασίας, χρειάζεται σε πολλούς τομείς εργατικό δυναμικό και η «ενσωμάτωση» των

μεταναστ(ρι)ών στη χώρα συνιστά κομβικό παράγοντα, τόσο για την κάλυψη των θέσεων αυτών, όσο και για την αλλαγή της δημογραφικής τάσης της χώρας.

Σε μια άλλη προσέγγιση, η Χαλκιά (2007) εξετάζει το «δημογραφικό» όπως κατασκευάζεται στο πεδίο του δημόσιου λόγου, ως «αναπαραγωγική τεχνολογία», η οποία παράγει έμφυλα υποκειμένα, οριοθετώντας παράλληλα τη σχέση τους με το έθνος, φυσικοποιώντας και νομιμοποιώντας συγκεκριμένες πολιτικές μορφές αναπαραγωγής⁷. Σε αντίθεση με τον Τύπο και τους κυρίαρχους λόγους, οι οποίοι συνέδεαν το δημογραφικό με τις εκτρώσεις, εντός μιας γραμμικής σχέσης αιτίου-αποτελέσματος, αναδεικνύοντας δηλαδή το υψηλό ποσοστό εκτρώσεων ως αιτιακό παράγοντα της εθνικής κρίσης που πρόκυπτε από το δημογραφικό «πρόβλημα», η Χαλκιά υποστηρίζει πως τα δύο αυτά, αποτελούν «συμπτώματα» αναμέτρησης αυτών που στην Ελλάδα θεωρούνται «νεωτερικότητα» και «παράδοση». Παρά το γεγονός ότι στη δημόσια σφαίρα η πράξη της έκτρωσης γινόταν αντιληπτή ως πράξη προδοσίας και αντιπατριωτική (Χαλκιά 2017:66), στην πραγματικότητα η συγκεκριμένη αντισυλληπτική μέθοδος αποτελούσε την έκφραση των λόγων, οι οποίοι συγκροτούν την Ελληνίδα γυναίκα στο εθνικό φαντασιακό, για την οποία η «έκτρωση» δεν μπορεί να αποτελεί την πιο «φυσιολογική» επιλογή.

Το δημογραφικό «πρόβλημα», ως μείζων πρόβλημα, συνδέθηκε με το ζήτημα της υπογεννητικότητας στην Ελλάδα και τον υψηλό δείκτη εκτρώσεων στη χώρα και αποτέλεσε ένα μέσο παραγωγής άσκησης ελέγχου των έμφυλων πολιτικών υποκειμένων, αλλά και ένα μέσο παραγωγής φόβου μιας τουρκικής εισβολής (Χαλκιά, 2017: 46-49). Όπως η μουσουλμάνα γυναίκα δεν είχε εκσυγχρονιστεί και παρέμενε «πιστή» στην παράδοση και το έθνος της παράγοντας Τούρκους, η Ελληνίδα έπρεπε

⁷ Χαλκιά Α. (2007). *Το Άδειο Λίκνο της Δημοκρατίας: Σεξ, Έκτρωση και Εθνικισμός στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αλεξάνδρεια. Στο έργο αυτό η Χαλκιά εξετάζει αφενός τη συγκρότηση των κοινωνικών υποκειμένων και των πολιτικών υποκειμένων και αφετέρου την εθνική κοινότητα στην οποία φαντάζονται ότι ανήκουν. Χρησιμοποιώντας ως αφετηρία τις εκτρώσεις και το δημογραφικό πρόβλημα χαρτογραφεί κάποια από τα αφηγήματα και τις πρακτικές μέσω των οποίων θεμελιώνεται το πολιτικό και το φυσικό σώμα στην Ελλάδα. Επιχειρεί να δει πώς κατασκευάζεται ο «γνήσιος Έλληνας» και «καλή Ελληνίδα» μέσα από τα πεδία της σεξουαλικότητας και του εθνικού φαντασιακού. Επιχειρεί δηλαδή να δει τους τρόπους μέσω των οποίων το έθνος, που δεν είναι εξωτερικό των κοινωνικών υποκειμένων, παράγει είδη υποκειμενικότητας, οι πρακτικές των οποίων εκδηλώνεται στα πεδία αυτά.

να εναντιωθεί στους εκσυγχρονιστικούς λόγους που αρθρώνονταν στα διάφορα πεδία της κοινωνίας και να γεννήσει Έλληνες για την προστασία και την ασφάλεια του έθνους από την πληθυσμιακή αύξηση των μουσουλμάνων, που παρουσιάζονταν ως «απειλή» για την ελληνικότητα και την Ελλάδα. Το «δημογραφικό», παρουσιάζόταν ως ένα ζήτημα άμεσα συνδεδεμένο με την Ελλάδα, όπως και με την «ασφάλεια» και διατήρηση του ελληνικού έθνους-κράτους από την απειλή μιας τουρκικής «εισβολής» όπως και της «εισβολής» μουσουλμανικών πληθυσμών και «ξένων» μεταναστ(ρι)ών. Όπως αναφέρει η Χαλκιά (2007: 92), το δημογραφικό λειτουργεί ακριβώς ως μια ισχυρή «αναπαραγωγική τεχνολογία», η οποία συμβάλλει στον τρόπο συγκρότησης του ελληνικού έθνους-κράτους, το οποίο προτάσσει την περιφρούρηση των χαρακτηριστικών της φυλής, της θρησκείας, των έμφυλων υποκειμένων και των μορφών σεξουαλικότητας.

Μελετώντας επιστολές, οι οποίες στάλθηκαν κατά βάση από άντρες, στη δεξιά εφημερίδα «Καθημερινή» αλλά και τις κεντρώες, «Τα Νέα», «Το Βήμα» και «Ελευθεροτυπία», επιχειρεί να δει τους τρόπους που σκιαγραφείται το εθνικό φαντασιακό και ελληνική εθνική ταυτότητα μέσα από το πλέγμα των κυρίαρχων εξουσιαστικών σχέσεων και των λόγων γύρω από το «δημογραφικό πρόβλημα» και τις «εκτρώσεις». Στις επιστολές που στάλθηκαν προς την καθημερινή (Χαλκιά, 2007: 100-110), υπάρχει έντονα το στοιχείο του εθνικού και θρησκευτικού λόγου στην επιχειρηματολογία κατά της έκτρωσης. Το βασικό ζήτημα που τίθεται είναι να διαφυλαχθεί η ομοιογένεια και η συνοχή του του ελληνορθόδοξου έθνους κράτους και η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας, από την έκτρωση που υπονομεύει την ευημερία του ελληνικού έθνους-κράτους.

Ακόμα και από άτομα τα οποία ανήκαν στον εκκλησιαστικό χώρο, ως μείζον πρόβλημα της έκτρωσης δεν αποτέλεσε η αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής, ή παρέμβαση στο «θείο δώρο» της ανθρώπινης ζωής, αλλά η υπονόμηση της ευημερίας του ελληνορθόδοξου έθνους κράτους. Η έκτρωση ερμηνεύτηκε ως πράξη που αποτελεί «απειλή» για το έθνος. Η αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής έγινε ισοδύναμη με την αφαίρεση ζωής από το έθνος, καθώς η πράξη της γέννας συν-υποδηλώνει τη βιολογική αναπαραγωγή του έθνους. Επομένως, η γυναίκα μετατρέπεται σε κύρια αιτία του αφανισμού του έθνους, μέσω μιας πράξης προδοσίας προς αυτό. Επιπλέον, τα κυρίαρχα αφηγήματα των επιστολών, συνέδεαν την έκτρωση με την «απειλή» που δέχεται η ορθόδοξη Ελλάδα από τη μουσουλμανική Τουρκία. Στο πλαίσιο αυτό, η έκτρωση

μετατράπηκε σε ένα μέσο οικειώσης του «εχθρού», σε ένα έγκλημα και σε μία εχθροπραξία εναντίον της Ελλάδας, καθώς η έκτρωση ως πράξη προδοσίας, άμεσα συνδεδεμένη με το δημογραφικό παρουσιάζοταν ως επιλογή που υπονομεύει την Ελλάδα και οδηγεί στον αφανισμό της.

Αντίστοιχα, στις κεντρικές εφημερίδες, το δημογραφικό παρουσιάζοταν εξίσου ως «εθνική απειλή» και εκφράστηκε έντονη ανησυχία, τόσο ως προς την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, αλλά κυρίως ως προς την οικονομική ισχύ της Ελλάδας. Η έκτρωση σε αντίθεση με την «Καθημερινή» δεν παρουσιάστηκε στην ίδια ένταση. Ωστόσο το δημογραφικό παρουσιάστηκε ως «σημαντική απειλή» για την οικονομία και την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας. Η υπογεννητικότητα κατασκευαζόταν ως μια «εθνική αυτοκτονία» (Χαλκιά, 2007: 112), καθώς ο χαμηλός δείκτης γεννήσεων ισοδυναμούσε με την χαμηλή παραγωγικότητα, τον μη εκσυγχρονισμό και την οικονομική καταστροφή του έθνους. Όπως και στην «Καθημερινή», το δημογραφικό αποτελεί εξίσου ένα ζήτημα υπογεννητικότητας «Ελλήνων» και κατά τον τρόπο αυτό κύριο μέλημα του κράτους, σύμφωνα με τους αποστολείς, θα έπρεπε να ήταν η ενίσχυση των ελληνικών οικογενειών καθώς και η διαφύλαξη του «Ελληνισμού» στο μέλλον. Τέλος, ο αριστερός Τύπος, κάλυψε το ζήτημα του δημογραφικού σε πολύ μικρότερο βαθμό σε σχέση με τον δεξιό και τον κεντρώο, παρουσιάζοντας την υπογεννητικότητα ως σοβαρό πρόβλημα με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη η χώρα (Χαλκιά, 2007: 335-340).

Από τα παραπάνω φαίνεται, στο πεδίο του λόγου, η στενή σύνδεση του «δημογραφικού» με το έθνος-κράτος, καθώς και η λειτουργία του «δημογραφικού» ως μια «τεχνολογία αναπαραγωγής», η οποία οριοθετεί το κοινωνικό φύλο, τις έμφυλες υποκειμενικότητες, τους τρόπους οργάνωσης της ζωής, τις μορφές σεξουαλικότητας και αναπαραγωγής καθώς και του καταμερισμού εργασίας μεταξύ των δύο φύλων. Οι κυρίαρχοι λόγοι που κατασκευάζουν το «δημογραφικό πρόβλημα» φυσικοποιούν τις φαντασιακές απεικονίσεις του έθνους, παράγοντας συγκεκριμένα πολιτικά υποκείμενα, τα οποία καλούνται να πειθαρχήσουν στις επιταγές του έθνους. Η γυναικεία γονιμότητα και το γυναικείο σώμα, αποτέλεσε τον κατεξοχήν τόπο παρέμβασης, και η Ελληνίδα γυναίκα κατασκευάστηκε ως το κατεξοχήν υποκείμενο που φέρει την ευθύνη για τη βιολογική αναπαραγωγή του έθνους:

Αυτή η σύγκρουση μεταξύ του εκσυγχρονιστικού εθνικιστικού και του φονταμενταλιστικού εθνικιστικού λόγου στον τόπο του σώματος των γυναικών έρχεται στο προσκήνιο με τον ανενδοίαστο ισχυρισμός του κεντρώου Τύπου ότι τόσο η έκτρωση όσο και άλλες μορφές ελέγχου των γεννήσεων λειτουργούν ακριβώς εναντίων της φυλής των Ελλήνων. Η πολιτισμική έμφαση στην αναπαραγωγική ετεροφυλοφιλία και τη μητρότητα ως πολιτικό καθήκον της Ελληνίδας ορθόδοξου πολίτιδος αντιστοιχεί στη θηλυκοποιημένη κατασκευή της ίδια της Ελλάδας ως έμφυλης οντότητας που έχει χρεία τέτοιου είδους υποστήριξης, βιολογικής αιμάτωσης δηλαδή. (Χαλκιά, 2007: 343)

2. Θεωρία και μέθοδος

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθούμε στη θεωρία και τις μεθόδους που επιλέξαμε προκειμένου να αναδείξουμε τους τρόπους μέσω των οποίων οι κυρίαρχοι λόγοι και οι κυρίαρχες μορφές αναπαράστασης κατασκευάζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης και το «δημογραφικό πρόβλημα» στην Ελλάδα. Αρχικά, θα αναφερθούμε στις θεωρητικές αρχές και στα εννοιολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην συγκεκριμένη έρευνα. Έπειτα, θα αναφερθούμε στη μεθοδολογία και τη μέθοδο που επιλέχθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας.

2.1 Θεωρητικό πλαίσιο και εννοιολογικά εργαλεία

Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθώ στις θεωρητικές αρχές και τα εννοιολογικά εργαλεία που κρίθηκαν αναγκαία για την συγκεκριμένη μελέτη. Συγκεκριμένα, θα προσπαθήσω να αποσαφηνίσω τις έννοιες του «νοήματος», της «αναπαράστασης», του «λόγου», της «εξουσίας» και της «συμβολικής βίας».

2.1.1 Νόημα και Αναπαράσταση. Σύμφωνα με τον Hall (2017), ο όρος «αναπαράσταση» συνιστά τη διαδικασία παραγωγής νοημάτων, μέσα από χρήση της γλώσσας, προκειμένου να μπορούμε να αναφερθούμε τόσο στον «πραγματικό κόσμο», όσο και σε αφηρημένες έννοιες (φανταστικά αντικείμενα ή γεγονότα). Η «αναπαράσταση» αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, μέσω της οποίας, τα κοινωνικά υποκείμενα επιδιώκουν να μεταφέρουν νόημα μέσω της χρήσης της «γλώσσας». Ο Hall (2017) διακρίνει μεταξύ δύο βασικών συστημάτων αναπαράστασης που επιτρέπουν τη διαδικασία παραγωγής και μεταφοράς νοήματος.

Το πρώτο σύστημα αναπαράστασης, αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας, κάθε αντικείμενο –φυσικό ή αφηρημένο- συνδέεται με το σύνολο των νοητικών αναπαραστάσεων και των εννοιών που διαθέτουμε, προκειμένου να μπορούμε να ερμηνεύουμε τον κόσμο, αποδίδοντας νόημα σε αυτόν (Hall, 2017: 13). Πρόκειται για ένα «σύστημα αναπαράστασης», το οποίο δεν αποτελείται από μεμονωμένες έννοιες, αλλά από σύνθετους τρόπους οργάνωσης, ταξινόμησης και ομαδοποίησης εννοιών, οι οποίες διαμορφώνονται μέσα από τα διάφορα πλέγματα σχέσεων, διαμορφώνοντας τους «εννοιακούς χάρτες» μέσω των οποίων τα υποκείμενα κατανοούν, ερμηνεύουν τον κόσμο και αποδίδουν νόημα στις πράξεις τους. Η επικοινωνία μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων έγκειται στο γεγονός πως μοιράζονται σχετικά παρεμφερείς

εννοιακούς χάρτες, με αποτέλεσμα η κατανόηση και η ερμηνεία του κόσμου να γίνεται με παρόμοιους σχετικά τρόπους, γεγονός που επιτρέπει την δημιουργία ενός κοινού πολιτισμού νοημάτων και την κατασκευή μιας κοινής κοινωνικής πραγματικότητας.

Το δεύτερο σύστημα αναπαράστασης είναι η «γλώσσα», μέσω της οποίας οι έννοιες που διαθέτουμε μετατρέπονται σε σημεία (signs), δηλαδή σε λέξεις, ήχους και εικόνες που εκφράζουν και μεταφέρουν νόημα. Κατά τον Hall (2017: 15):

Τα σημεία είναι οργανωμένα σε γλώσσες και η ύπαρξη κοινών γλωσσών μας επιτρέπει να μεταφράσουμε τις σκέψεις μας (έννοιες) σε λέξεις, ήχους, ή εικόνες και κατόπιν να τα αξιοποιήσουμε, τα οποία λειτουργούν ως μια γλώσσα, για να εκφράσουμε νοήματα και να μεταδώσουμε τις σκέψεις μας σε άλλους ανθρώπους

Ο όρος «γλώσσα» έχει ευρεία έννοια, καθώς κάθε αντικείμενο που λειτουργεί ως σημείο και είναι οργανωμένο εντός ενός συστήματος μαζί με άλλα σημεία, παράγοντας και μεταφέροντας νόημα, αποτελεί μια γλώσσα. Μέσω της αλληλεπίδρασης των δύο συστημάτων είναι εφικτή η απόδοση και η μεταφορά νοημάτων στον κόσμο, επιτρέποντας ένα παρόμοιο τρόπο ερμηνείας των σημείων της γλώσσας, τη διαμόρφωση κοινών νοημάτων και τη διαμόρφωση μιας κοινής κοινωνικής πραγματικότητας. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις μπορεί η σχέση ανάμεσα στο σημείο και στο σημαινόμενο να είναι δυσδιάκριτη και το νόημα να μην μεταδίδεται με τον ίδιο τρόπο στους ανθρώπους, καθώς σε αρκετά συστήματα αναπαράστασης η σχέση ανάμεσα στο σημείο, την έννοια και το αντικείμενο είναι αυθαίρετη (Hall, 2017: 18).

Σύμφωνα με τον Weber (2005: 4-10) το «νόημα» προσανατολίζει τις πράξεις των κοινωνικών υποκειμένων. Το νόημα ως τρόπος αντίληψης σκέψης, δράσης και πρακτικής είναι «ρευστό» και διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Το νοηματικό πλαίσιο, το οποίο διαμορφώνει τους τρόπους ζωής, καθώς και τους τρόπους δράσης και πρακτικής σε κάθε ιστορική κοινωνία και σε κάθε πολιτισμό διαφοροποιείται. Για τον Weber το νόημα αποκρυσταλλώνεται τόσο μέσα στους θεσμούς όσο μέσα και στα ίδια τα υποκείμενα. Μέσα και διαμέσου του νοήματος, το κοινωνικό υποκείμενο διαμορφώνει τη σχέση του με τον εαυτό του, τους άλλους και τον κόσμο και συνδέεται με αυτόν. Το νόημα αποτελεί τον «ρυθμιστή» των δράσεων, των πρακτικών και του τρόπου συσχέτισης του κοινωνικού υποκειμένου με τους άλλους ανθρώπους και

μεταβάλλεται μέσα στην ιστορική διαδικασία. Επομένως οι τρόποι αντίληψης σκέψης και δράσης αξιολογούνται μέσω του νοήματος, το οποίο προσανατολίζει τις πράξεις των κοινωνικών υποκειμένων και τον σκοπό που αποδίδουν σε αυτές.

Το νόημα δεν είναι εγγενές μέσα στα ίδια τα αντικείμενα, καθώς αυτά δεν φέρουν από μόνα τους κάποιο «πραγματικό νόημα». Δηλαδή το νόημα δεν υπάρχει εκ φύσεως μέσα στα ίδια τα αντικείμενα ή τις λέξεις. Το νόημα κατασκευάζεται μέσα και μέσω των συστημάτων αναπαράστασης και οριστικοποιείται από τον κώδικα (code), μέσω του οποίου εγκαθιδρύεται, κοινωνικά και πολιτισμικά, η συσχέτιση ανάμεσα στο εννοιακό και το γλωσσικό σύστημα του κάθε πολιτισμού (Hall 2017: 20). Επομένως, το νόημα, είναι αποτέλεσμα ενός συνόλου κοινωνικών συμβάσεων, το οποίο παράγεται και μετασχηματίζεται μέσω μιας διαδικασίας μάθησης των συστημάτων, των συμβάσεων των αναπαραστάσεων και των κοινών κωδίκων ενός πολιτισμού, μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Το γλωσσικό σύστημα και οι γλωσσικοί κώδικες: «είναι το προϊόν μιας σημασιοδοτικής διαδικασίας- μιας διαδικασίας που παράγει νόημα, που κάνει τα πράγματα να σημαίνουν» (Hall, 2017: 25), και ως κοινωνικές κατασκευές μεταβάλλονται και μετασχηματίζονται παράγοντας διαφορετικό νόημα σε κάθε πολιτισμό.

2.1.2 Λόγος, Εξουσία και Υποκειμενικότητες. Αρκετά ρεύματα τρόπου σκέψης προσέγγισαν την «αναπαράσταση» με έναν πιο ευρύ τρόπο και κυρίως ως ένα κοινωνικό σύστημα γνώσης, το οποίο είναι συνδεδεμένο με τις κοινωνικές πρακτικές, την ιδεολογία και το πλέγμα σχέσεων της εξουσίας. Ο Foucault χρησιμοποίησε αντίστοιχα τον όρο «αναπαράσταση», εστιάζοντας την προσοχή του, στους τρόπους παραγωγής της γνώσης, των λόγων και των σχέσεων εξουσίας (Hall, 2017: 63-64). Για τον Foucault, ο λόγος (discourse) αποτελεί ένα σύστημα αναπαράστασης, το οποίο εφαρμόζεται τόσο στη γλώσσα όσο και στις πρακτικές, υπερβαίνοντας έτσι τις παραδοσιακές αρχές που διαχώριζαν τους «λόγους» από την αντικειμενική πραγματικότητα και τις πρακτικές.

Για τον Foucault οι λόγοι, οι μορφές γνώσεων και οι σχέσεις εξουσίας δεν αποτελούν σταθερές, διαχρονικές ποιότητες, αλλά διαμορφώνονται ιστορικά μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια και με συγκεκριμένες μορφές. Κάθε μορφή λόγου είναι συνυφασμένη με σχέσεις εξουσίας, καθώς παράγει γνώση η οποία εκλαμβάνεται ως «αληθινή» και «έλλογη», έχει τη δυνατότητα να ρυθμίζει

συμπεριφορές, να παράγει κοινωνικούς χώρους, είδη υποκειμένων και πρακτικές, ασκώντας περιορισμούς και παράγοντας υποκείμενα, τα οποία υποβάλλουν τον εαυτό τους σε μια διαδικασία αυτό-ελέγχου και αυτο-πειθάρχησης. Η γνώση δεν αντανακλά απλώς την πραγματικότητα, αλλά κάθε σύστημα γνώσης παράγει κανόνες, οι οποίοι σε κάθε ιστορική περίοδο καθορίζουν αφενός τι «μπορεί» και τι έχει «νόημα» να λέγεται και αφετέρου τι θεωρείται «αληθές» και «ψευδές». Σύμφωνα με τον ίδιο:

οι σχέσεις εξουσίας δεν μπορούν από μόνες τους να εδραιωθούν, να σταθεροποιηθούν ούτε να τεθούν σε ισχύ χωρίς την παραγωγή, συσσώρευση, κυκλοφορία και λειτουργία ενός λόγου. Δεν μπορεί να υπάρχει δυνατή άσκηση εξουσίας χωρίς μια ορισμένη οικονομία των λόγων αλήθειας η οποία λειτουργεί διαμέσου και στη βάση αυτής της συνένωσης. Είμαστε υποταγμένοι στην παραγωγή της αλήθειας μέσω της εξουσίας και δεν μπορούμε να ασκήσουμε εξουσία παρά μέσω της παραγωγής της αλήθειας. (Foucault, 1991: 101-102)

Η εξουσία δεν αποτελεί μια στατική ουσία, υπό τη μορφή διακριτών ιεραρχικών σχέσεων, αλλά αποτελεί μια ρευστή, μεταβαλλόμενη σχέση, η οποία ασκείται στην καθημερινή ζωή, παράγοντας μέσω της γνώσης ένα καθεστώς αλήθειας Σύμφωνα με τον Foucault (1991: 107), η εξουσία δεν αποτελεί ένα φαινόμενο συμπαγούς και ομοιογενούς κυριαρχίας, αλλά πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως κάτι που κυκλοφορεί και λειτουργεί σαν μια μορφή αλυσίδας, η οποία ασκείται με μια μορφή οργάνωσης που μοιάζει με δίκτυο. Τα άτομα ως φορείς κυκλοφορίας αυτών των μορφωμάτων ισχύος σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, δεν αποτελούν απλώς τα σημεία στα οποία αποτυπώνεται η εξουσία, τα σημεία εφαρμογής της, αλλά ως σώματα που αρθρώνονται σε υποκείμενα, αποτελούν φορείς της εξουσίας, ή με άλλα λόγια το αποτέλεσμα και την άρθρωση της εξουσιαστικής σχέσης που τα διαμορφώνει.

Σύμφωνα με τον Foucault (1991: 101), οι διάφορες μορφές εξουσίας, οι οποίες διαπερνούν και διαμορφώνουν το κοινωνικό σώμα δεν θα μπορούσαν να παγιωθούν χωρίς την παραγωγή, τη συσσώρευση και την κυκλοφορία ενός λόγου. Για να είναι δυνατή η άσκηση της εξουσίας, είναι απαραίτητη μια οικονομία των λόγων αλήθειας, μέσω των οποίων μπορεί να ασκηθεί η εξουσία. Η παραγωγή της αλήθειας, δηλαδή η παραγωγή των λόγων αλήθειας, αποτελεί προϋπόθεση για την εδραίωση και άσκηση των μορφών εξουσίας. Για τον Foucault, με την είσοδο σε αυτό που λέμε νεωτερικότητα η εξουσία η οποία ήταν βασισμένη σε δικαϊκό θεσμικά μοντέλα και

αφορούσε την κυριαρχία στη γη και τα προϊόντα της, μετατρέπεται σε κυριαρχία των ανθρώπινων σωμάτων. Κατά τον τρόπο αυτό από την κυριαρχία του εδάφους, η οποία αποτυπώνεται στη σχέση του Υπέρτατου Άρχοντος και Υπηκόου, μεταβαίνουμε στη στην κυριαρχία της «φυσικής ζωής» και η πολιτική μετατρέπεται σε διαχείριση «της ζωής» του πληθυσμού. Από τον 19^ο η «βιολογική ύπαρξη», η «γυμνή φυσική ζωή», γίνεται ζήτημα διαχείρισης της πολιτικής. Η πειθαρχική εξουσία ασκείται πρωτίστως στα ίδια τα σώματα και τις διεργασίες τους.

Για τον Foucault, η εξουσία είναι ρευστή και παραγωγική καθώς δρα όχι μόνο μέσω της καταστολής, αλλά και μέσω μιας θετικής παραγωγής υποκειμένων και επιθυμιών (Χαλκιά, 2011: 31-32). Η άλλη διάσταση τους τρόπου δράσης της νεωτερικής εξουσίας, είναι η θετική παραγωγή της επιθυμίας. Στη βάση της επιθυμίας, που το έλλογο υποκείμενο δρα «ελεύθερα», ασκείται η δράση της νεωτερικής εξουσίας και η διακυβέρνηση των ατόμων. Το υποκείμενο είναι ταυτόχρονα φορέας και αποτέλεσμα της εξουσίας τη στιγμή που λειτουργεί με τον τρόπο και τις πρακτικές που η ίδια θέτει. Η εξουσία δεν είναι εξωτερική από τα υποκείμενα και δεν ανήκει σε μία συγκεκριμένη ομάδα ατόμων ή στο κράτος, αλλά απλώνεται και διαχέεται στις κοινωνικές πρακτικές, συγκροτώντας και παράγοντας σώματα, υποκειμενικότητες, γνώση και λόγους.

Από τα θεάματα βίας, οδύνης, φρίκης και φόβου όπου η εξουσία ήταν εξωτερική και ορατή και τα υποκείμενα υπάκουαν σε αυτήν, στις νεωτερικές κοινωνίες η εξουσία γίνεται αόρατη και διαχέεται σε όλες τις κοινωνικές πρακτικές παράγοντας «πειθήνια» και «παραγωγικά» σώματα, τα οποία αυτό-πειθαρχούνται και αυτό-ελέγχονται στη βάση της επιθυμίας, μέσω των πειθαρχικών θεσμών. Αυτή η μικροφυσική της εξουσίας συνίσταται στο γεγονός ότι η εξουσία δεν θεωρείται ιδιοκτησία αλλά στρατηγική, και η κυριαρχία που εξασφαλίζει δεν αποτελεί προνόμιο που κάποιος κατέχει, ή ιδιοποίηση, αλλά ένα ενεργό δίκτυο σχέσεων που παράγει τεχνικές και πρακτικές (Foucault, 2011: 36). Το σώμα κατασκευάζεται μέσω πολιτικών καταναγκασμών, οι οποίοι μέσω της πειθαρχίας, ορίζουν:

με ποιον τρόπο μπορεί κανείς να επιδράσει στο σώμα των άλλων, όχι απλώς για να κάνουν αυτό που εκείνος επιθυμεί, αλλά και για να λειτουργήσουν όπως εκείνος θέλει, με τις τεχνικές, την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα που

αυτός καθορίζει. Συνεπώς, η πειθαρχία κατασκεύαζε σώματα υποταγμένα και εξασκημένα, σώματα «πειθήνια». (Foucault, 2011: 158)

2.1.3 Συμβολική βία και συμβολική κυριαρχία. Η έννοια της «συμβολικής κυριαρχίας» μας βοηθάει να κατανοήσουμε τους τρόπους κοινωνικής κατασκευής των «γνωστικών δομών», μέσω των οποίων οργανώνονται, παράγονται και αναπαράγονται οι κοινωνικοί μικρόκοσμοι, οι τρόποι αντίληψης, σκέψης και δράσης, οι κοινωνικές πρακτικές και οι εξουσιαστικές σχέσεις που διέπουν του μικρόκοσμους αυτούς, αναδεικνύοντας το κοινωνικό σε βιολογικό. Με άλλα λόγια, μας βοηθάει να κατανοήσουμε τους τρόπους μέσω των οποίων, οι κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες ενέχουν συσχετισμούς δυνάμεων εξουσίας, γίνονται αντιληπτές ως φυσικές και αυτονόητες. Πρόκειται για αυτό που ο Bourdieu θεωρεί ως μια δοξική σχέση με τον κόσμο, βασισμένη στην πίστη, η οποία οδηγεί τα κοινωνικά υποκείμενα να αντιλαμβάνονται και να βιώνουν τις κοινωνικές σχέσεις ως αυτονόητα φυσικές.

Συμβολική βία, είναι η βία η οποία γίνεται αντιληπτή ως μη βία, είναι μια κοινωνική σχέση κυριαρχίας και υποταγής, η οποία συχνά εμφανίζεται ως αποδεκτή και φυσική. Η συμβολική βία είμαι μία κοινωνική σχέση, η οποία αποτυπώνεται στους τρόπους αντίληψης, σκέψης και δράσης των κοινωνικών υποκειμένων όπως και στον τρόπο λειτουργίας των κοινωνικών πεδίων. Η συμβολική βία, φυσικοποιημένη και «νομιμοποιημένη», ως σχέση αδιόρατη ιδιοποιείται από τα κοινωνικά υποκείμενα και σωματοποιείται. Όπως αναφέρει ο Bourdieu, η συμβολική βία είναι μια ήπια βία, μια βία αόρατη, η οποία δεν γίνεται αισθητή «ακόμα και για τα ίδια τα θύματά της» (Bourdieu, 2002: 30), και η οποία ασκείται μέσα από τις συμβολικές οδούς της επικοινωνίας και της γνώσης, μέσω της παραγνώρισης και της αναγνώρισης, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις παίρνουν τη μορφή συναισθήματος.

Η κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της «συμβολικής βίας», δηλαδή του τρόπου που οι σχέσεις κυριαρχίας δεν γίνονται αντιληπτές ως σχέσεις κοινωνικά παραγόμενες, αλλά αναγνωρίζονται από τα κοινωνικά υποκείμενα ως «φυσική συνθήκη», ή ως σχέσεις αυτονόητες, μας βοηθάει να κατανοήσουμε πώς παραδεδεγμένες αρχές, τρόποι αντίληψης, σκέψης και δράσης φυσικοποιούνται και αποκρύπτεται ο κοινωνικός τους χαρακτήρας, δηλαδή το γεγονός πώς οι νοητικές δομές αλλά και οι αντικειμενικές, θεσμικές δομές είναι κοινωνικά κατασκευασμένες και συντίθενται από εξουσιαστικές σχέσεις. Μπορούμε δηλαδή να δούμε πώς μέσα από

τους κυρίαρχους λόγους -οι οποίοι αποτυπώνονται τόσο στις αντικειμενικές δομές, όσο και στις πρακτικές των κοινωνικών υποκειμένων υπό τη μορφή εσωτερικευμένων γνωστικών δομών- παράγεται νόημα, συλλογικά αφηγήματα, συλλογικές πρακτικές, σώματα και υποκειμενικότητες, εγκαθιδρύοντας, αναπαράγοντας και διαιωνίζοντας τις ήδη υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες και τις σχέσεις κυριαρχίας με τρόπο αδιόρατο.

Η «συμβολικότητα» αυτής της μορφής βίας, προκύπτει ακριβώς από την νομιμοποίηση μιας αντικειμενικότητας που με τη σειρά της απορρέει από έναν «κοινό νομο». Πρόκειται για μια αδιόρατη και έμμεση βία, η οποία ασκείται και νομιμοποιείται μέσω μιας «συναίνεσης» ανάμεσα στον κυρίαρχο και τον κυριαρχούμενο, διαμέσου του συμβολικού χαρακτήρα της γνώσης και της επικοινωνίας. Πρόκειται για τη φυσικοποίηση των κυριαρχικών σχέσεων, τη στιγμή που μέσω μιας μορφής παραγνώρισης φυσικοποιούνται και γίνονται αποδεκτές οι δομές κυριαρχίας της υφιστάμενης κάθε φορά καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων, καθώς η πίεση και η βία που ασκείται δεν γίνονται αντιληπτές από τους κυριαρχούμενους. Σύμφωνα με τον ίδιο: «Η συμβολική ισχύς είναι μια μορφή εξουσίας που ασκείται πάνω στα σώματα, άμεσα, και ως δια μαγείας, έξω από κάθε σωματικό καταναγκασμό» (Bourdieu, 2007: 85).

Σύμφωνα με τον Bourdieu, η παραγνώριση προκύπτει μέσω μιας συμβολικής πράξης αναγνώρισης του κυρίαρχου, από τους κυριαρχούμενους οι οποίοι έχουν ενσωματώσει τα «απαραίτητα» αντιληπτικά και νοητικά σχήματα από την πρώιμη ηλικία τους κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησής τους, μέσω της πίστης και μέσω μιας δοξικής σχέσης με τον κόσμο, η οποία προκύπτει από τις «έξεις» που οι δρώντες διαθέτουν. Μέσα και διαμέσου αυτής της μεσολάβησης της συναίνεσης, της αναγνώρισης του κυρίαρχου, καθώς και των γνωστικών εργαλείων που επιβάλλει, εδραιώνεται η συμβολική βία (Bourdieu, 2007: 81). Είναι μια μορφή βίας, η οποία βιώνεται ακριβώς, ως φυσική και αυθαίρετη και η οποία μέσω της πίστης και της δόξας οδηγεί στην διατήρηση και τη διαιώνιση των κυριαρχικών σχέσεων που απορρέουν από αυτό το σχήμα κυρίαρχου- κυριαρχούμενου. Η συμβολική βία αναπαράγεται μέσω της σωματοποίησης των κυριαρχικών δομών και των αντιληπτικών σχημάτων που απορρέουν από αυτές, μέσω δηλαδή των έξεων, που αποτελούν μήτρες τρόπων αντίληψης, σκέψης και δράσης:

Οι εξωτερικοί καθορισμοί που συνδέονται με μια συγκεκριμένη τάξη συνθηκών ύπαρξης παράγουν έξεις (habitus), συστήματα διαρκών και

μεταθέσιμων προδιαθέσεων, δομημένες δομές προδιατεθειμένες να λειτουργούν ως δομούσες δομές, ως γενεσιουργές και οργανωτικές δηλαδή αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων, οι οποίες μπορούν να προσαρμόζονται αντικειμενικά στο σκοπό τους δίχως να χρειάζεται να στοχεύουν συνειδητά σε αυτούς και να ελέγχουν ρητά τις αναγκαίες για την επίτευξή τους ενέργειες: συνειδητά «κεκανονισμένες» και «κανονικές» δίχως κατά κανένα τρόπο να είναι αποτέλεσμα υπακοής σε κανόνες, μπορούν, όντας όλα αυτά, να ενορχηστρωθούν συλλογικά δίχως να αποτελούν προϊόν της οργανωτικής δράσης ενός διευθυντή ορχήστρας (Bourdieu, 2006: 88)

Οι έξεις αποτελούν ένα επίκτητο, σωματοποιημένο, σύστημα προδιαθέσεων, δηλαδή ένα σύνολο τρόπων αντίληψης, σκέψης και δράσης, συνηθειών, γούστων, τρόπων βιοτικού ύφους κ.λπ., το οποίο διαμορφώνεται από τα πρώιμα χρόνια των κοινωνικών υποκειμένων, μέσα από τη διαδικασία της μάθησης και της κοινωνικοποίησης. Τα κοινωνικά υποκείμενα έχοντας σωματοποιήσει μέσω των έξεων, τα μέσα γνώσης και τα εννοιολογικά «κλειδιά» της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων αναπαράγουν την κυριαρχία αυτή. Πρόκειται ακριβώς για μια μορφή συμβολικής κυριαρχίας, η οποία εδραιώνεται στη συνάντηση των νοητικών δομών με τις αντικειμενικές δομές, όπως επίσης στην αναγνώριση και τη σωματοποίηση των αντιληπτικών δομών και αρχών που έχουν ακριβώς επινοηθεί από την κυρίαρχη καθεστηκυία τάξη πραγμάτων⁸.

2.2 Μέθοδος Έρευνας

Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούμε στις τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση και την επεξεργασία των δεδομένων που συλλέχθηκαν για την παρούσα εργασία. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκε η ποιοτική ανάλυση δεδομένων, με τη μέθοδο της

⁸ Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί πως οι έξεις, ως χώρος διαλεκτικής ανάμεσα σε παγιωμένες δομές (γνωστικές και αντικειμενικές) και ως σωματοποιημένες διαθέσεις δεν εξετάζεται υπό την οπτική του άνισου καταμερισμού εργασίας στα κυριαρχικά πεδία. Ο P. Bourdieu εστιάζει στους τρόπους μέσω των οποίων, οι ταξικές έξεις συνδέονται με την απόκτηση συγκεκριμένων ειδών κεφαλαίων, παράγοντας συγκεκριμένους τρόπους βιοτικού ύφους και αντίστοιχες θέσεις στον καταμερισμό της εργασίας στα πλαίσια αυτού που ονομάζει «οικονομία των συμβολικών αγαθών». Στην παρούσα εργασία εστιάζω στην συμβολική βία, ως μορφή βίας η οποία δεν γίνεται αντιληπτή και η οποία φυσικοποιεί και αναπαράγει τις υφιστάμενες κυριαρχικές σχέσεις, μέσω της επικοινωνίας και της γνώσης. Οι τρόποι μέσω των οποίων οι ταξικές έξεις και τα διαφορετικά είδη κεφαλαίου που διαθέτουν οι μετανάστες, μπορούν να επηρεάζουν τους τρόπους ενσωμάτωσής τους σε μία χώρα αποτελεί διαφορετική υπόθεση εργασίας.

ανάλυσης λόγου και συγκεκριμένα με τη προσέγγιση της κριτικής ανάλυσης λόγου (CDA).

2.2.1 Η ποιοτική έρευνα και η ανάλυση λόγου Η ποιοτική έρευνα δεν αποτελεί μια συγκεκριμένη ερευνητική στρατηγική, αλλά εμπεριέχει στους κόλπους της διάφορους προσανατολισμούς και προσεγγίσεις. Η ποιοτική έρευνα εστιάζει στον τρόπο που κοινωνική πραγματικότητα βιώνεται, γίνεται αντιληπτή, ερμηνεύεται, νοηματοδοτείται και κατασκευάζεται από τα κοινωνικά υποκείμενα (Λυδάκη, 2016, σσ. 44-47). Οι βασικότερες από τις ερευνητικές μεθόδους που περιλαμβάνει η ποιοτική έρευνα είναι η εθνογραφία/συμμετοχική παρατήρηση, οι συνεντεύξεις, η ανάλυση λόγου, η ανάλυση συνομιλιών και κειμένων (Bryman, 2017: 410-413). Η ανάλυση λόγου αποτελεί τη διερεύνηση των τρόπων που εκφέρονται οι λόγοι, εξετάζοντας παράλληλα τους κανόνες και τους περιορισμούς της γλώσσας, καθώς και τους τρόπους που αυτοί ερμηνεύονται και γίνονται κατανοητοί, μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό συγκείμενο (Λυδάκη, 2016: 221).

Σύμφωνα με τις L. Phillips και J.W. Jorgensen (2009: 18), η ανάλυση λόγου δεν συνίσταται σε μια προσέγγιση, αλλά αποτελεί μια σειρά από διεπιστημονικές προσεγγίσεις σε διάφορα κοινωνικά πεδία και σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Ο «λόγος» δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά ως κοινωνική πρακτική η οποία συνδιαμορφώνει τον κόσμο, παράγοντας κόσμους. Η ανάλυση λόγου δεν αντιμετωπίζει τη «γλώσσα» ως ένα «ουδέτερο εργαλείο», το οποίο καθορίζεται από την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά εξετάζει πώς μέσα από τους κανόνες και τους περιορισμούς της, συγκροτεί τον κοινωνικό κόσμο. Οι περισσότερες προσεγγίσεις που ακολουθούν την ανάλυση λόγου συγκλίνουν στην παραδοχή ότι, α) η γλώσσα δεν αποτελεί απλώς αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας, β) ότι είναι δομημένη σε σχήματα ή λόγους, γ) ότι τα ίδια τα σχήματα λόγου μετασχηματίζονται μέσα από τις πρακτικές του λόγου, και δ) ότι μετασχηματισμός των σχημάτων θα πρέπει να εξετάζεται μέσα από τη ανάλυση των καταστάσεων στις οποίες λειτουργεί η γλώσσα (Phillips & Jorgensen, 2009: 37).

Ο μεταδομισμός του Foucault έχει διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και τη θεωρία της ανάλυσης λόγου. Όπως είδαμε, κεντρικό αντικείμενο μελέτης του, ήταν η σχέση του λόγου με τη γνώση και εξουσία καθώς και οι τρόποι που ο λόγος κατασκευάζοντας «αλήθειες», παράγει και οριοθετεί κοινωνικές

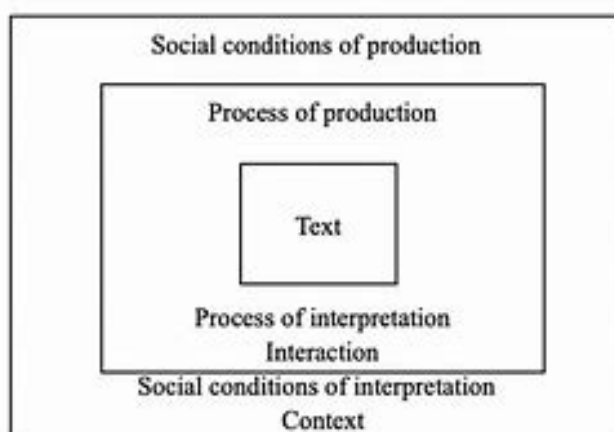
πρακτικές, τρόπους ύπαρξης του κοινωνικού κόσμου, κατηγορίες υποκειμένων, και σώματα. Η εξουσία μέσα και διαμέσου του λόγου δεν παράγει μόνο κοινωνικές πραγματικότητες, αλλά τις μορφές αυτών των κοινωνικών πραγματικοτήτων και τους τρόπους που μπορούμε να μιλήσουμε για αυτές αποκλείοντας άλλους. Ο λόγος παράγοντας το «αληθές» σε κάθε ιστορική κοινωνία, συμβάλλει τόσο στη διαμόρφωση των υποκειμενικότητων και των αντικειμένων που μπορούμε να γνωρίσουμε όσο και στους τρόπους που μπορούμε να τα γνωρίσουμε (Phillips & Jorgensen, 2009: 40).

2.2.2 Η Κριτική Ανάλυση Λόγου. Η κριτική ανάλυση λόγου (CDA: Critical Discourse Analysis), διερευνά τη σχέση ανάμεσα στις ιδιότητες του λόγου και του κοινωνικού κόσμου. Σύμφωνα με τις L. Phillips και J.W. Jorgensen (2009: 116-123) υπάρχουν πέντε κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των διαφόρων προσεγγίσεων της κριτικής ανάλυσης λόγου. Η πρώτη κοινή παραδοχή είναι ότι οι πρακτικές του λόγου, αποτελούν κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες συμβάλλουν στη συγκρότηση και τη διάρθρωση του κοινωνικού κόσμου. Δεύτερο κοινό γνώρισμα αποτελεί η παραδοχή, ότι λόγος συγκροτεί τον κοινωνικό κόσμο, την ίδια στιγμή που συγκροτείται από τον κόσμο. Υπάρχει δηλαδή μια διαλεκτική σχέση μεταξύ του «λόγου» και των κοινωνικών δομών και πρακτικών. Επιπλέον, η κριτική ανάλυση λόγου θεωρεί ότι η ανάλυση του τρόπου χρήσης της γλώσσας πρέπει να γίνεται εμπειρικά μέσα στο εκάστοτε ιστορικό συγκείμενο μιας κοινωνίας. Κοινό χαρακτηριστικό αποτελεί εξίσου ο συσχετισμός του λόγου με την ιδεολογία και του τρόπου που οι πρακτικές λόγου συμβάλλουν στην παραγωγή και την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων και των άνισων σχέσεων εξουσίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και των κοινωνικών τάξεων. Τέλος, κοινό γνώρισμα αποτελεί η επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής μέσα από την ανάδειξη των ρηματικών πρακτικών που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή και τη διαίωνιση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Για τον N. Fairclough, ο λόγος συνιστά μια μορφή κοινωνικής πρακτικής, η οποία βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με τις υπόλοιπες διαστάσεις της κοινωνίας (Phillips & Jorgensen, 2009: 124). Ο λόγος, την ίδια στιγμή που αναπαράγει τις υφιστάμενες μορφές εξουσίας, τη γνώση και τα παγιωμένα πλέγματα κοινωνικών σχέσεων, διαμορφώνεται από αυτά και μπορεί να τα μεταβάλλει αλλοιώνοντας τις κατεστημένες δομές λόγου. Για τον Fairclough, λόγος μπορεί εκφράζει τη χρήση της γλώσσας ως μορφή κοινωνικής πρακτικής, να δηλώνει τον τρόπο που χρησιμοποιείται στα διάφορα κοινωνικά πεδία, νοηματοδοτώντας παράλληλα κοινωνικά φαινόμενα και

εμπειρίες, υπό μια συγκεκριμένη οπτική γωνία (Phillips & Jorgensen, 2009: 126). Η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και την γλώσσα δεν είναι εξωτερική, αλλά διαλεκτική. Καθώς η γλώσσα είναι μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας, τα γλωσσικά φαινόμενα είναι κοινωνικά φαινόμενα και το αντίστροφο (Fairclough, 1989: 23). Ως κοινωνική πρακτική, ο λόγος συνδέεται με την κατασκευή των κοινωνικών ταυτοτήτων, των κοινωνικών σχέσεων και των γνώσεων που παράγονται και των τρόπων που τα κοινωνικά υποκείμενα σκέφτονται τον εαυτό τους και αυτοπροσδιορίζονται. Για τον Fairclough (Phillips & Jorgensen, 2009: 140-143), οι λόγοι, λιγότερο ή περισσότερο είναι ιδεολογικοί, καθώς η ιδεολογία αποτελεί την παραγωγή νοήματος προς υπηρεσία της εξουσίας και οι πρακτικές του λόγου συμβάλλουν στη διατήρηση, την αναπαραγωγή αλλά και το μετασχηματισμό των σχέσεων εξουσίας.

Κάθε χρήση της γλώσσας αποτελεί για τον Fairclough, ένα επικοινωνιακό συμβάν. το οποίο συνίσταται στο κείμενο (γραπτό, προφορικός λόγος, εικόνα κ.λπ.) και βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την τάξη του λόγου, δηλαδή με τον τρόπο που ο λόγος, σαν σύστημα, διαμορφώνει τη χρήση της γλώσσας, αλλά και του τρόπου που διαμορφώνεται από αυτή. Το πρότυπο ανάλυσης του Fairclough εστιάζει στα γλωσσικά χαρακτηριστικά του κειμένου, στις διαδικασίες που συνδέονται με την παραγωγή και την ερμηνεία του κειμένου σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια, καθώς και στην κοινωνική πρακτική, την κειμενικότητα δηλαδή, στην οποία διαρθρώνονται οι κοινωνικές συνθήκες παραγωγής των κειμένων και οι κοινωνικές συνθήκες της ερμηνείας των κειμένων. Ο Fairclough (1989: 25), αποτυπώνει με τον εξής τρόπο το συγκεκριμένο πρότυπο ανάλυσης:

2.3 Μεθοδολογία και σχεδιασμός της έρευνας

Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούμε στο σχεδιασμό της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα και τους προβληματισμούς που προέκυψαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, όπως επίσης και στην επιλογή τεκμηρίων.

2.3.1 Σκοπός και Επιμέρους στόχοι της έρευνας. Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας ήταν να εντοπίσω και να κατανοήσω τους τρόπους μέσω των οποίων οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις και οι κυρίαρχοι λόγοι κατασκευάζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης, καθώς και το «δημογραφικό πρόβλημα» στην Ελλάδα. Κεντρικό ερευνητικό ερώτημα, ήταν το αν και με ποιο τρόπο, η «ενσωμάτωση» των μετανασ(ρι)ών στη χώρα παρουσιάζεται ως μια επιθυμητή επιλογή για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος», καθώς επίσης και αν οι κυρίαρχοι λόγοι γύρω από τη μετανάστευση κατασκευάζουν αρνητικές αναπαραστάσεις των μετανασ(ρι)ών. Η συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας, με έφερε αντιμετώπιη με επιμέρους ερωτήματα.

Σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργήθηκε το ερώτημα του πώς κατασκευάζεται φαντασιακά το ελληνικό έθνος και ποια πολιτικά υποκείμενα παρουσιάζονται ως «επιθυμητά» για τη συνοχή και διατήρηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Με ενδιαφέρει να δω τι είδους υποκειμενικότητες αναπαρίστανται μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα, με ποιους τρόπους κατασκευάζονται και πώς οριοθετείται η σχέση τους με το ελληνικό έθνος-κράτος. Σε πρώτη φάση, δημιουργήθηκε επομένως το ερώτημα, πώς αναπαρίσταται η ταυτότητα του «επιθυμητού Έλληνα» και της «επιθυμητής Ελληνίδας» σε σχέση με έθνος, μέσα από τους λόγους για το «δημογραφικό πρόβλημα» της Ελλάδας. Επιπλέον, δημιουργήθηκε το ερώτημα πώς μέσα από τους κυρίαρχους λόγους, φορείς εξουσιαστικών και κυριαρχικών σχέσεων, παράγονται κατηγορίες μετανασ(ρι)ών, με συγκεκριμένες ποιότητες επηρεάζοντας την πιθανότητα ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία, αλλά και τη μορφή που αυτή η ένταξη θα έχει.

Με ενδιαφέρει επομένως να δω, α) με ποιους τρόπους το δημογραφικό κατασκευάζεται ως «υπαρξιακή απειλή» και γιατί για την επίλυσή του, οι πολιτικές και τα μέτρα εστιάζουν στην αύξηση της γυναικείας γονιμότητας μέσα από συγκεκριμένα πρότυπα κοινωνικής ζωής, β) γιατί επιδιώκεται περισσότερο ο επαναπατρισμός των Ελληνίδων και Ελλήνων μετανασ(ρι)ών που ζουν στο εξωτερικό, αντί να είναι επιθυμητή η ένταξη προσφυγισσών/προσφύγων και μετανασ(ρι)ών τρίτων χωρών, γ)

πώς κατασκευάζεται η ταυτότητα των μεταναστ(ρι)ών μέσα από την κατηγοριοποίησή τους σε «νόμιμους» και «παράνομους» μετανάστες, και δ) πώς η αρνητική αναπαράσταση του μετανάστη ως «απειλή» για την «ασφάλεια» και τη «συνοχή» του ελληνικού έθνους-κράτους ή/και η αναπαράσταση του ως «μέσο» για «προσωρινή χρήση» για τους σκοπούς της ελληνικής αγοράς εργασίας, επιδρά στις πολιτικές ένταξης και «ενσωμάτωσης» των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα.

Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί, ότι στην παρούσα εργασία δεν επιδιώκεται πλήρης κάλυψη των ερωτημάτων που έχουν τεθεί, όσο η ανάδειξη των κυρίαρχων αφηγημάτων γύρω από τη μετανάστευση σε σχέση με το δημογραφικό, προκειμένου να ανοίξει ένας διάλογος σε σχέση με το πώς κατασκευάζονται το «δημογραφικό» και το «μεταναστευτικό» ως «εθνικά ζητήματα», «ζητήματα ασφάλειας» και ως «ζητήματα υπαρξιακής απειλής» για το έθνος κράτος, παράγοντας την ίδια στιγμή και ενισχύοντας κοινωνικές ανισότητες που υφίστανται τα συγκεκριμένα είδη κοινωνικών υποκειμένων.

2.3.2 Επιλογή τεκμηρίων και διεξαγωγή της έρευνας. Το υλικό που αναλύθηκε στην παρούσα εργασία αντλήθηκε από τον ειδησεογραφικό και τον επίσημο πολιτικό λόγο. Για την ανάδειξη των κυρίαρχων αφηγημάτων, ένα μέρος των δημοσιευμάτων που αναλύθηκαν, συγκεντρώθηκε από επίσημες, θεσμικές ιστοσελίδες και κρατικούς φορείς. Επίσης, η ανάλυση λόγου αξιοποίησε υλικό από τέσσερις εγχώριες εφημερίδες. Συνολικά, το υλικό που συγκεντρώθηκε έχει ως εξής: από «*Το Βήμα*» 78 δημοσιεύματα, από την «*Καθημερινή*» 186 δημοσιεύματα, από την «*Εφημερίδα των Συντακτών*» 141 δημοσιεύματα και από τον *Ριζοσπάστη* 139 δημοσιεύματα. Το χρονικό διάστημα που καλύπτουν τα παραπάνω δημοσιεύματα είναι από την 01/01/2021 έως και την 01/01/2024.

Η επιλογή των δημοσιευμάτων που συλλέχθηκαν δεν εξαντλεί το ζήτημα, ούτε συμπεριλαμβάνονται όλα στα δημοσιεύματα που αναλύθηκαν, καθώς σκοπός είναι να αναδειχθούν οι βασικές κατευθύνσεις και οι κυρίαρχοι λόγοι που αποτυπώνουν το «δημογραφικό πρόβλημα» και το φαινόμενο της μετανάστης στο δημόσιο λόγο⁹. Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων έγινε αφενός λόγο της ευρείας κυκλοφορίας

⁹ Η εκτενής συγκριτική ανάλυση των δημοσιευμάτων του Τύπου, αποτελούν διαφορετικό αντικείμενο εργασίας. Στην παρούσα εργασία επιδιώκονται οι γενικές ιδεολογικές προσεγγίσεις και οι κυρίαρχοι λόγοι που κατασκευάζουν τα δύο φαινόμενα.

τους και αφετέρου καθώς κρίθηκε αναγκαίο να αναδειχθούν οι κυρίαρχοι λόγοι μέσα από δημοσιεύματα του δεξιού Τύπου, όπως είναι «*Η Καθημερινή*», του κεντρώου (δεξιού) Τύπου, όπως είναι «*Το Βήμα*», του κεντρώου (αριστερού) Τύπου, όπως είναι «*Η Εφημερίδα των Συντακτών*» και του αριστερού Τύπου όπως είναι ο *Ριζοσπάστης*.

Αντλώντας από τα θεωρητικά εργαλεία που αναπτύχθηκαν στην προηγούμενη ενότητα και τη μέθοδο της «ανάλυσης λόγου» που εστιάζει στις ιδιότητες του λόγου, ως μέσο ελέγχου και ως μέσο παραγωγής και άσκησης ισχύος, οι τρόποι ανάλυσης του δημόσιου λόγου γύρω από το φαινόμενο της μετανάστευσης, και γύρω από το ζήτημα του δημογραφικού «προβλήματος» συντελείται μέσα από δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά τα γλωσσικά χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου. Συγκεκριμένα μας ενδιαφέρει να δούμε την ύπαρξη μοτίβων που εκδηλώνονται μέσα από τη δομή των κειμένων και τη χρήση συγκεκριμένου λεξιλογίου. Ο δεύτερος βασικός άξονας γύρω από τον οποίο κινούμαστε προσλαμβάνει το λόγο, ως ένα σύνολο παγιωμένων τρόπων αντίληψης, σκέψης και δράσης, ως ένα σύστημα σχημάτων αντίληψης και πρακτικών, το οποίο δημιουργείται, παράγεται, κυκλοφορεί, αναπαράγεται και μετασχηματίζεται εντός των κοινωνιών, παράγοντας νόημα, υποκειμενικότητες και αντίστοιχους τρόπους βιοτικού ύφους.

Τα κυρίαρχα αφηγήματα, οι κυρίαρχοι λόγοι, προϊόν και αποτέλεσμα της ιστορικής διαδικασίας, παράγονται σύμφωνα με τις αντικειμενικές και γνωστικές δομές που ήδη προϋπάρχουν, διαιωνίζονται στο παρόν, αναπαράγονται και μετασχηματίζονται στο μέλλον. Απέχοντας από οποιοδήποτε διστακτικό τρόπο αντίληψης και κατανόησης του κόσμου, η γλώσσα δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι «ουδέτερο», αλλά προσεγγίζεται ως μέσο συν-διαμόρφωσης τρόπων αντίληψης, σκέψης και δράσης, παράγοντας νόημα και συλλογικά αφηγήματα. Με άλλα λόγια, αντιμετωπίζεται ως μια υλική πραγματικότητα η οποία συν-διαμορφώνει τον κόσμο, την ίδια στιγμή που παράγεται και διαμορφώνεται από αυτόν. Επομένως, δεν τραβώ μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ του λόγου και μιας «αντικειμενικής πραγματικότητας», καθώς θεωρώ πως ο «λόγος» παράγεται/ συν-διαμορφώνεται από την «πραγματικότητα», την ίδια στιγμή που παράγει και συν-διαμορφώνει τον κόσμο.

Β' ΜΕΡΟΣ

3. Κατασκευάζοντας το «δημογραφικό πρόβλημα»

Όπως αναφέραμε, οι κυρίαρχοι λόγοι που διατρέχουν τη δημόσια σφαίρα δεν αποτυπώνουν απλώς την πραγματικότητα, αλλά κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα, διαμορφώνοντας καθεστάτα αλήθειας, στα οποία αποδίδουν συγκεκριμένη μορφή και περιεχόμενο. Το «δημογραφικό πρόβλημα» επομένως δεν αποτελεί μια ουδέτερη αποτύπωση των δημογραφικών τάσεων και των μεταβολών της χώρας, αλλά μια κοινωνική κατασκευή, η οποία παράγεται, γίνεται κατανοητή και νοηματοδοτείται μέσα από συγκεκριμένους τρόπους αντίληψης, σκέψης και δράσης. Στο παρόν κεφάλαιο θα εστιάσουμε στα κυρίαρχα αφηγήματα, τα οποία διατρέχουν τη δημόσια συζήτηση και κατασκευάζουν το «δημογραφικό πρόβλημα», ως «εθνικό ζήτημα» ύψιστης σημασίας, κατά το χρονικό διάστημα 01/01/2021 έως 01/01/2025. Αρχικά, θα αναφερθούμε στους κυρίαρχους τρόπους αναπαράστασης που συγκροτούν το «δημογραφικό πρόβλημα» στην Ελλάδα και στη συνέχεια στις ανισότητες που αναπαράγονται μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα.

Στο δημόσιο λόγο το «δημογραφικό πρόβλημα» κατασκευάζεται ως μια «απειλή», η οποία νομοτελειακά θα οδηγήσει σε μια κοινωνικοοικονομική κρίση που πρόκειται να υπονομεύσει την ύπαρξη του ίδιου του έθνους. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα κυρίαρχα αφηγήματα, το «δημογραφικό πρόβλημα», αναφέρεται στο φαινόμενο της μείωσης και τη γήρανσης του ελληνικού πληθυσμού, που προκύπτει κατά κύριο λόγο από τους χαμηλούς δείκτες γονιμότητας και τη μετατροπή του μεταναστευτικού ισοζυγίου (από θετικό σε αρνητικό). Αυτή η δημογραφική μεταβολή συνδέεται με οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες στο μέλλον, που αφορούν κυρίως τη μείωση του ενεργού εργατικού δυναμικού και την επακόλουθη επιβάρυνση του ασφαλιστικού συστήματος και του κόστους υγειονομικής περίθαλψης.

Στη δημόσια συζήτηση, η «χαμηλή γονιμότητα» συνδέεται κυρίως με τον υψηλό αριθμό άτεκνων γυναικών και την αύξηση του ποσοστού των γυναικών σε «μεγάλη αναπαραγωγική ηλικία», γεγονός που συνδέεται με την είσοδο των γυναικών στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας. Άλλες κοινωνικές μεταβολές που συνδέονται με τη χαμηλή γονιμότητα είναι η μείωση των γάμων παράλληλα με την αύξηση των συμφώνων συμβίωσης και των διαζυγίων, οι μεταβολές στην οικογενειακή δομή, η οικονομική ανασφάλεια, η ανεργία και η εργασιακή επισφάλεια που επηρεάζει

αρνητικά τους νέους γονείς ως προς την απόφαση απόκτησης παιδιών. Παράλληλα, το γεγονός ότι οι έξοδοι από την χώρα, είναι περισσότερες από τις εισόδους, παρουσιάζεται ως παράγοντας που συμβάλλει στην όξυνση του «δημογραφικού προβλήματος». Το αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο, συνδέεται σύμφωνα με τα κυρίαρχα αφηγήματα με κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της χώρας, που οδήγησαν αφενός τους νέους Έλληνες (εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό) στην αναζήτηση εργασίας σε άλλες χώρες και αφετέρου τις/τους μετανάστ(ρι)ες (φθινό εργατικό δυναμικό) στην αναζήτηση εργασίας σε χώρες που επικρατούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και μπορούν να αποκτήσουν πιο γρήγορα ιθαγένεια.

Στη δημόσια συζήτηση, οι λόγοι εστιάζουν κατά βάση στον μειωμένο αριθμό των γεννήσεων και στις κοινωνικο-πολιτικές και οικονομικές μεταβολές που επηρεάζουν τους δείκτες γονιμότητας στη χώρα. Επομένως, η έμφαση δίνεται αφενός στις «αιτίες» που οδηγούν στη μείωση του αριθμού των γεννήσεων και αφετέρου στα δυσμενή αποτελέσματα με τα οποία θα έρθει αντιμέτωπη η χώρα. Παράλληλα, οι πολιτικές που ασκούνται και προτείνονται για την επίλυση του «δημογραφικού» συνδέονται περισσότερο με την ενίσχυση των οικογενειών και των «νοικοκυριών». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, όπως θα δούμε, η ίδρυση του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογενείας το 2023, φορέας που θεωρείται «πυλώνας» στην δημιουργία μιας δημογραφικής πολιτικής και που όπως αναφέρουν οι «ειδικοί» θα συνεισφέρει στην αντιμετώπιση της «δημογραφικής κρίσης» της χώρας.

Ωστόσο, την ίδια στιγμή που έμφαση δίνεται στην ενίσχυση των ελληνικών οικογενειών, με την μορφή επιδομάτων και άλλων προνομίων, αναδεικνύονται σε μεγάλη συχνότητα λόγοι που θέτουν την «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών στην ελληνική κοινωνία ως απαραίτητη διαδικασία. Σε αντίθεση με αφηγήματα που έδιναν έμφαση στον «κορεσμό» της ελληνικής κοινωνίας από μετανάστ(ρι)ες, το αφήγημα που αναπαράγεται τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, είναι η «αναγκαιότητα» για την έλευση μεταναστ(ρι)ών στη χώρα. Η προσθήκη, στο νόμο 5078/2023, διατάξεων που αφορούν τη μετανάστευση αποτελεί ακριβώς το πλέον πρόσφατο μέσο και το ρυθμιστικό εργαλείο για την ένταξη των μεταναστ(ρι)ών στην ελληνική κοινωνία.

Στο παρόν κεφάλαιο θα δούμε αρχικά πώς το «δημογραφικό» κατασκευάζεται ως «εθνικό ζήτημα» ύψιστης σημασίας. Η οριοθέτηση του «δημογραφικού προβλήματος» στο δημόσιο λόγο ως «εθνική απειλή» και ως «εθνικός κίνδυνος»

παράγει ένα ισχυρό αφήγημα, σύμφωνα με το οποίο, το «δημογραφικό» απαιτεί την άμεση και συλλογική δράση όλων των Ελλήνων. Στη συνέχεια θα εστιάσουμε στους λόγους που παράγονται σε σχέση με χαμηλή γονιμότητα. Η «γονιμότητα» αποτελεί έναν από τους κυρίαρχους τόπους άσκησης ελέγχου και διαχείρισης της ανθρώπινης ζωής και των ίδιων των σωμάτων, καθώς γίνεται αντικείμενο πολιτικής παρέμβασης και διαχείρισης του πληθυσμού. Με τρόπο «φυσικό» η γονιμότητα συνδέεται, όπως θα δούμε, με τη μητρότητα και το γυναικείο φύλο, το οποίο αποτελεί επίκεντρο των ρυθμιστικών μέτρων που αφορούν την αύξηση της γονιμότητας. Παράλληλα, η οικογένεια, γίνεται εξίσου «αντικείμενο παρέμβασης», καθώς κατασκευάζεται ως προορισμός της ανθρώπινης ζωής και γίνεται πεδίο ρύθμισης της γονιμότητας.

Στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου, θα αναφερθούμε στους τρόπους που παρουσιάζεται η ένταξη των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα. Όπως θα δούμε, τα εθνικιστικά αφηγήματα που κατασκευάζουν την «ανωτερότητα» τους ελληνικού έθνους έναντι άλλων χωρών και την αίσθηση μιας «εξερχόμενης απειλής» από κύματα μεταναστ(ρι)ών και προσφυγισσών/προσφύγων εξακολουθούν να διατρέχουν τον κοινωνικό ιστό. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στη θέση που έχουν οι μετανάστ(ρι)ες τρίτων χωρών σε σχέση με το έθνος μέσα από τους λόγους γύρω από το «δημογραφικό πρόβλημα». Η ένταξη μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών στην Ελλάδα παρουσιάζεται, είτε ως ζήτημα «έκτακτης ανάγκης», είτε ως «υπαρξιακή απειλή» για το ελληνικό έθνος-κράτος. Αυτό που επομένως επιδιώκεται να διερευνηθεί σε αυτό το κεφάλαιο, σε σχέση με το φαινόμενο της μετανάστευσης, αφορά τους τρόπους που αναπαρίσταται το ζήτημα της «ενσωμάτωσης» μεταναστ(ρι)ών στην Ελλάδα, στο πλαίσιο μιας «δημογραφικής κατάρρευσης».

3.1 Το «δημογραφικό πρόβλημα» ως «εθνική απειλή». Ένα «φλέγον ζήτημα».

Η μείωση και η γήρανση του πληθυσμού αναπαρίστανται στο δημόσιο λόγο μέσα από μεταφορές κρίσης και καταστροφής του ελληνικού έθνους. Το «δημογραφικό» δεν παρουσιάζεται ως φαινόμενο που αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της χώρας, αλλά ως μία αναπόφευκτη και επικείμενη «απειλή» με την οποία έρχεται αντιμέτωπη η ίδια την Ελλάδα. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού και οι δημογραφικές μεταβολές παρουσιάζονται ως χαρακτηριστικά του έθνους, το οποίο αποδυναμώνεται. Για παράδειγμα, αρκετοί τίτλοι από δημοσιεύματα των εφημερίδων που μελετήθηκαν, παρουσιάζουν το δημογραφικό ως ζήτημα, του

οποίου κύριο υποκείμενο γίνεται η Ελλάδα: «Δημογραφικό: Η Ελλάδα γερνάει – Το 2050 θα είμαστε λιγότεροι από 9 εκατομμύρια»¹⁰, «Έρευνα-καμπανάκι για το δημογραφικό: Σε αδιέξοδο η Ελλάδα – Τι φοβίζει τους ειδικούς»¹¹, «“Γερνάω σαν χώρα”»¹², «Δραματική μείωση γεννήσεων και γήρανση του πληθυσμού. Η μεγάλη “θηλιά” του δημογραφικού για την Ελλάδα»¹³, «Μια ραγδαία γηράσκουσα χώρα»¹⁴, «Ελλάδα, η πιο γηρασμένη χώρα της Ευρώπης το 2030»¹⁵.

Η Ελλάδα αναπαρίσταται ως μία «γηράσκουσα χώρα», η οποία δεν μπορεί να «γεννήσει», να «αναπαραχθεί» και να «διαιωμιστεί», μετατρέποντας το δημογραφικό σε ζήτημα «εθνικής αναπαραγωγής». Η αναπαράσταση της Ελλάδας, ως «γηράσκουσα οντότητα» που χάνει τη ζωτικότητα της, παράγει φαντασιακά τον φόβο πως κινδυνεύει η «βιολογική αναπαραγωγή» και η συνέχεια του ίδιου του ελληνικού έθνους. Μέσω αυτής της ρητορικής φόβου, όπου η Ελλάδα αναπαρίσταται ως «σώμα» που γερνάει και εξασθενεί, η συζήτηση γύρω από το δημογραφικό αποκτά μία «υπαρξιακή διάσταση». Κατ’ αυτόν τον τρόπο, το «δημογραφικό πρόβλημα» μετατρέπεται σε ζήτημα «υπαρξιακής απειλής» του ίδιου του έθνους. Η κατασκευή του «δημογραφικού» ως «εθνικό ζήτημα» και η διαμόρφωση του ως ζήτημα «εθνικής προτεραιότητας» συνιστά κυρίαρχο αφήγημα στο δημόσιο λόγο τα τελευταία τέσσερα χρόνια, ιδιαίτερα από το 2022 και έπειτα. Το «δημογραφικό πρόβλημα» αποτελεί «ωρολογιακή βόμβα» δήλωσε ο πρωθυπουργός της χώρας, Κυριάκος Μητσοτάκης, στο Συνέδριο που έλαβε χώρα το 2022 με τίτλο «Δημογραφικό – Η Μεγάλη Πρόκληση»:

Ευχαριστώ για την πρόσκληση και για την ευκαιρία που μου δίνετε να αναφερθώ σε ένα ζήτημα το οποίο είναι **κρίσιμο για το σήμερα, αλλά είναι**

¹⁰ «Δημογραφικό: Η Ελλάδα γερνάει – Το 2050 θα είμαστε λιγότεροι από 9 εκατομμύρια», *Το Βήμα*, 13-06-2022. <https://www.tovima.gr/2022/06/13/society/dimografiko-i-ellada-gernaei-to-2050-tha-eimaste-ligoteroi-apo-9-ekatommyria/>

¹¹ «Έρευνα-καμπανάκι για το δημογραφικό: Σε αδιέξοδο η Ελλάδα – Τι φοβίζει τους ειδικούς», *Το Βήμα*, 09-04-2022. <https://www.tovima.gr/2022/04/09/finance/se-dimografiko-adieksodo-i-ellada-ti-fovizei-tous-eidikous/>

¹² «“Γερνάω σαν χώρα”», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 09-06-2022. https://www.efsyn.gr/politiki/347513_gernao-san-hora

¹³ «Δραματική μείωση γεννήσεων και γήρανση πληθυσμού. Η μεγάλη «θηλιά» του δημογραφικού για την Ελλάδα», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 19-01-2024. https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/419279_i-megali-thilia-toy-dimografikoy-gia-tin-ellada

¹⁴ «Μια ραγδαία γηράσκουσα χώρα», *Η Καθημερινή*, 13-09-2021. <https://www.kathimerini.gr/society/561495955/mia-ragdaia-giraskoysa-chora/>

¹⁵ «Ελλάδα, η πιο γηρασμένη χώρα της Ευρώπης το 2030», *Η Καθημερινή*, 20-10-2021. <https://www.kathimerini.gr/economy/561548137/ellada-i-pio-girasmeni-chora-tis-eyropis-to-2030/>

εκρηκτικό για το αύριο. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι όλοι οι εμπειρογνώμονες προειδοποιούν για την «ωρολογιακή βόμβα» του δημογραφικού προβλήματος. Είναι μία βόμβα, το χρονόμετρο της οποίας κινείται γρήγορα και που καλούμαστε να απενεργοποιήσουμε εγκαίρως και με μεθοδικές κινήσεις, ώστε οι δικαιολογημένες ανησυχίες να μετατραπούν σε στοχευμένες πρωτοβουλίες που θα εκδηλωθούν σε βάθος χρόνου (...) Έχει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι σε μία πρόσφατη έρευνα που διάβασα, της "διαΝΕΟσις", **το θέμα του δημογραφικού κατατάσσεται στην πρώτη θέση των μακροπρόθεσμων απειλών για την πατρίδα μας. Είναι πάνω από τα ελληνοτουρκικά, είναι πάνω και από την οικονομία**¹⁶. (η έμφαση δική μου)

Αντίστοιχα, στην ομιλία του στο συνέδριο «Δημογραφικό 2023 – Ωρα για δράση», ο Κ. Μητσοτάκης αναφέρει:

Έρχεται, λοιπόν, το σημερινό συνέδριο να εξετάσει έναν **εθνικό κίνδυνο** ο οποίος βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, **έναν κίνδυνο που όμως δεν πρέπει να γίνει καθεστώς** (...) με τη συνολική, πάντως, **δημογραφική κατάρρευση** να καθίσταται κυριολεκτικά ένα **υπαρξιακό στοίχημα για το μέλλον μας**.¹⁷ (η έμφαση δική μου)

Η παρομοίωση του «δημογραφικού προβλήματος» με «ωρολογιακή βόμβα» και με «υπαρξιακό στοίχημα για το μέλλον» παράγει την αίσθηση της επείγουσας δράσης στο παρόν, καθώς παράγει το φόβο του φαντασιακού αφανισμού του ίδιου του έθνους. Το μέλλον της Ελλάδας και της «ελληνικότητας» παρουσιάζεται σκοτεινό και δυσοίωνο, καθώς η χώρα απειλείται να καταστραφεί. Η αναπαράσταση της «ωρολογιακής βόμβας» που «απειλεί» την Ελλάδα, αναπαράγει φαντασιακά την εικόνα του ελληνικού έθνους σε συντρίμια, παράγοντας το αίσθημα του φόβου και της ανασφάλειας και επιτάσσει σε έναν συλλογικό τρόπο διαχείρισης του προβλήματος. Επιπλέον, η ανατροπή της προσδοκίας, ότι τα ελληνοτουρκικά και τα οικονομικά προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζει η χώρα (ζητήματα τα οποία θεωρούνται ύψιστης σημασίας και τα οποία έχουν έντονη συναισθηματική φόρτιση για

¹⁶ «Ομιλία του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στο Συνέδριο με θέμα “Δημογραφικό – Η Μεγάλη Πρόκληση”», primeminister.gr, 08-06-2022. <https://www.primeminister.gr/2022/06/08/29504>

¹⁷ «Ομιλία του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στο συνέδριο “Δημογραφικό 2023 – Ωρα για δράση”», primeminister.gr, 17-10-2023. <https://www.primeminister.gr/2023/10/17/32797>

τη χώρα), αποτελούν σημαντικότερα «εθνικά ζητήματα», σε σχέση με το δημογραφικό, επισημαίνει την κρισιμότητα του ζητήματος.

Το δημογραφικό αναπαρίσταται ως ένας «εθνικός κίνδυνος» με καταστροφικές συνέπειες για την Ελλάδα, οι οποίες φαίνεται να είναι μη αναστρέψιμες στο μέλλον. Αρκετές και ισχυρές φωνές στη δημόσια σφαίρα προβαίνουν σε ένα κάλεσμα επαγρύπνησης και αναγνώρισης της συλλογικής ευθύνης και ο ελληνικός λαός καλείται να αναγνωρίσει τις διαστάσεις του επερχόμενου κινδύνου και της επερχόμενης απειλής, μέσω της άμεσης συμμόρφωσής του στο εθνικό καθήκον. Όροι όπως, «δημογραφική κατάρρευση/κρίση» «απειλή», «κίνδυνος» «κρίσιμη πρόκληση», «βόμβα» κ.ο.κ., αποτελούν τον κυρίαρχο τρόπο οριοθέτησης του δημογραφικού. Επιπλέον, η συχνή χρήση πολεμικού και έντονα συναισθηματικά φορτισμένου λεξιλογίου ενισχύει την αίσθηση αβεβαιότητας και επικινδυνότητας, επιτάσσοντας τη συμμόρφωση των πολιτών στο εθνικό καθήκον μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές λύσεις.

Ο συγκεκριμένος τρόπος συγκρότησης και οριοθέτησης του «δημογραφικού προβλήματος», νομιμοποιείται ως ένα «καθεστώς αλήθειας» μέσα από τη συχνή αναφορά σε δημογραφικές στατιστικές μελέτες και προβλέψεις από «ειδικούς», «εμπειρογνώμονες» και «επιστήμονες». Η «εμπιστοσύνη» στην εγκυρότητα και την αξιοπιστία του λόγου των ειδικών αποτελεί τον τόπο σύνδεσης των «μη ειδικών» με τους ειδήμονες, και στη βάση αυτή το «δημογραφικό πρόβλημα» γίνεται μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα μια αντικειμενική και αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, που ενισχύει και νομιμοποιεί την κρατική παρέμβαση. Στο πλαίσιο αυτό, η «επιστημονική γνώση» δεν αποτελεί απλώς ένα ουδέτερο εργαλείο, αλλά ενσωματώνεται στους πολιτικούς λόγους, συμβάλλοντας στην διαμόρφωση κανονιστικών πλαισίων και στη χάραξη συγκεκριμένων πολιτικών κοινωνικής οργάνωσης για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος».

3.2 Γονιμότητα και αναπαραγωγή του έθνους. Το «γυναικείο καθήκον»

Οι κυρίαρχοι λόγοι και η γνώση που παράγεται σε σχέση με τη μείωση των γεννήσεων και τη γήρανση του πληθυσμού, λειτουργούν ως ένας μηχανισμός ρύθμισης της αναπαραγωγικής και σεξουαλικής συμπεριφοράς και το δημογραφικό μετατρέπεται σε «αναπαραγωγική τεχνολογία» (Χαλκιά, 2007), παράγοντας συγκεκριμένα είδη έμφυλων υποκειμένων και τρόπων κοινωνικής ύπαρξης. Η γονιμότητα αναδεικνύεται

ως τόπος βιοπολιτικής διακυβέρνησης των σωμάτων, όπου τα πλέγματα των εξουσιαστικών σχέσεων, παρεμβαίνουν προκειμένου να διαχειριστούν τη ζωή και το θάνατο, ρυθμίζοντας και ελέγχοντας την αναπαραγωγική και σεξουαλική συμπεριφορά των κοινωνικών υποκειμένων. Η «χαμηλή γονιμότητα» αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς και αναλύσεων στο δημόσιο λόγο, και η γνώση που παράγεται δημιουργεί τους όρους και τους κανόνες, μέσα από τους οποίους επιτυγχάνεται η σύνδεση της γυναικείας γονιμότητας με την «εθνική επιβίωση». Μέσα από την ανάλυση των δημοσιευμάτων που μελετήθηκαν, η γονιμότητα φαίνεται πως συνδέεται «φυσικά» με το γυναικείο φύλο και τη μητρότητα, που γίνονται πεδίο πολιτικών παρεμβάσεων.

Στη δημόσια συζήτηση, παρά το γεγονός ότι η τεκνοποίηση συνδέεται με «συμπεριφορά» των νέων ζευγαριών και την απόφαση να αποκτήσουν οικογένεια και παιδιά, η προσοχή στρέφεται στη γυναικεία γονιμότητα. Συγκεκριμένα, η «συρρίκνωση των γεννήσεων» συνδέεται και εξετάζεται με βάση τον αριθμό των γυναικών που βρίσκονται σε αναπαραγωγική ηλικία, την επιθυμία τους να αποκτήσουν παιδιά (ή την απροθυμία τους), όπως επίσης και την καθυστερημένη απόφαση των γυναικών να τεκνοποιήσουν. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές μεταβολές, η οικονομική ανασφάλεια και η εργασιακή επισφάλεια, αναγνωρίζονται ως σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά την απόφαση των νέων ζευγαριών να τεκνοποιήσουν, μέσα από τα αφηγήματα η ευθύνη μετατοπίζεται στην επιλογή της γυναίκας να (μην) αποκτήσει παιδιά στην «κατάλληλη παραγωγική ηλικία».

Σε απόσπασμα της Γνώμης Πρωτοβουλίας της Ο.Κ.Ε. (2024), σχετικά με τις δυσμενείς εργασιακές συνθήκες και την απόφαση των νέων ζευγαριών να αποκτήσουν παιδιά, η έμφυλη διάσταση του ζητήματος αποτυπώνεται στο γεγονός, ότι η γονική άδεια γίνεται «αυτονόητα» αντιληπτή ως προέκταση της άδειας μητρότητας, αποκρύπτοντας τις εξουσιαστικές σχέσεις που διέπουν και δικαιολογούν τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας. Παρά το γεγονός ότι η γονική άδεια αφορά και τα δύο κοινωνικά φύλα, η σύγκριση του ποσοστού του μέσου όρου για την παροχή της γονικής άδειας γίνεται ανάμεσα στην «Ελληνίδα» και την «Ευρωπαϊά»:

είναι σημαντικό να αναφερθεί πως ένας από τους κυριότερους λόγους καθυστερημένης τεκνοποίησης αποτελεί το δυσμενές εργασιακό περιβάλλον για τους εργαζόμενους γονείς, τουλάχιστον σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές

χώρες. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Ισότητας των Φύλων, το 71% των Ελληνίδων δικαιούνται γονική άδεια, σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο που είναι 90%.¹⁸

Επιπλέον, σε συνέντευξή του, στο πλαίσιο του συνεδρίου: «*Δημογραφικό 2024 – Εθνική Προτεραιότητα*», ο πρωθυπουργός της χώρας, Κυριάκος Μητσοτάκης αναφέρει: :

Θα εστίαζα, πέραν αυτών που σας είπα για τη στήριξη της νέας οικογένειας, στη στήριξη κυρίως της εργαζόμενης μητέρας. Αναφέρομαι στη μητέρα γιατί παρότι έχουμε κάνει πολύ μεγάλα βήματα στην ισότητα των φύλων, ας μην έχουμε καμία αμφιβολία ότι η μητέρα και η γυναίκα, η γυναίκα τελικά είναι αυτή που... Η απόφαση να αποκτήσει μία οικογένεια παιδί είναι σε μεγάλο βαθμό πρωτίστως απόφαση της γυναίκας.¹⁹

Η Ελληνίδα γυναίκα αναπαρίσταται ως το υποκείμενο που είναι άμεσα υπεύθυνο για την απόκτηση οικογένειας και παιδιών. Μία σημαντική διάσταση της γυναικείας γονιμότητας συνδέεται με την «γυναικεία αναπαραγωγική ηλικία». Η γυναικεία αναπαραγωγική ηλικία παρουσιάζεται μέσα από τους κυρίαρχους λόγους ως καθοριστικός παράγοντας της αύξησης των δεικτών γονιμότητας, καθώς ο «χρόνος» μετατρέπεται σε ορόσημο της δυνατότητας των γυναικών να αποκτήσουν παιδιά. Ωστόσο, η γυναικεία γονιμότητα και η απόκτηση παιδιών σε μικρή ηλικία, δεν αποτελεί μόνο ζήτημα ατομικής επιλογής και σημείο «ολοκλήρωσης» των γυναικών, αλλά πρωτίστως ζήτημα «εθνικής επιβίωσης». Η γυναικεία γονιμότητα αποτελεί τόπο της «βιολογικής αναπαραγωγής» του έθνους. Η προτροπή των γυναικών να τεκνοποιήσουν και μάλιστα εντός του χρονικού πλαισίου που «υπάρχει» η δυνατότητα, συνιστά υποχρέωση απέναντι στο ελληνικό έθνος. Οι συνεχείς προειδοποιήσεις σχετικά με τους κινδύνους που θα επιφέρει το «δημογραφικό πρόβλημα» στο μέλλον της Ελλάδας, καταλήγουν σε προτροπή των γυναικών να συμμορφωθούν στις επιταγές του έθνους και να γεννήσουν για την επιβίωσή του.

¹⁸ «Το δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα», oke.gr, Μάιος, 2024. <https://oke.gr/el/opinions/dimografiko-provlima-stin-ellada>

¹⁹ « Συνέντευξη του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στον δημοσιογράφο Νίκο Χατζηνικολάου στο πλαίσιο του συνεδρίου “Δημογραφικό 2024 – Εθνική Προτεραιότητα”», primeminister.gr, 23-05-2024. <https://www.primeminister.gr/2024/05/23/34302>

Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνονται κίνητρα μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές και μέτρα, που προωθούν την αύξηση των δεικτών γονιμότητας μέσω της «βιολογικής αναπαραγωγής» κατευθύνοντας τις γυναίκες να γίνουν μητέρες, αποκλείοντας άλλες μορφές ενίσχυσης του πληθυσμού. Το πρόγραμμα «νταντάδες της γειτονιάς», το οποίο αφορά τη φύλαξη βρεφών ηλικίας από δύο (2) μηνών έως και δύομισι (2,5) ετών, με οικονομική ενίσχυση²⁰, ως πρωτοβουλία, η οποία στηρίζει την ισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας και στοχεύει στην αύξηση της γονιμότητας, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικής στρατηγικής, που στοχεύει στην διευκόλυνση της επιτέλεσης της μητρότητας. Παράλληλα, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των έμφυλων ανισοτήτων και του άνισου καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα στα δύο κοινωνικά φύλα καθώς παράγει και αναπαράγει τρόπους αντίληψης, σκέψης και δράσης που συνδέουν τη φύλαξη και τη φροντίδα των παιδιών κυρίως με το πρόσωπο της μητέρας. Την ίδια στιγμή που παράγεται ένα αφήγημα προώθησης της ισότητας των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, αναπαράγονται οι λόγοι που διαιωνίζουν την άνιση κατανομή της οικιακής εργασίας. Επιπλέον, ο ίδιος ο τίτλος του προγράμματος αναπαράγει και διαιωνίζει τη φυσικοποιημένη αντίληψη ότι η γυναίκα είναι υπεύθυνη για την ανατροφή και τη φροντίδα του παιδιού.

Η αναπαραγωγή αντιλήψεων, ότι οι εργαζόμενες μητέρες χρειάζονται στήριξη, καθώς είναι υπεύθυνες για την απόκτηση παιδιών και τη φροντίδα τους, φυσικοποιούν, παρά αμφισβητούν το διχοτομικό τρόπο διαίρεσης και διάκρισης που κατασκευάζουν τα δύο κοινωνικά φύλα και τη θέση τους στην κατανομή εργασιών²¹. Εντός των

²⁰ «Νταντάδες της γειτονιάς», gov.gr, 29-03-2022.
<https://www.gov.gr/updates/services/ntantades-tes-geitonias>

²¹ Ουσιαστικά πρόκειται για τα αφηγήματα που παράγουν φυσικά την αντίληψη ότι η ένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας συγκρούεται με τη μητρική ιδιότητα και δυσκολεύει την απόφαση των γυναικών να τεκνοποιήσουν. Πρόκειται για τη λογική που αναπαριστά τη γυναίκα ως το υποκείμενο που βρίσκεται μέσα στο σπίτι και είναι υπεύθυνη για την φροντίδα του σπιτιού και των μελών της οικογένειας. Η αμφισβήτηση της εναρμόνισης της εργασιακής ζωής με την επιτέλεση της μητρότητας εκφράζεται μέσα από την ανάγκη πολιτικών να στηριχθούν οι μητέρες. Πρόκειται για πολιτικές, οι οποίες «αναγνωρίζοντας» τη δυσκολία της διαχείρισης των δύο αυτών ιδιοτήτων, λειτουργούν ως προτροπή και ως μορφή επιβράβευσης των γυναικών που επιλέγουν τη μητρότητα. Στο δημόσιο λόγο, η ένταξη των γυναικών στην εκπαίδευση και την εργασία, συνδέεται νομοτελειακά, σε πολλές περιπτώσεις, με την χαμηλή γυναικεία γονιμότητα. Η γυναίκα με την εισοδο της στο δημόσιο χώρο αναπαριστάται ως ένα «ορθολογικό» και «ανεξάρτητο» υποκείμενο που ορίζει τη ζωή της και ορίζεται μέσα από την επαγγελματική της καριέρα, επιλέγοντας σε πολλές περιπτώσεις να μην αποκτήσει οικογένεια και παιδιά. Το γεγονός ότι η οι ευνοϊκότερες εργασιακές συνθήκες συνδέονται «φυσικά» με το γυναικείο φύλο και η έμφαση δίνεται στη στήριξη των εργαζόμενων μητέρων, αναδεικνύει τόσο την ασυνέχεια ανάμεσα στον τρόπο που κατασκευάζεται η «μητέρα» και η «γυναίκα», όσο και την επιβράβευση των γυναικών που πειθαρχούν στο εθνικό καθήκον επιλέγοντας τη μητρότητα. Οι πολιτικές

κυρίαρχων αφηγημάτων η φιγούρα του «πατέρα» είναι περιθωριακή και δευτερεύουσα σε σχέση με τη φιγούρα της μητέρας. Η μη αναφορά στην υποστήριξη της «πατρότητας», μέσα από πολιτικές που να διευκολύνουν τη «σύζευξη» της πατρικής ιδιότητας και της εργασιακής ζωής παράγει και αναπαράγει τόσο την άνιση κατανομή των έμφυλων ρόλων, όσο και την αντίληψη ότι η απόκτηση οικογένειας και η τεκνοποίηση είναι πρωτίστως ζήτημα γυναικείας ευθύνης.

3.3 Η οικογένεια ως «μηχανισμός αναπαραγωγής»

Μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα, η δημιουργία οικογένειας αναδεικνύεται ως ένα από τα πιο βασικά «εργαλεία» αντιμετώπισης του δημογραφικού προβλήματος. Η οικογένεια, ως «χώρος αναπαραγωγής», αποτελεί έναν κρίσιμο θεσμό, μέσω του οποίου ρυθμίζεται και ελέγχεται η γονιμότητα. Μάλιστα, η προώθηση οικογενειακών πολιτικών και μέτρων που στηρίζουν την οικογένεια, για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος» και την αύξηση της γονιμότητας, κρίνεται αναγκαία από όλους τους χώρους των πολιτικών κομμάτων, καθώς και από ιδιωτικούς φορείς. Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ-Κινήματος Αλλαγής, Νίκος Ανδρουλάκης, αναγνωρίζοντας το «δημογραφικό πρόβλημα» ως το σημαντικότερο πρόβλημα με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη η Ελλάδα αναφέρει: «Είναι χρέος να στηρίξουμε τους τρίτεκνους, αλλά και τις πολύτεκνες οικογένειες. Αυτό πρέπει να γίνει με φορολογικά κίνητρα αλλά και με ένα πρόγραμμα κοινωνικών κατοικιών στα πρότυπα άλλων ευρωπαϊκών χωρών»²².

Επιπλέον, η σύνδεση του δημογραφικού με το θεσμό της οικογένειας αναδεικνύεται σε μεγάλο βαθμό στην απόφαση για τη δημιουργία ενός υπουργείου δημογραφικής και οικογενειακής πολιτικής. Σε απόσπασμα της Ο.Κ.Ε. (2024), αναφέρεται σχετικά:

Η αναστροφή της δημογραφικής πορείας της χώρας προϋποθέτει νομοθέτηση με βάση ρήτρα δημογραφικής και οικογενειακής πολιτικής (family mainstreaming), δηλαδή ένταξη σε κάθε δημόσια πολιτική της λογικής εξυπηρέτησης της οικογένειας με παιδιά και των προϋποθέσεων για την

και τα μέτρα για την ενίσχυση της γονιμότητας, δεν παρουσιάζονται ως μέτρα στήριξης των γυναικών αλλά ως μέτρα στήριξης των μητέρων, καθώς προϋποθέτουν τη μητέρα ως τόπο ολοκλήρωσης της γυναίκας και ως το κυρίαρχο υποκείμενο που είναι υπεύθυνο για την αγάπη και την φροντίδα προς το παιδί όσο και για την διατήρηση της οικογενειακής συνοχής.

²² «Νίκος Ανδρουλάκης: “Το δημογραφικό είναι το μεγαλύτερο εθνικό θέμα”», tovima.gr, 17-02-2023. <https://www.tovima.gr/2023/02/17/politics/nikos-androulakis-to-dimografiko-einai-to-megalalytero-ethniko-thema/>

απόκτηση παιδιών. Το ρόλο του θεματοφύλακα στην διασφάλιση της νομοθέτησης κάθε δημόσιας πολιτικής με γνώμονα τη δημογραφική και οικογενειακή πολιτική πρέπει να τον αναλάβει θεσμικά το νέο Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας.

Η δημιουργία ενός θεσμού, όπως το «Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας», αποτελεί ένα μηχανισμό διακυβέρνησης του πληθυσμού, όπου το κράτος γίνεται ρυθμιστής των αναπαραγωγικών συμπεριφορών, της σεξουαλικότητας και του τρόπου οικογενειακής ζωής μέσω πειθαρχικών και κανονιστικών μηχανισμών. Η «ελληνική οικογένεια» γίνεται πεδίο ελέγχου και παρεμβάσεων μέσω της προώθησης και της παραγωγής συγκεκριμένων προτύπων γονιμότητας και οικογενειακής ζωής. Η τεκνοποίηση και η απόκτηση οικογένειας μετατρέπονται έτσι από ζήτημα «προσωπικής επιλογής», σε «συλλογικό καθήκον», όπου η καθοδήγηση και η πειθάρχηση των πολιτών παράγεται μέσω κανονιστικών αρχών, που ορίζουν μέσω «επιβραβεύσεων», ποια είναι η μορφή της «επιθυμητής», «υγιούς» και «κανονικής» οικογένειας.

Η εφαρμογή νομοθετικών και θεσμικών μέτρων για τη στήριξη της οικογένειας συνιστούν έναν μηχανισμό κανονικοποίησης συγκεκριμένων επιλογών, όπως είναι η απόκτηση οικογένειας. Η μη αναφορά σε μονογονεϊκές οικογένειες, ή σε ομόφυλες οικογένειες, υποδηλώνει παράλληλα ως «κανονική» και «επιθυμητή» την ετεροκανονική δομή οικογένειας με παιδιά. Η ενσωμάτωση μιας δημογραφικής οικογενειακής πολιτικής σε όλους τους τομείς των δημόσιων πολιτικών αποτελεί παρέμβαση, η οποία ρυθμίζει και διαμορφώνει τις μορφές οικογενειακής δομής, την ίδια στιγμή που ρυθμίζει τις συμπεριφορές των πολιτών του έθνους. Επιπλέον, η διαμόρφωση άλλων τομέων της δημόσιας σφαίρας στις ανάγκες των «οικογενειών», αναπαράγει την αντίληψη της οικογένειας ως «φυσικό προορισμό» του ανθρώπου και συγκεκριμένα τη δομή οικογένειας που αποτυπώνεται στο σχήμα του ετερόφυλου ζευγαριού, που αναπαράγεται βιολογικά, τεκνοποιώντας μέσα στον έγγαμο βίο.

Το καθεστώς αλήθειας που παράγει το «δημογραφικό πρόβλημα» σε ύστατη «απειλή», και που προτάσσει για την αντιμετώπισή του την προώθηση μέτρων για την ενίσχυση των πυρηνικών οικογενειών και της γονιμότητας, φαίνεται και από την ανάμειξη ιδιωτικών φορέων στη λήψη μέτρων ενίσχυσης των ελληνικών οικογενειών.

Η «“Πρωτοβουλία για το Δημογραφικό” ΜΠΡΟΣΤΑ για την οικογένεια»²³ της Eurobank, αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα. Η Eurobank, στο πλαίσιο δράσης για το δημογραφικό έχει προβεί στη χρηματοδότηση της μελέτης με θέμα «Δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα: Προκλήσεις και προτάσεις πολιτικής», η οποία υλοποιήθηκε από επιστήμονες του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών – IOBE και η οποία παρουσιάστηκε στο συνέδριο «Δημογραφικό – Η Μεγάλη Πρόκληση», με την παρουσία του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη²⁴, ενώ επίσης έχει προβεί σε συνεργασία με ΜΚΟ για τις ανάγκες της οικογένειας και σε προγράμματα ενίσχυσης της γονιμοποίησης όπως οι «Be-Live», «Αποστολή», «Μαζί για το παιδί»²⁵.

Με το **Μπροστά για την Οικογένεια** προσφέρουμε προνόμια στους νέους γονείς που έχουν παιδί έως 1 έτους και ζουν μόνιμα στον ακριτικό Έβρο, τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα μέχρι το Καστελόριζο. Στηρίζουμε την ελληνική οικογένεια και αναδεικνύουμε τη σημασία του δημογραφικού ζητήματος για το μέλλον της χώρας. Το Μπροστά για την Οικογένεια στρέφεται πρώτα στις νέες οικογένειες στις περιφερειακές ενότητες **Έβρου, Λέσβου, Χίου, Σάμου, Ρόδου, Κω, Καλύμνου και Καρπάθου**.²⁶ (η έμφαση στο πρωτότυπο)

Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία της Eurobank για το «δημογραφικό πρόβλημα», συνιστά ένα παράδειγμα μηχανισμού της νεοφιλελεύθερης βιοπολιτικής

²³ «Eurobank | “Πρωτοβουλία για το Δημογραφικό” ΜΠΡΟΣΤΑ για την οικογένεια», eurobank.gr, 03-06-2021. <https://www.eurobank.gr/el/omilos/grafeio-tupou/deltio-tupou-03-06-21>.

²⁴ «Παρουσίαση μελέτης για το Δημογραφικό σε συνεργασία με το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE)» eurobank.gr, 08-06-2021. <https://www.eurobank.gr/el/omilos/grafeio-tupou/deltio-tupou-08-06-22>

²⁵ «Συνεργασία με ΜΚΟ και σωματεία για τις ανάγκες της οικογένειας», eurobank.gr. https://www.eurobank.gr/el/omilos/esg-environment-society-governance/koinonia/mprosta-gia-tin-oikogeneia/sunergasia-mko?utm_source=chatgpt.com

²⁶ «Μπροστά για την Οικογένεια: Προνόμια για νέους γονείς», eurobank.gr. <https://www.eurobank.gr/el/retail/anagkes/pronomia-gia-neous-goneis#:~:text=%CE%9C%CE%B5%20%CF%84%CE%BF%20%CE%9C%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%AC%20%CE%B3%CE%B9%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%B9%CE%B1,%CE%92%CE%91%20%CE%91%CE%B9%CE%B3%CE%B1%CE%AF%CE%BF%CF%85%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%84%CE%B1%20%CE%94%CF%89%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B1%20%CE%BC%CE%AD%CF%87%CF%81%CE%B9%20%CF%84%CE%BF%20%CE%9A%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B5%CE%BB%CF%8C%CF%81%CE%B9%CE%B6%CE%BF>

διακυβέρνησης του πληθυσμού, μέσω του οποίου προωθούνται συγκεκριμένοι τρόποι ζωής και συμπεριφορές. Η δράση αυτή δεν εγγράφεται απλώς στο πλαίσιο μιας πολιτικής ενίσχυσης της «οικογένειας», αλλά συνιστά μια μορφή διαχείρισης του «δημογραφικού», μέσω πολιτικών επιβράβευσης συγκεκριμένων εθνικών υποκειμένων και συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς. Η έμφαση στη στήριξη της «ελληνικής οικογένειας», ενέχει μια κανονιστική διάσταση, μέσω της οποίας, η Eurobank ενισχύει τις πυρηνικές οικογένειες, με Έλληνες, ετερόφυλους γονείς και τουλάχιστον ένα παιδί. Κατά τον τρόπο, αυτό αναπαράγεται η φυσικοποιημένη αντίληψη της παραδοσιακής ελληνικής οικογένειας, ως η «επιθυμητή» μορφή οικογένειας την ίδια στιγμή που αποκλείονται άλλες μορφές οικογενειακής δομής. Επιπλέον, έχει ενδιαφέρον, η επιλογή της Eurobank να παρέχει οικονομικά κίνητρα στους παντρεμένους γονείς, οι οποίοι είναι εγκατεστημένοι σε ακριτικές περιοχές. Η «δημογραφική ενίσχυση» των περιοχών που θεωρούνται ύψιστης στρατηγικής σημασίας, όπως εκείνες που βρίσκονται στα σύνορα της χώρας, θέτει άρρητα το ζήτημα της «προστασίας» του ελληνικού έθνους και της «εθνικής ασφάλειας» από «εισβολείς».

Μέσα από τους κυρίαρχους λόγους συγκροτείται ως «φυσικό» και «επιθυμητό» ένα συγκεκριμένο μόρφωμα οικογένειας με συγκεκριμένη δομή. Η ελληνική οικογένεια γίνεται αντιληπτή «φυσικά» μέσα από τη μορφή της πυρηνικής οικογένειας, η οποία αποτελείται από δύο ετερόφυλους γονείς, εντός ενός έγγαμου βίου και έχει, ή, πρόκειται να αποκτήσει τουλάχιστον ένα παιδί. Χωρίς να αναφέρεται ρητά, η παράλειψη άλλων οικογενειακών δομών, όπως π.χ. οι μονογονεϊκές ή οικογένειες με ομόφυλα ζευγάρια, κανονικοποιεί την ετεροκανονική δομή οικογένειας ως «φυσική» και «επιθυμητή». Η προώθηση αυτού του σχήματος αναδεικνύεται και από το γεγονός, ότι παρά των δημογραφικών αλλαγών στη χώρα, που αναφέρουν την αύξηση νέων μορφών συμβίωσης, πέραν του γάμου, και την αύξηση των διαζυγίων, τα μέτρα που είναι σε ισχύ και που προτείνονται για τη διευκόλυνση των νέων ζευγαριών (επιδοτήσεις, φορολογικές απαλλαγές, κ.λπ.), αφορούν κατά κύριο λόγο τα ετερόφυλα, παντρεμένα ζευγάρια που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδιά.

Μέσα από τους κυρίαρχους πολιτικούς, οικονομικούς και επιστημονικούς λόγους παράγεται και διαιώνίζεται το αφήγημα της οικογένειας ως τόπου ολοκλήρωσης, αλλά και ως προορισμός της ανθρώπινης συνθήκης. Τα κυρίαρχα αφηγήματα παράγουν μορφές κανονικότητας και συγκεκριμένων τρόπων ζωής που

καθιστούν την οικογένεια ως «καθήκον» του πολίτη απέναντι στο έθνος και ως τόπο αυτό-εκπλήρωσης του ανθρώπου. Η «ελληνική οικογένεια» παράγεται ως τόπος ευτυχίας και ολοκλήρωσης, και ως ένα αγαθό με συσσωρευμένη αξία, το οποίο θα πρέπει ατομικά και κοινωνικά να επιθυμούμε. Η οικογενειακή μονάδα αποτελεί έναν κοινό προσανατολισμό που επιφέρει την ολοκλήρωση στα άτομα που τον μοιράζονται και την ίδια στιγμή συνεισφέρει στη συνέχεια του ίδιου του έθνους.

Η σύνδεση της γονιμότητας με το θεσμό της οικογένειας, αποτελεί μια μορφή ελέγχου του πληθυσμού, από τη στιγμή που κρατικοί και ιδιωτικοί φορείς πειθαρχούν τα σώματα, ρυθμίζοντας τη συμπεριφορά και τις επιλογές τους μέσα από πολιτικές επιβράβευσης και προωθώντας ως «φυσικούς» συγκεκριμένους τρόπους ύπαρξης, όπως ο βίος εντός της «ελληνικής οικογένειας». Οι κυρίαρχοι λόγοι που προωθούν την αναπαραγωγή εντός του έγγαμου βίου, μετατρέπουν την «ελληνική οικογένεια» πρωτίστως σε ζήτημα «εθνικού καθήκοντος». Η συντήρηση και διαίωσιση της «ελληνικής οικογένειας», μέσω της βιολογικής αναπαραγωγής, αναδεικνύεται και από το γεγονός ότι δεν προωθούνται μέτρα και πολιτικές που να διευκολύνουν την «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών στην ελληνική κοινωνία, ούτε τη δυνατότητα να αποκτήσουν οικογένεια ή να έρθουν στην Ελλάδα με τις οικογένειες τους. Όπως θα δούμε μάλιστα στο επόμενο κεφάλαιο, η ψήφιση του νόμου 5078/2023, η οποία επιδιώκει την προσωρινή ένταξη των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών, σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, τονίζει ρητά πως πέραν της δυνατότητας να εργαστούν, οι μετανάστες δεν έχουν κανένα άλλο δικαίωμα, οπωσδήποτε όχι δικαίωμα ελληνικής ιθαγένειας και «ούτε καν» το δικαίωμα της οικογενειακής επανένωσης.

3.4 Η ανάγκη για μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό.

Την ίδια στιγμή που δίνεται έμφαση στην ενίσχυση της γονιμότητας και τη στήριξη των ελληνικών οικογενειών, η ανάγκη για την προσέλκυση μεταναστ(ρι)ών στη χώρα κρίνεται αναγκαία για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος», καθώς στο πλαίσιο των νεοφιλελεύθερων λόγων, οι οικονομικές επιπτώσεις στο ασφαλιστικό σύστημα και στην αγορά εργασίας, λόγω της έλλειψης «ενεργού εργατικού δυναμικού» θα είναι «καταστροφικές» για το ελληνικό έθνος. Στο δημόσιο λόγο, η μετανάστευση αναπαρίσταται ως «μέσο» για την επίτευξη των αναγκών της αγοράς εργασίας και οι λόγοι εστιάζουν στην προσέλκυση μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού για την ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας και την αντιμετώπιση της έλλειψης εργατικών

χειρών. Το *Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων*²⁷ της Alpha Bank (2024), αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του νεοφιλελεύθερου, οικονομοκεντρικού λόγου. Το «δημογραφικό πρόβλημα» δεν παρουσιάζεται ως «εθνικό ζήτημα», αλλά ως «πρόκληση» με κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις που θα έρθει αντιμέτωπη η Ευρώπη.

Παρά το γεγονός ότι το δημογραφικό συνδέεται γραμμικά με το ποσοστό των γεννήσεων, η μετανάστευση αναπαρίσταται ως το κύριο μέσο αντιμετώπισης του δημογραφικού. Η νεοφιλελεύθερη ρητορική ενισχύεται και από τη σύγκριση που γίνεται μεταξύ της Ευρώπης και των ΗΠΑ, όπου οι Ηνωμένες Πολιτείες παρουσιάζονται ως «πρότυπο δυναμισμού» και δημογραφικής βιωσιμότητας, λόγω της μεγάλης μεταναστευτικής κίνησης και της δημιουργίας ενός «*ευέλικτου δυναμικού εργατικού*». Σε αντίθεση με το «*ΜΠΡΟΣΤΑ για την οικογένεια*»²⁸ και τις υπόλοιπες πρωτοβουλίες της Eurobank, που όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα εστιάζουν στην ενίσχυση της γονιμότητας και της «ελληνικής οικογένειας» σε ακριτικές περιοχές, μέσα από πολιτικές επιβράβευσης, η Alpha Bank επιτάσσει ως αναγκαία την προσέλκυση ενός «ωφέλιμου», «παραγωγικού» και «ευέλικτου» μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Ο εργαλειακός τρόπος προσέγγισης της μετανάστευσης, που εστιάζει στην χρησιμότητα των μεταναστ(ρι)ών, ενισχύοντας μια ωφελιμιστική λογική, αναδεικνύεται και μέσα από το εξής απόσπασμα:

Η μετανάστευση θα αποκτήσει νέα οικονομική σημασία, μεγαλύτερη από αυτή που έχει σήμερα. Ωστόσο, δεν θα είναι όλες οι οικονομίες ικανές να αφομοιώσουν και να εντάξουν στο εργατικό δυναμικό τους νέους μετανάστες. Επίσης, δεν θα είναι όλοι οι μετανάστες τόσο παραγωγικοί, ώστε να συνεισφέρουν αποτελεσματικά στις χώρες υποδοχής, ειδικά δεδομένης της σημαντικής έλλειψης υψηλής εκπαίδευσης και δεξιοτήτων που χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος των πολιτών που μεταναστεύουν.²⁹

Στο πλαίσιο αυτό κατασκευάζονται ρητορικές, οι οποίες αναδεικνύουν επιλεκτικές μορφές μετανάστευσης, παράγοντας τις κατηγορίες του «επιθυμητού»

²⁷ «Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων», alpha.gr, 29-10-2024. <https://www.alpha.gr/-/media/AlphaGr/Files/Group/Agores/Weekly-economic-report/2024/weekly29102024.pdf>

²⁸ «Eurobank | “Πρωτοβουλία για το Δημογραφικό” ΜΠΡΟΣΤΑ για την οικογένεια», eurobank.gr, 03-06-2021 <https://www.eurobank.gr/el/omilos/grafeio-tupou/deltio-tupou-03-06-21> .

²⁹ «Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων», alpha.gr, 29-10-2024. <https://www.alpha.gr/-/media/AlphaGr/Files/Group/Agores/Weekly-economic-report/2024/weekly29102024.pdf>

μετανάστη και του «ανεπιθύμητου μετανάστη», των οποίων οι μορφές ένταξης και «ενσωμάτωσης» διαφέρουν, ανάλογα με την κατηγορία στην οποία εντάσσονται. Στην παρούσα χρονική περίοδο, στο δημόσιο λόγο εμφανίζεται έντονα η ανάγκη επαναπατριsmού των Ελληνίδων και Ελλήνων μεταναστ(ρι)ών από τη μία πλευρά και από την άλλη η προσωρινή ένταξη μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών στη χώρα. Όπως αναφέρεται σε απόσπασμα από άρθρο της *Καθημερινής*:

Χρειαζόμαστε μετανάστες χαμηλής ειδίκευσης για τον αγροτικό τομέα και τη μακροχρόνια φροντίδα υγείας για τους ηλικιωμένους. Χρειάζεται πλήρης καταγραφή των μεταναστών, με ευθύνη των Περιφερειών. (...) Φυσικά, αν βγούμε ως χώρα να πούμε «χρειαζόμαστε μετανάστες στην οικονομία μας», υπάρχει ο κίνδυνος να ενισχύσουμε τις παράτυπες ροές μεταναστών στην Ελλάδα. Γι' αυτό θα πρέπει να προηγηθεί η εκπόνηση εθνικής στρατηγικής για τους μετανάστες. Τι μετανάστες θέλουμε, πόσους θέλουμε και πώς τους αξιοποιούμε, ώστε να μεγιστοποιήσουμε τα οφέλη για όλους. Επιπλέον, να ανοίξουν δουλειές υψηλής εξειδίκευσης με καλούς μισθούς για να έλθουν πίσω οι νέοι του brain drain. Επίσης, η επιστροφή Ελλήνων ομογενών θα αντιμετώπιζε το πρόβλημα της μείωσης του πληθυσμού.³⁰

Σε πρώτο επίπεδο, όπως φαίνεται και από το συγκεκριμένο απόσπασμα οι δύο βασικές κατηγορίες υποκειμένων που αναδεικνύονται είναι οι Έλληνες ομογενείς που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό και οι μετανάστες τρίτων χωρών χαμηλής ειδίκευσης. Στο παρόν κεφάλαιο θα εστιάσουμε επομένως στους τρόπους που αναπαρίστανται οι Έλληνες μετανάστες υψηλής ειδίκευσης, ως «μυαλά» και ως «επιθυμητά» υποκείμενα για το έθνος και οι μετανάστες χαμηλής ειδίκευσης ως προσωρινά εργατικά «χέρια» για την κάλυψη θέσεων στην αγορά εργασίας.

3.4.1 Brain drain... Και τα μυαλά στη θέση τους. Το φαινόμενο του «brain drain»³¹, αναφέρεται στη μετανάστευση ενός μεγάλου αριθμού, εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού (όπως επιστήμονες, γιατροί κ.λπ.) σε ανεπτυγμένες χώρες, για

³⁰ «Ζητούνται (χιλιάδες) χέρια, παρά την ανεργία», *Η Καθημερινή*, 10-10-2022. <https://www.kathimerini.gr/society/562082614/zitoyntai-chiliades-cheria-para-tin-anergia/>

³¹ Σχετικά με το φαινόμενο του «brain drain» στην Ελλάδα και τη σχέση του φαινομένου με το «δημογραφικό» βλ. Λαμπριανίδης, Λ. 2023. *Brain Drain από την Ελλάδα: Αναπτυξιακές και Δημογραφικές Προεκτάσεις*. Στο Β. Κοτζαμάνης, (επιμ.). *Δημογραφικά Προτάγματα*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 187-208.

την εύρεση καλύτερων εργασιακών συνθηκών και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Οι Ελληνίδες και Έλληνες μετανάστ(ρι)ες Υψηλής Ειδίκευσης, παρουσιάζονται στο δημόσιο λόγο ως τα περισσότερο «επιθυμητά» υποκείμενα για το ελληνικό έθνος σε σχέση με τις μετανάστριες και τους μετανάστες τρίτων χωρών. Σε άρθρο στην *Καθημερινή* στις Απόψεις, τονίζεται αυτή η ανάγκη επαναπατρισμού των Ελληνίδων και Ελληνίδων μεταναστ(ρι)ών:

Στα χρόνια της κρίσης η χώρα επιδόθηκε στην εξαγωγή ανθρώπινου δυναμικού. Λίγο ακόμη να είχε διαρκέσει θα μας είχαν μείνει μόνον οι καταληψίες. Το φαινόμενο το ονομάσαμε brain-drain. (...) Τώρα γίνονται προσπάθειες για να οργανωθεί ένας καινούργιος μύθος. Η νέα μετανάστευση θα μας σώσει από τη δημογραφική κατάρρευση. (...) Και μένω με την απορία. Μήπως το δημογραφικό δεν είναι μόνο θέμα ποσότητας, αλλά και θέμα ποιότητας; Και πριν βιαστείτε να με καταγγείλετε για ρατσισμό, να πω απλώς ότι με τη λέξη «ποιότητα» εννοώ τη διαφορά ανάμεσα στους νέους μας που έχουν αναγκαστεί να φύγουν και στον ταλαίπωρο Πακιστανό που καλείται να καλύψει το κενό.³²

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα, βλέπουμε μια συγκεκριμένη ιεράρχηση ανάμεσα στα επιθυμητά υποκείμενα του έθνους, τόσο ανάμεσα στους Έλληνες, όσο και σε σχέση με τους μετανάστ(ρι)ες και τους Έλληνες. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η αναφορά στο ότι οι «καταληψίες» είναι τα (ανεπιθύμητα) υποκείμενα που πλέον έχουν μείνει στην Ελλάδα, ενώ οι «καλοί πολίτες» του brain drain, συνιστούν απώλεια. Παράγεται ένα αφήγημα σύμφωνα με το οποίο, αφενός οι «καλοί Έλληνες» που είναι «αποδοκτοί» και «επιθυμητοί» (επιστήμονες, γιατροί κ.λπ.) έχουν μεταναστεύσει και έχουν μείνει οι κατηγορίες Ελλήνων που δημιουργούν προβλήματα και δεν προσφέρουν στη χώρα (καταληψίες) και αφετέρου αντί να προνοήσει η Ελλάδα, να καλυτερεύσει τις εργασιακές συνθήκες για να επιστρέψουν οι «Έλληνες εγκέφαλοι», το ελληνικό έθνος προσπαθεί να τους αντικαταστήσει με «ταλαίπωρους μετανάστες».

Ευρύτερα στο δημόσιο λόγο, παράγονται συχνά αφηγήματα, τα οποία κατασκευάζουν την εικόνα του Έλληνα μετανάστη με υψηλές δεξιότητες και ικανότητες, ως «σημαντική απώλεια» της Ελλάδας, σε αντίθεση με τους μετανάστες που έρχονται να καλύψουν προσωρινά τις κενές θέσεις εργασίας στον πρωτογενή

³² «Εισαγωγή γόνων», Η *Καθημερινή*, 16-06-2021.
<https://www.kathimerini.gr/opinion/561401620/eisagogi-gonon/>

τομέα. Ενώ οι Ελληνίδες και οι Έλληνες παρουσιάζονται ως «εγκέφαλοι», ως «πλουτοπαραγωγική πηγή», τους οποίους η χώρα επιθυμεί να ενσωματώσει σε μόνιμη βάση, οι μετανάστ(ρι)ες παρουσιάζονται ως «εργατικά χέρια», τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν προσωρινά, για την επίλυση του δημογραφικού προβλήματος, δίνοντας μια ανάσα στα ασφαλιστικά ταμεία. Οι μετανάστ(ρι)ες αντιμετωπίζονται με άλλα λόγια ως «μέσα» για τις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας, για το χρονικό διάστημα που το ελληνικό έθνος ορίζει³³.

3.4.2 Δεν τους θέλουμε, αλλά (...). Το ελληνικό έθνος γίνεται αντιληπτό στο φαντασιακό των πολιτών του ως μια ενιαία, στατική, συνεκτική και ομοιογενής οντότητα, αδιαφοροποίητη διαχρονικά και θεμέλιο της εθνικής συνείδησης αποτελεί η πίστη στην αίσθηση του συν-ανήκειν, στην αίσθηση ενότητας και ταύτισης με τα υπόλοιπα μέλη, η οποία συνίσταται στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, στις κοινές προσδοκίες, στα κοινά συναισθήματα και τους κοινούς τρόπους νοσηματοδότησης του κόσμου που μοιράζονται τα κοινωνικά υποκείμενα³⁴. Ωστόσο, η ελληνικότητα και αυτό που γίνεται αντιληπτό ως «ελληνικός πολιτισμός», δεν αποτελεί μια στατική ουσία, μια στατική οντότητα, αλλά συνιστά τη συνάντηση πολλών διαφορετικών πολιτισμών. Η αίσθηση μιας α-ιστορικής και διαχρονικής συνέχειας του ελληνικού έθνους και της ελληνικότητας, παράγει μια φοβία που συνδέεται με την αλλοίωση του

³³ Την ωφελμιστική διάσταση του τρόπου ένταξης των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα και την ανάδειξη τους ως «ανεπιθύμητα σώματα» προς εκμετάλλευση, θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο. Όπως θα δούμε στο νόμο 5078/2023, τονίζεται ρητά, πως η προσωρινή ένταξη των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα, εξυπηρετεί μόνο τους ανάγκες της αγοράς εργασίας και δεν παραχωρεί κανέναν άλλο δικαίωμα, πέραν της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, για όσο το ελληνικό έθνος θεωρεί σκόπιμο.

³⁴ Anderson B. (1997). *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Νεφέλη. Σύμφωνα με τον Anderson το έθνος: «αποτελεί μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη» (1997: 26). Είναι κοινότητα οριοθετημένη, καθώς φαντασιακά το έθνος έχει καθορισμένα σύνορα που το διαχωρίζουν από άλλα έθνη, την ίδια στιγμή που ορίζουν την ύπαρξη των άλλων εθνών και κυρίαρχη καθώς η έννοια του έθνους, όπως παράχθηκε ιστορικά στη διάρκεια του Διαφωτισμού, θεμελιώσε την ελευθερία του από την «ελέω Θεού μοναρχία» στη βάση της κυριαρχίας του κράτους. Πρόκειται για φαντασιακή κοινότητα, ακριβώς επειδή τα άτομα αναπτύσσουν το αίσθημα της συντροφικότητας, του συν-ανήκειν και της αδελφότητας, παρά το γεγονός των διαφοροποιήσεων και των κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ τους και παρά το γεγονός ότι κανένα άτομο, κανένας πολίτης δεν θα συναντήσει τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας που ζει. Το έθνος αποτελεί με άλλα λόγια, μια ιστορικά κατασκευασμένη συνθήκη/ αντίληψη, μια ιστορικά κατασκευασμένη κοινότητα στο φαντασιακό των πολιτών της που επιτρέπει στους ανθρώπους να φαντάζονται ότι ανήκουν σε αυτήν και αναπτύσσουν ένα αίσθημα ενότητας και ταύτισης με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Με βάση τα παραπάνω, την ίδια στιγμή που το έθνος παράγει «εθνικά σώματα» με συγκεκριμένους τρόπους βιοτικού ύφους, παράγει τον «ξένο», ο οποίος δεν μπορεί να ταυτιστεί με τρόπο «φυσικό» με το έθνος και τα χαρακτηριστικά που φαντασιακά ενώνουν τα μέλη του (γλώσσα, πολιτισμική παράδοση και ήθη, τρόποι βιοτικού ύφους, θρησκεία, χρώμα του δέρματος, καταγωγή κ.λπ.) και συνιστά μια μορφή, η οποία διαταράσσει αυτή τη φαντασιακή συνεκτικότητα και ακεραιότητα.

έθνους, από την έλευση των «ξένων»³⁵. Η θρησκεία, η φυλή, η γλώσσα, οι πολιτισμικές αξίες που συνιστούν την «ουσία» του ελληνισμού μετατρέπονται στο δημόσιο λόγο σε διακύβευμα, το οποίο πρέπει να προστατευτεί από την «εισβολή» των μεταναστ(ρι)ών.

Στους λόγους γύρω από το «δημογραφικό πρόβλημα», η «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών αν και αναφέρεται συχνά, δεν συνοδεύεται από ένα συντονισμένο πλαίσιο δράσεων και πολιτικών. Παρά το γεγονός ότι η ένταξη των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα προτάσσεται ως «αναγκαία» για την ικανοποίηση των αναγκών της αγοράς εργασίας και της επακόλουθης βιωσιμότητας της οικονομίας, και παρά την παραδοχή ότι μόνο η ενίσχυση της γονιμότητας και της τεκνοποίησης δεν επαρκεί για να αλλάξει τη δημογραφική τάση, τα κυρίαρχα αφηγήματα εστιάζουν σε μέτρα που αφορούν στην ενίσχυση της γονιμότητας, στην ενίσχυση των οικογενειών και στην παροχή κινήτρων για την απόκτηση περισσότερων παιδιών.

Η προσθήκη στο νόμο 5078/2023, διατάξεων που αφορούν τη μετανάστευση, αφορά ουσιαστικά την προσωρινή εργασιακή ένταξη των μεταναστ(ρι)ών και όχι μια προσπάθεια έρθουν και να μείνουν στη χώρα. Ακόμα και σε περιπτώσεις που η «μόνιμη» εγκατάσταση των μεταναστ(ρι)ών αποτελεί πρόταση για τη «δημογραφική κρίση», η υπαγωγή στο ελληνικό έθνος συνοδεύεται από την εξάλειψη όλων των πολιτισμικών στοιχείων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που προβάλλονται ως «ξένα» προς την ελληνικότητα και που «απειλούν» να «αλλοιώσουν» το ελληνικό έθνος. Η αφομοίωση³⁶, ως μορφή ενσωμάτωσης σε μια χώρα, αποτελεί ακριβώς την

³⁵ Θα μπορούσαμε να πούμε πως το σύγχρονο ελληνικό έθνος-κράτος φαντάζεται τον εαυτό του και αναπαράγεται φαντασιακά μέσα από την αίσθηση μιας πολιτισμικής συνέχειας και ταύτισης με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα σε ένα βαθμό συμπεριλαμβάνει τον εαυτό της στη Ευρώπη και τη Δύση, η αίσθηση μιας πολιτισμικής συνέχειας εντός της ιστορικής διαδικασίας, παράγει την αίσθηση μια α-ιστορικής «ελληνικότητας» και την ανάδυση μιας εθνικής ταυτότητας αναλλοίωτης, η οποία πρέπει να «προστατευτεί» από τα «ξένα» στοιχεία. Σε σχέση με τη συγκρότηση της εθνοτικής κοινότητας στη βάση μιας πολιτισμικής συνέχειας βλ. Smith A. D. (2000). *Εθνική Ταυτότητα*. Οδυσσέας. Στο συγκεκριμένο έργο, ο Smith, αναφέρεται στην περίπτωση της «ελληνικότητας», η οποία γίνεται αντιληπτή από τους Έλληνες, ως προϊόν της καταγωγής τους από τον αρχαίο ή/και βυζαντινό πολιτισμό, γεγονός που τους κάνει να αναπτύσσουν το αίσθημα, της συνέχειας, του συν-ανήκειν και την αίσθηση ταυτότητας, ως μέλη μιας «υπερ-οικογένειας» Ελλήνων. Όπως αναφέρει ο ίδιος «οι εθνοτικές κοινότητες δεν συγκροτούνται βάσει γραμμών βιολογικής καταγωγής αλλά από την αίσθηση συνέχειας, της κοινής μνήμης και του συλλογικού πεπρωμένου, δηλαδή βάσει γραμμών πολιτισμικής συνέχειας οι οποίες ενσωματώνονται στους ιδιαίτερους μύθους, τις μνήμες, τα σύμβολα και τις αξίες που διατηρεί μια δεδομένη πληθυσμιακή πολιτισμική μονάδα» (Smith 2000: 51). Επιπλέον, σε σχέση με την αντίληψη του «πολιτισμού» και τους διαφορετικούς ελληνικούς πολιτισμούς, από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονη Ελλάδα, βλ. Παπαρίζος Α. (2021). *Πολιτική και θρησκεία. Οι έξι ελληνικοί πολιτισμοί. Από την αρχαία στη σύγχρονη Ελλάδα*. Παπαζήση.

³⁶ Green N.L. (2004). *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*. Σαββάλας. Σύμφωνα με τη διατύπωση του W. Newman η έννοια της αφομοίωσης θα μπορούσε να

εκδοχή, η οποία εξ ανάγκης και μόνο θα μπορούσε να επιτρέψει την «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών στην ελληνική κοινωνία. Σε άρθρο στην *Καθημερινή*, για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος, η μετατροπή του αρνητικού μεταναστευτικού ισοζυγίου σε θετικό προτάσσεται μέσω του επαναπατρισμού των Ελλήνων, επιστημόνων και επαγγελματιών που ζουν στο εξωτερικό. Αυτοί εμφανίζονται ως τα κατεξοχήν επιθυμητά υποκείμενα για το έθνος. Για τις/τους υπόλοιπες-ους, το ζήτημα τίθεται ως ζήτημα που αφορά την «προσεκτική μελέτη» της «ενσωμάτωσης» παιδιών μεταναστών και προσφύγων, έτσι ώστε να αφομοιώσουν τις ελληνικές αξίες:

2. Παροχή κινήτρων σε νέους Έλληνες, επιστήμονες και επαγγελματίες, που διαμένουν στο εξωτερικό και θα επιθυμούσαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα. (...) και προφανώς πρόκειται για ανθρώπους που όχι μόνο θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση του Δημογραφικού, αλλά και θα εμπλουτίσουν τη χώρα μας με υψηλή εξειδίκευση. Ως προς το πώς αυτό το brain drain θα μπορούσε να γίνει brain retain ή και brain gain, υπάρχουν διάφορες βέλτιστες πρακτικές ξένων χωρών που αξίζει να μελετηθούν (...) 3. Προσεκτική μελέτη ως προς το είδος των παιδιών από γονείς μετανάστες και πρόσφυγες που θα μπορούσαν, μέσω της ελληνικής παιδείας, να αφομοιώσουν τις αξίες της ελληνικής κοινωνίας και να ενσωματωθούν στους κόλπους της³⁷

Η συμπερίληψη για να μπορεί να είναι δόκιμη για το ελληνικό έθνος, προϋποθέτει την εξάλειψη οποιασδήποτε ετερότητας και διαφοροποιητικού στοιχείου «απειλεί» τη συνοχή και τη συνεκτικότητα της ελληνικότητας. Η ταυτότητα του «ξένου», μετανάστη πρέπει να χαθεί για να μπορέσει να συμπεριληφθεί στην ελληνική κοινωνία. Η συμπερίληψη στο ελληνικό έθνος είναι εφικτή στο βαθμό που ο «ξένος» απαρνηθεί την ταυτότητά του, τη ζωή του και τις πολιτισμικές του αξίες, έτσι ώστε με τον καιρό να μην μπορεί να διακριθεί από τον πληθυσμό της χώρας, στην οποία διαμένει. Ωστόσο, αυτή η μορφή «συμπερίληψης» δεν επιτρέπει στις/στους μετανάστ(ρι)ες την απόκτηση «πολιτικών δικαιωμάτων»³⁸. Οι μετανάστ(ρι)ες παρά

αποτυπωθεί στον εξής τύπο: « $A+B+C=A$, όπου A ισούται με την πλειοψηφική κουλτούρα» (Green 2024: 83).

³⁷ «Δημογραφικό, τρεις άξονες ενός στρατηγικού σχεδίου», *Η Καθημερινή*, <https://www.kathimerini.gr/opinion/561413359/dimografiko-treis-axones-enos-stratigikoy-schedioly/>

³⁸ Ο τρόπος αφομοίωσης την ίδια στιγμή που συνιστά μια διαδικασία ομοιογενοποίησης του πληθυσμού επιδιώκοντας την εξάλειψη των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων που φέρει ο «ξένος»

την ένταξη τους στη χώρα, φαίνεται πως δεν μπορούν να «συμπεριληφθούν» σε αυτό που φαντασιακά συνιστά την ελληνική κοινότητα, ούτε μπορούν να έχουν ίσα δικαιώματα με τις Ελληνίδες και τους Έλληνες πολίτες. Πρόκειται για τη μορφή ζωής, η οποία αναγνωρίζεται στην ετερότητά της ως «παθολογική απόκλιση» από τις επιταγές του έθνους και ως ανεπιθύμητη και «ξένη» προς την κοινότητα. Πρόκειται με άλλα λόγια, για μία «ενσωμάτωση» η οποία παράγει ένα διαφοροποιημένο υποκείμενο το οποίο αποκλείεται στη συμπερίληψη του από το ελληνικό κράτος και τους πολίτες του.

αναπαράγει την αίσθηση πως οι μετανάστ(ρι)ες τρίτων χωρών δεν μπορούν να έχουν ίσα δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες, ούτε να «γίνουν» Ελληνίδες και Έλληνες. Όπως αναφέρει ο Χριστόπουλος: «εδώ ακριβώς εντοπίζεται η δομική αντίφαση του ελληνικού μοντέλου: από τη μία πλευρά, βλέπει στην αφομοίωση τον μονόδρομο για την κοινωνική ένταξη και, από την άλλη, αρνείται πεισματικά την ιδιότητα του πολίτη σε όσους βλέπουν στην αφομοίωση τη μοναδική ελπίδα για τη συμπερίληψή τους (...) το αδιέξοδο είναι μοιραίο για του μετανάστες: ούτε ξένοι μπορούν να παραμείνουν, ούτε Έλληνες μπορούν να γίνουν» (2020, σσ. 75-76). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αλλαγή ονόματος μέσω της βάπτισης των Αλβαν(ισσ)ών μεταναστ(ρι)ών τη δεκαετία του 1990, ως μία αναγκαία πρακτική προκειμένου να γίνουν αποδεκτές-οί στην ελληνοχριστιανική ορθόδοξη κοινωνία. Ο Χριστόπουλος (2020) αναφέρει εξίσου στο πλαίσιο αυτό την αδυναμία ίδρυσης τζαμιού ή αλβανικού σχολείου στην Αθήνα. Στο πλαίσιο αυτό, οι δεύτερης γενιάς μετανάστ(ρι)ες, που έχουν ενσωματώσει τις ελληνικές αξίες και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά μπορούν να θεωρούνται αν όχι «Έλληνες», τουλάχιστον «οργανικά μέρη» της Ελλάδας. Παράδειγμα αποτελούν οι τρόποι αναπαράστασης των Αλβαν(ισσ)ών μεταναστ(ρι)ών στη χώρα σήμερα, οι οποίες-οι ενώ παρουσιάζονται ως «είδη επιθυμητών μεταναστ(ρι)ών», που είχαν τη θέληση να εγκατασταθούν μόνιμα στη χώρα και να εγκαταλείψουν την «ταυτότητά» τους, συμπεριλαμβάνονται στην Ελλάδα μέσω της αναγνώρισης της ετερότητάς τους και της ταυτόχρονης απόκλισής τους από τις «γνήσιες Ελληνίδες» και τους «γνήσιους Έλληνες».

4. Το φαινόμενο της μετανάστευσης στο δημόσιο λόγο

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, την παρούσα χρονική στιγμή το φαινόμενο της μετανάστευσης συνδέεται άμεσα με το «δημογραφικό πρόβλημα» της Ελλάδας. Παρά το γεγονός ότι εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων προτάσσεται η ανάγκη για αύξηση της «γυναικείας γονιμότητας» και η ανάγκη για πολιτικές στήριξης των οικογενειών και των νέων ζευγαριών, τονίζεται συχνά πως για την αποφυγή των συνεπειών που θα έχει στη χώρα η «δημογραφική κρίση», είναι αναγκαία η ένταξη νέων, παραγωγικών ατόμων, για την κάλυψη θέσεων συγκεκριμένων εργασιακών κλάδων, καθώς η μετατροπή του φυσικού ισοζυγίου δεν αρκεί για την αντιμετώπιση του «προβλήματος». Τη δεδομένη χρονική στιγμή, που οι έξοδοι από τη χώρα είναι περισσότερες από τις εισόδους, αναδεικνύονται λόγοι που επιτάσσουν την προσέλκυση νέου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού από τρίτες χώρες.

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε τους κυρίαρχους τρόπους αναπαράστασης του μεταναστευτικού φαινομένου στο δημόσιο λόγο. Εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων των ΜΜΕ και των πολιτικών λόγων, μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής βασικές κατηγορίες απεικόνισης το μεταναστευτικού: α) τον μετανάστη ως «απειλή» για την εθνική ασφάλεια, παράλληλα με την κοινωνική κατασκευή της «παράνομης μετανάστευσης» και της «νόμιμης μετανάστευσης», β) τον μετανάστη ως «θύμα» και ως «πιόνι» της παγκόσμιας γεωπολιτικής σκακιέρας (ιδιαίτερα μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας), και γ) το μετανάστη ως εργάτη, και ως «αντικείμενο» προς διαχείριση για τους σκοπούς και τις ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας και τις ευρωπαϊκές αξίες.

4.1 Οριοθετώντας το μεταναστευτικό

Μέσα από τους κυρίαρχους τρόπους αναπαράστασης διαμορφώνεται ένας διχοτομικός τρόπος αντίληψης και κατανόησης του φαινομένου της μετανάστευσης. Μέσω των συμβολικών οδών της γνώσης και της επικοινωνίας, η μετανάστευση γίνεται αντιληπτή μέσα από ένα σύστημα ομόλογων αντιθέσεων και οι μετανάστες διακρίνονται σε παράνομους-νόμιμους, καλούς-κακούς, επιθυμητούς- ανεπιθύμητους, εσωτερικούς- εξωτερικούς, τρομοκράτες/εγκληματίες - θύματα, κ.ο.κ. Οι κατηγοριοποιήσεις διάκρισης των μεταναστ(ρι)ών, οι οποίες παράγονται μέσω των κυρίαρχων λόγων και είναι αποτέλεσμα εξουσιαστικών και κυριαρχικών σχέσεων, παρουσιάζονται και γίνονται αντιληπτές ως «φυσικές». Μέσα από αυτόν τον διχοτομικό τρόπο κατανόησης της μετανάστευσης, κατασκευάζονται σώματα με

συγκεκριμένες ποιότητες και με συγκεκριμένη θέση στον καταμερισμό της εργασίας εντός των διάφορων κοινωνικών χώρων. Στην παρούσα ενότητα επομένως, θα αναφερθούμε στους τρόπους οριοθέτησης του μεταναστευτικού φαινομένου όπως αναδύεται μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα.

Ένας από τους πιο συχνούς και χαρακτηριστικούς τρόπους κατασκευής της μετανάστευσης παράγεται μέσα από τη διάκριση μεταξύ της «νόμιμης μετανάστευσης» και της «παράνομης μετανάστευσης». Όπως είδαμε, η παρανομοποίηση της μετανάστευσης, δηλαδή η διαδικασία της κοινωνικής κατασκευής της «παράνομης μετανάστευσης» και η απόκρυψη του κοινωνικού της χαρακτήρα (Γκολφινόπουλος, 2023), νομιμοποιεί και ορίζει με τρόπο «φυσικό», ποια σώματα έχουν το δικαίωμα να εισέρχονται, να διαμένουν, να εργάζονται ακόμα και να «υπάρχουν» σε ένα έθνος-κράτος. Όπως επισημαίνει η Arendt (2015: 31):

ζούμε σήμερα σε έναν κόσμο στον οποίο τα ανθρώπινα όντα καθαυτά έχουν πάψει να υφίστανται εδώ και καιρό, δεδομένου ότι η κοινωνία έχει ανακαλύψει τις διακρίσεις ως το μεγάλο κοινωνικό όπλο με το οποίο μπορεί να σκοτώνει ανθρώπους δίχως αιματοχυσία, δεδομένου τέλος ότι τα διαβατήρια και τα πιστοποιητικά γέννησης, και μερικές φορές ακόμα και οι αποδείξεις φόρου εισοδήματος δεν είναι πλέον τυπικά έγγραφα αλλά ζήτημα κοινωνικών διακρίσεων.

Οι γραφειοκρατικοί και διοικητικοί μηχανισμοί ενός κράτους, μέσω των νόμων, ορίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη, ανάλογα με την ύπαρξη ή την απουσία θεσμικών εγγράφων. Η έλλειψη των εγγράφων ταυτοποίησης, δεν αποτελεί δηλαδή απλώς την έλλειψη ενός εγγράφου, αλλά τη νομιμότητα της ύπαρξης ενός ανθρώπου μέσα σε ένα έθνος κράτος. Τα έγγραφα ταυτοποίησης επομένως, μετατρέπονται σε ένα «μηχανισμό ελέγχου» και σε ένα «μηχανισμό αποκλεισμού», μέσω του οποίου παράγεται η διάκριση μεταξύ των «παράνομων μεταναστών» και των «νόμιμων μεταναστών», και στη βάση αυτής της κατηγοριοποίησης ορίζεται ποιοι μετανάστ(ρι)ες έχουν δικαίωμα να «υπάρχουν» μέσα στην επικράτεια ενός έθνους-κράτους καθώς και με ποιον τρόπο μπορούν να υπάρχουν.

Μέσα από αυτήν την κοινωνική διάκριση, οι «παράνομοι μετανάστες» αναπαρίσταται ως «απειλή» και ως «κίνδυνος» για την δημόσια τάξη και την ασφάλεια, καθώς ο όρος «παράνομος», κατασκευάζεται ως φυσική ποιότητα του μετανάστη και

ως μόνιμο και σταθερό χαρακτηριστικό της ύπαρξής του. Ο χωρίς χαρτιά μετανάστης, μετατρέπόμενος σε «παράνομο μετανάστη», αναπαρίσταται ως «επικίνδυνος» για τη χώρα, γεγονός που συμβάλλει στην αποανθρωποποίησή του, φυσικοποιώντας παράλληλα και νομιμοποιώντας την καταστολή και την κοινωνική περιθωριοποίηση του. Οι κυρίαρχοι τρόποι αναπαράστασης που θέτουν την έλευση μεταναστ(ρι)ών υπό τους όρους μιας «εισβολής παράνομων μεταναστών» προτάσσοντας παράλληλα τον έλεγχο των συνόρων, παρουσιάζουν τη μετανάστευση ως μια «καταδρομή από εγκληματίες» και από «επικίνδυνους ανθρώπους» για την Ελλάδα και την Ευρώπη, παράγοντας φόβο και ανασφάλεια.

Ενώ οι «παράνομοι» μετανάστες παρουσιάζονται ως «εισβολείς», «τρομοκράτες» και «εγκληματίες» που απειλούν τα σύνορα της χώρας και ως «βάρος» για το ελληνικό κράτος, οι «νόμιμοι μετανάστες» αναπαρίστανται ως «επιθυμητοί» και «χρήσιμοι» για το έθνος. Μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα η «νόμιμη μετανάστευση» γίνεται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, συνώνυμο της «επιτρεπτής μετανάστευσης», δηλαδή της «ελεγχόμενης μετανάστευσης» που υπακούει σε όρους και κανόνες λειτουργώντας ως «εργαλείο» κοινωνικού ελέγχου και ρύθμισης του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Σε δήλωση του για τον Νέο Κώδικα Μετανάστευσης, ο τέως Υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου, Νότης Μηταράκης δήλωσε: «Επί της αρχής θα ήθελα να τονίσω την βούληση της Κυβέρνησης να καταπολεμήσει την παράνομη μετανάστευση. Και την κακοποίηση του συστήματος Ασύλου από οικονομικούς μετανάστες.»³⁹

Μία επίσης σημαντική διάκριση είναι αυτή μεταξύ των προσφύγων και των οικονομικών μεταναστών. Στο δημόσιο λόγο της σύγχρονης Ελλάδας, διαπιστώνουμε συχνά την αμφισβήτηση της προσφυγικής ιδιότητας των μετακινούμενων πληθυσμών. Ο προσδιορισμός των προσφύγων ως μεταναστών, δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, αλλά συμβάλλει στη διαμόρφωση του τρόπου συζήτησης για τη μετανάστευση στο δημόσιο λόγο, παράγοντας διακρίσεις και εξυπηρετώντας συγκεκριμένες πολιτικές σκοπιμότητες, αφαιρώντας το δικαίωμα ασύλου από συγκεκριμένες πληθυσμιακές

³⁹ «Μηταράκης: Βούληση της Κυβέρνησης να καταπολεμήσει την παράνομη μετανάστευση», migration.gov.gr, 24-03-2023. <https://migration.gov.gr/mitarakis-voylisi-tis-kyvernisis-na-katapolemisei-tin-paranomi-metanasteysi/>

ομάδες⁴⁰. Η πλειονότητα των ανθρώπων που έρχονται στην Ελλάδα αναγνωρίζονται εξ αρχής ως οικονομικοί μετανάστες και κυρίως ως «παράνομοι μετανάστες». Εντός των κυρίαρχων λόγων οι μετακινούμενοι πληθυσμοί, οι οποίοι ζητούν προστασία, παρουσιάζονται ως «ακανόνιστες μεταναστευτικές ροές» που «απειλούν» να «εισβάλλουν» στη χώρα και το ελληνικό κράτος καλείται μέσω των μηχανισμών του να αποτρέψει αυτή την «εισβολή», αποποιούμενο την οποιαδήποτε ευθύνη χορήγησης προστασίας.

Επιπλέον, οι μετανάστες συχνά αναπαρίστανται ως «θύματα» και ως άτομα χωρίς αυτενέργεια και βούληση, που αποτελούν «πίονια» αποφάσεων, στη γεωπολιτική σκακιέρα των «ισχυρών». Εντός των κυρίαρχων πολιτικών λόγων το ζήτημα της «εργαλειοποίησης» των μεταναστ(ρι)ών εμφανίζεται τόσο από μεγάλο τμήμα της δεξιάς, όσο και από τμήμα της αριστεράς. Από τη μία πλευρά, τμήμα της δεξιάς και κύρια ρητορική της παρούσας κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας, αποτελεί το αφήγημα πως οι μετανάστες είναι «πίονια» που χρησιμοποιεί η Τουρκία για πολιτικές σκοπιμότητες, παράγοντας την αντίληψη πως οι μετανάστες αποτελούν «εργαλεία» της Τουρκίας ή «θύματα» διακινήτων και «εγκληματικών δικτύων». Τα αφηγήματα αυτά, ενισχύουν τους ξενοφοβικούς λόγους απέναντι στους μετανάστες και μετατοπίζουν τη συζήτηση στο δημόσιο διάλογο προς την ανάγκη αυστηρής φύλαξης

⁴⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα διακρίσεων αποτελεί ο τρόπος παρουσίασης των προσφυγισσών και προσφύγων της Ουκρανίας από τα ΜΜΕ, ως «θύματα» που χρειάζονται άμεσα προστασία, παράλληλα με την ενεργοποίηση της ευρωπαϊκής οδηγίας περί προσωρινής προστασίας των Ουκρανών προσφύγων σε αντίθεση με τον τρόπο αντιμετώπισης των προσφύγων πολέμου από τη Συρία, το Αφγανιστάν, το Ιράκ και από χώρες της Αφρικής, όπου συνήθως χαρακτηρίζονται ως «οικονομικοί μετανάστες» και ως «παράνομοι μετανάστες». Ο Κ. Μητσοτάκης μάλιστα σε ομιλία του προσδιορίζει τους πρόσφυγες πολέμου το 2015, ως «ανεξέλεγκτο και ακανόνιστο κύμα μεταναστευτικών ροών», βλ. «Μητσοτάκης για Αφγανιστάν: Να μην επαναληφθούν οι προσφυγικές ροές του 2015», Η Καθημερινή, 01-09-2021. <https://www.kathimerini.gr/politics/561482092/mitsotakis-gia-afganistan-na-min-epanalifthoyn-oi-prosfygikes-roes-toy-2015/>. Οι Ουκρανοί πρόσφυγες (που αναγνωρίστηκαν αμέσως ως πρόσφυγες) παρουσιάζονταν με δραματικό τρόπο ως θύματα πολέμου, που χρήζουν διεθνούς προστασίας, λόγω της ρωσικής «εισβολής». Οι Ουκρανοί παρουσιάζονταν ως σώματα «επιθυμητά» για την Ελλάδα την Ευρώπη. Αντίθετα, οι μουσουλμάνοι μετανάστες από χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής συχνά αναπαρίστανται ως μετανάστες, οι οποίοι δεν πρέπει να εισέλθουν στη χώρα και την Ευρώπη. Στην «επιλεκτική» αναγνώριση της προσφυγικής ιδιότητας και τη διαφορετική αντιμετώπιση στους πρόσφυγες πολέμου της Ουκρανίας, έναντι των μουσουλμάνων προσφύγων από τη Συρία και το Αφγανιστάν, ασκεί κριτική η Εφημερίδα των Συντακτών, υποστηρίζοντας πως η «προσφυγική κρίση» αντιμετωπίζεται διαφορετικά ανάλογα με τα εθνοτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των πληθυσμών: «Αυτοί όμως είναι αλλόθρησκοι και συλλήβδην... τρομοκράτες, που δήθεν απειλούν να αλλοιώσουν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και τη δημογραφική σύνθεση των λαών της Ευρώπης, σε αντίθεση προφανώς με τους συλλήβδην... ακίνδυνους λευκούς και χριστιανούς πρόσφυγες από την Ουκρανία, παρά την «άνθηση» στη χώρα εξτρεμιστικών ακροδεξιών ομάδων, όπως το νεοναζιστικό Τάγμα Αζόφ που αποτελεί τμήμα της ουκρανικής Εθνοφυλακής!». Βλ. «Ευρωεπισθησία α λα καρτ στο προσφυγικό», Η Εφημερίδα των Συντακτών, 28-02-2022. https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/333924_eyroevaisithisia-la-kart-sto-prosfygiko

των συνόρων της χώρας. Η Ελλάδα παρουσιάζεται ως «απειλούμενη» και ταυτόχρονα ως «προστάτης» των εθνικών και ευρωπαϊκών συνόρων, νομιμοποιώντας έτσι την υιοθέτηση αυστηρότερων μέτρων και πολιτικών, οι οποίες προβάλλονται ως «αμυντική αντίδραση» απέναντι σε εξωτερικούς εχθρούς. Από την άλλη, οι αλληλέγγυες φωνές, ασκώντας κριτική στην «εργαλειοποίηση των μεταναστών» παρουσιάζουν τους μετανάστες ως «θύματα» των διαθέσεων του κεφαλαίου, των αναγκών της αγοράς εργασίας, καθώς και πολιτικών σκοπιμοτήτων, προτάσσοντας παράλληλα μορφές αντίστασης για της φωνές που δεν μπορούν «να ακουστούν».

Σε άρθρο της Καθημερινής αναφέρεται:

Στον Εβρο οι αστυνομικές αρχές έχουν επικαιροποιήσει σχέδιο έκτακτης ανάγκης (...) το οποίο προβλέπει τρία επίπεδα αντίδρασης ανάλογα με τη μεταναστευτική πίεση κατά μήκος της συνοριογραμμής. Στο πρώτο επίπεδο, στην αστυνόμευση των συνόρων μετέχουν ένστολοι που ήδη υπηρετούν στα **Τμήματα Συνοριακής Φύλαξης** κατά μήκος της οριογραμμής. Στο δεύτερο επίπεδο, ο σχεδιασμός της ΕΛ.ΑΣ. προβλέπει ενίσχυση των αστυνομικών υπηρεσιών του Εβρου με ενστόλους από τους **νομούς Ξάνθης και Ροδόπης**, ενώ σε περίπτωση γενικευμένης κρίσης προβλέπεται να ενεργοποιηθούν αστυνομικοί από ολόκληρη τη **Βόρεια Ελλάδα**. **Αρκετοί θεωρούν πιθανό το ενδεχόμενο οι Αρχές της Τουρκίας να υποκινήσουν μια μαζική μετακίνηση, σε επανάληψη όσων συνέβησαν την άνοιξη του 2020.**⁴¹ (η έμφαση στο πρωτότυπο)

Επιπλέον, μέσα από τους κυρίαρχους λόγους παράγεται η εικόνα του μετανάστη εργάτη. Στο δημόσιο διάλογο, οι λόγοι γύρω από τη μετανάστευση απεικονίζουν συγκεκριμένα σώματα που συνδέονται με συγκεκριμένες θέσεις στην αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, παράγουν την εικόνα του άντρα μετανάστη, ανειδίκευτου εργάτη, ο οποίος έρχεται μαζί με άλλους μετανάστες εργάτες, υπό τη μορφή «μαζικών ροών» στην Ελλάδα προκειμένου να αναζητήσουν εργασία και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Οι κυρίαρχοι τρόποι με τους οποίους η μετανάστευση αναπαρίσταται ως ζήτημα μιας «εισβολής» από «απειλητικές μάζες ανθρώπων»

⁴¹ «Συναγερμός για «Εβρο νούμερο 2» – Το ελληνικό σχέδιο τριών επιπέδων», *Η Καθημερινή*, 08-06-2022. <https://www.kathimerini.gr/politics/561899329/synagermos-gia-evro-noymero-2-to-elliniko-schedio-trion-epipedon/>

συνδέεται τόσο με τα εθνοτικά χαρακτηριστικά τους και τη θρησκεία όσο και με την ταξική τους θέση. Οι ξενοφοβικοί λόγοι και η ασφαλειοποιημένη ρητορική η οποία κατασκευάζει το ζήτημα της μετανάστευσης παράγει συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων ως «απειλή», σε μεγάλο βαθμό λόγω της ταξικής τους θέσης εντός των παραγωγικών σχέσεων. Για παράδειγμα η εθνική καταγωγή και η θρησκεία ενός Άραβα επενδυτή δεν παρουσιάζεται ως ζήτημα ασφάλειας για τη χώρα, σε αντίθεση με το μετανάστη εργάτη χαμηλής ειδίκευσης που έρχεται από τις αραβικές χώρες.

4.2 Μετανάστευση και Εργασία

Την ίδια στιγμή που η «παράνομη μετανάστευση» κατασκευάζεται ως μια «εθνική απειλή», η διαχείριση των «μεταναστευτικών ροών» και η ένταξη των μεταναστ(ρι)ών εντός της ελληνικής κοινωνίας συνδέεται με την ανάγκη για φθηνό, μεταναστευτικό, εργατικό δυναμικό, ή με άλλα λόγια συνδέεται με την ανάγκη των εθνικών και διεθνών απαιτήσεων της αγοράς εργασίας για «φθηνά εργατικά χέρια». Το ζήτημα επομένως της ένταξης των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα, δεν παρουσιάζεται μέσα από τη συζήτηση ενός σχεδίου για την έλευση των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα προκειμένου να ενταχθούν και να αποκτήσουν κοινωνικά δικαιώματα ή να γίνουν «πολίτες» του ελληνικού έθνους, αλλά ως μια στρατηγική προσωρινής ένταξης, όπου οι μετανάστ(ρι)ες γίνονται αποδεκτοί ως «εργατικά χέρια». Την ίδια στιγμή που λαμβάνονται μέτρα για τους τρόπους ένταξης των μεταναστ(ρι)ών στην χώρα και στον καταμερισμό της εργασίας, παράγονται λόγοι για τη θέσπιση περισσότερο αυστηρών μέτρων για την φύλαξη των συνόρων και τον έλεγχο των μεταναστ(ρι)ών.

Η συνεχής παραγωγή ξενοφοβικών λόγων, ενισχύει το συναίσθημα της «αβεβαιότητας» καθώς οι μετανάστ(ρι)ες εμφανίζονται ως «κίνδυνος» για τη χώρα και τους πολίτες της, και τα σώματα των μεταναστ(ρι)ών αναδεικνύονται αποκλειστικά ως σώματα εκμεταλλεύσιμα/ αναλώσιμα, ως πηγή εργατικής δύναμης και ως «μέσα» για την επίτευξη των αναγκών της οικονομίας του ελληνικού έθνους-κράτους⁴². Η εργασία

⁴² Η ανάδειξη των σωμάτων των μεταναστ(ρι)ών, ως σώματα εκμεταλλεύσιμα/ αναλώσιμα και ως πηγή εργατικής δύναμης, αντανάκλα μια λογική κοινή (όχι ωστόσο ταυτόσημη), με την αποικιοκρατική λογική, η οποία συνδέεται με το αίσθημα τόσο της ανωτερότητας του δυτικού κόσμου έναντι των υπολοίπων πολιτισμών, όσο και με τις πρακτικές εκμετάλλευσης που εφάρμοζαν για αιώνες οι Ευρωπαίοι σε πολιτισμούς που θεωρούσαν «κατώτερους». Η λογική της συντονισμένης και σε μαζική κλίμακα, μεθοδικής εκμετάλλευσης ανθρώπων, για τις οργανωτικές απαιτήσεις της παραγωγής συνδέεται με την αντίληψη της ευρωπαϊκής ή/ και λευκής ανωτερότητας και τη δυνατότητα του «δυτικού ανθρώπου» να μπορεί να εκμεταλλεύεται τους πολιτισμούς που κατασκευάζει ως «κατώτερους». Είναι

αποτελεί το μοναδικό μέσο για την ένταξη των μεταναστ(ρι)ών τρίτων χωρών στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα διαμορφώνονται οι συνθήκες, οι οποίες «νομιμοποιούν» τον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστ(ρι)ών και την εργασιακή εκμετάλλευσή τους, στη βάση μίας σχέσης υποταγής στον εργοδότη τους.

Η μετανάστευση συνδέεται άμεσα με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, καθώς αναγνωρίζεται ότι η παρουσία των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα ωφελεί ιδιαίτερα την ελληνική οικονομία. Στη δημόσια συζήτηση, οι λόγοι εστιάζουν στην ανάγκη αποδοχής των μεταναστ(ρι)ών λόγω της οικονομικής τους χρησιμότητας, όχι όμως με την προοπτική να έρθουν και να ζήσουν στη χώρα. Η μεταναστευτική κίνηση παρουσιάζεται ως ένα «πρόβλημα», το οποίο το ελληνικό κράτος καλείται να διαχειριστεί, μέσα από πολιτικές ελέγχου και μέσω ρυθμίσεων νομιμοποίησης, οι οποίες παραχωρούν ένα προσωρινό δικαίωμα παραμονής στην Ελλάδα, για όσο οι μετανάστες έχουν θέση στον ελληνικό καταμερισμό της εργασίας και για όσο η παρουσία τους μπορεί να ωφελεί την ελληνική οικονομία.

Στο δημόσιο λόγο επομένως, η μετανάστευση γίνεται ένα ζήτημα προς διαχείριση, το οποίο συνδέεται αποκλειστικά σχεδόν με την οικονομία και την εργασία και η συζήτηση δεν εστιάζει σε ζητήματα κοινωνικής οργάνωσης του ελληνικού έθνους, τα οποία περιορίζουν τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστ(ρι)ών και την συμμετοχή στα κοινά. Οι συνθήκες διαβίωσης και το εργασιακό καθεστώς που οδηγεί στην εργασιακή εκμετάλλευση των μεταναστ(ρι)ών και τον κοινωνικό αποκλεισμό τους (Ψημμένος, 2004), αποσιωπάται στο δημόσιο λόγο, καθώς κεντρικό σημείο αναφοράς αποτελεί η δημιουργία μιας «λελογισμένης μετανάστευσης», η οποία εξυπηρετεί την οικονομία της χώρας, περιορίζοντας την «παράνομη μετανάστευση» και ενθαρρύνοντας τη «νόμιμη μετανάστευση».

4.2.1 «Μπαίνει τάξη στην αταξία και συνδέεται η παραμονή με την εργασία». Η άμεση ανάγκη για μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό αποτυπώνεται έντονα στην προσθήκη διατάξεων, που αφορούν τη μετανάστευση στον νόμο 5078/2023 (συγκεκριμένα το άρθρο 193), σύμφωνα με τις οποίες για πρώτη φορά στην Ελλάδα, η εργασία σε συγκεκριμένο εργοδότη τίθεται ως προϋπόθεση για τη διαμονή των

η λογική της εκμετάλλευσης εδαφών και η λογική της εκμετάλλευσης ανθρώπων ως «πλουτοπαραγωγική πηγή» για τα μέσα και τους σκοπούς της Δύσης. Λογική η οποία συνεπάγεται την «ανωτερότητα» του δυτικού ανθρώπου, του «πολιτισμένου» απέναντι στον «απολίτιστο», του «ανεπτυγμένου» απέναντι στον «υποανάπτυκτο».

μεταναστ(ρι)ών στη χώρα. Στο ενημερωτικό σημείωμα που συνόδευε την τότε τροπολογία διευκρινιζόταν πως η ρύθμιση αυτή αφορούσε την ενίσχυση του εργατικού δυναμικού, καθώς επίσης και την εξασφάλιση της «δημόσιας τάξης» και της «ασφάλειας» στη χώρα, γεγονός που αποτυπωνόταν και στον τίτλο της ανακοίνωσης: «*“Μπαίνει τάξη στην αταξία και συνδέεται η παραμονή με την εργασία”- Τροπολογία στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Εργασίας & Κοινωνικής Ασφάλισης για θέματα αρμοδιότητας του Υπουργείου Μετανάστευσης & Ασύλου*»⁴³. Πρόκειται για μια ρύθμιση ωφελιμιστικού χαρακτήρα, η οποία συν-υποδηλώνει τη δημιουργία ενός συστήματος κοινωνικού ελέγχου και πειθαρχίας των «ξένων σωμάτων», των μεταναστ(ρι)ών αποκλειστικά στις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας:

Η ρύθμιση συνεισφέρει στη διαδικασία **ενίσχυσης του εργατικού δυναμικού** στη χώρα μας και διασφαλίζει τη **δημόσια τάξη** και **ασφάλεια** (...) Είναι μια ρύθμιση που **βάζει τάξη στην αταξία, φέρνει τον νόμο εκεί που επικρατεί η ανομία και αφορά ανθρώπους που αποδεδειγμένα έχουν αποκτήσει κάποιες ρίζες εδώ, (...) και να έχουν συγκεκριμένη και πιστοποιήσιμη εργασία**. Εάν δεν την αξιοποιήσουν ή αν απορριφθούν καθίστανται εκ νέου παράνομα διαμένοντες και αυτόματα επιστρεπτέοι. Η ρύθμιση σχετίζεται και συνδέεται άμεσα με την πολιτική της αυστηρής φύλαξης των συνόρων (...) Η συγκεκριμένη ρύθμιση **δεν παρέχει κανένα άλλο δικαίωμα**. Ούτε καν αυτό της οικογενειακής επανένωσης. Ούτε οδηγεί σε μόνιμη διαμονή στην Ελλάδα και, σε καμία περίπτωση, στην ελληνική ιθαγένεια. Το μόνο δικαίωμα που έχουν οι ωφελούμενοι είναι η πρόσβαση στην αγορά εργασίας για όσο εργάζονται (...) η Πολιτεία διαθέτει όλα τα στοιχεία τους και είναι πλήρως **καταγεγραμμένοι και ταυτοποιημένοι** (...) 10. Γιατί τώρα; Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μια διαρροή νόμιμου αλλά και μη νόμιμου μεταναστευτικού πληθυσμού από την Ελλάδα προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες (...) αυξάνοντας

⁴³ «Μπαίνει τάξη στην αταξία και συνδέεται η παραμονή με την εργασία»- Τροπολογία στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Εργασίας & Κοινωνικής Ασφάλισης για θέματα αρμοδιότητας του Υπουργείου Μετανάστευσης & Ασύλου», [ypergasias.gov.gr](https://ypergasias.gov.gr/bainei-taxi-stin-ataxia-kai-syndeetai-i-paramoni-me-tin-ergasia-tropologia-sto-schedio-nomou-tou-ypourgeiou-ergasias-koinonikis-asfalisis-gia-themata-armodiotitas-tou-ypourgeiou-metanas/), 15-12-2023. <https://ypergasias.gov.gr/bainei-taxi-stin-ataxia-kai-syndeetai-i-paramoni-me-tin-ergasia-tropologia-sto-schedio-nomou-tou-ypourgeiou-ergasias-koinonikis-asfalisis-gia-themata-armodiotitas-tou-ypourgeiou-metanas/>

την πίεση στην ελληνική αγορά εργασίας, ιδίως σήμερα που η ανεργία μειώνεται και η οικονομία αναπτύσσεται.⁴⁴ (η έμφαση στο πρωτότυπο)

Στο συγκεκριμένο κείμενο τονίζεται η «ανάγκη» για την έλευση μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού τρίτων χωρών, με έμφαση στη «χρησιμότητα» των μεταναστών για την ελληνική αγορά εργασίας. Πρόκειται για ένα αφήγημα, το οποίο την ίδια στιγμή που προτάσσει την «ανάγκη» για «μεταναστευτικά εργατικά χέρια» τονίζει την ανάγκη για έλεγχο των μεταναστευτικών κινήσεων προκειμένου να διασφαλιστεί η εθνική συνοχή και η δημόσια ασφάλεια. Η συγκεκριμένη ρύθμιση έχει μια ωφελμιστική προσέγγιση, η οποία αναπαριστά το μεταναστευτικό φαινόμενο, ως «ζήτημα» προς διαχείριση και ως ένα ζήτημα άμεσα συνδεδεμένο με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Μέσα από το κείμενο παράγεται η φιγούρα του «νόμιμου», «χρήσιμου» μετανάστη, ο οποίος είναι «ωφέλιμος» για την ελληνική κοινωνία (για όσο εκείνη κρίνει) και του «παράνομου μετανάστη» ο οποίος αποτελεί «απειλή» για την «ασφάλεια» και την «τάξη» του έθνους⁴⁵.

Μέσω της συγκεκριμένης ρύθμισης οι «νόμιμοι μετανάστες», προσωρινά μπορούν να διαμένουν στη χώρα, για όσο η ελληνική οικονομία επιτάσσει την ανάγκη για «φθηνά εργατικά χέρια». Η εργατική δύναμη των μεταναστ(ρι)ών, συνιστά το μοναδικό τους μέσο για την ένταξη στη χώρα. Αυτή η παραδοχή ενισχύεται από το γεγονός, ότι σύμφωνα με την παρούσα ρύθμιση του νόμου 5078/2023, σε περίπτωση λήξης της εργασιακής σχέσης, οι μετανάστ(ρι)ες επιστρέφουν «αυτόματα» στο προηγούμενο καθεστώς, δηλαδή σε «καθεστώς παρανομίας», που επιφέρει την απέλαση από τη χώρα. Επομένως, μόλις «λήξει» η «εργασιακή χρησιμότητα» των μεταναστ(ρι)ών, λήγει και η νομιμότητά τους να υπάρχουν στην ελληνική κοινωνία.

⁴⁴ «Μπαίνει τάξη στην αταξία και συνδέεται η παραμονή με την εργασία»- Τροπολογία στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Εργασίας & Κοινωνικής Ασφάλισης για θέματα αρμοδιότητας του Υπουργείου Μετανάστευσης & Ασύλου», ypergasias.gov.gr, 15-12-2023. <https://ypergasias.gov.gr/bainei-taxi-stin-ataxia-kai-syndeetai-i-paramoni-me-tin-ergasia-tropologia-sto-schedio-nomou-tou-ypourgeiou-ergasias-koinonikis-asfalisis-gia-themata-armodiotitas-tou-ypourgeiou-metanas/>

⁴⁵ Μέσα από τον παρόν κείμενο μπορούμε να δούμε τα εξής ταξινομητικά σχήματα διαίρεσης και διάκρισης που κατασκευάζουν το μεταναστευτικό φαινόμενο: Νόμιμοι μετανάστες - Παράνομοι μετανάστες, Τάξη - Αταξία, Νόμιμη παραμονή και δηλωμένη εργασία - Απέλαση/Παράνομη διαμονή, δημόσια τάξη/ασφάλεια, - αταξία/ανασφάλεια, Καταγραφή/ταυτοποίηση/έλεγχος ασφαλείας/ δημόσια τάξη/ ασφάλεια- Ανωνομία/παρανομία/ανομία/αταξία/διατάραξη κοινωνικής συνοχής/ ανασφάλεια/ κίνδυνος/απειλή, Νόμιμοι οδοί μετανάστευσης/ συμφωνίες εργασιακής κινητικότητας σύμφωνα με τις ανάγκες της οικονομίας και της αγοράς εργασίας - Παράνομη μετανάστευση/ Μετανάστευση που δεν υπακούει σε κάποια λογική.

Μέσω των κυρίαρχων αφηγημάτων προωθείται η αναπαράσταση του φαινομένου της μετανάστευσης, είτε μέσα από το φακό της νομιμότητας και επομένως της εργασιακής χρησιμότητας των μεταναστ(ρι)ών, είτε μέσω της απεικόνισης τους ως «απειλή» για την ασφάλεια και την συνοχή του ελληνικού έθνους. Από τα παραπάνω, προκύπτει μια αρνητική εικόνα για τις/τους μετανάστ(ρι)ες ως «ξένα» σώματα τα οποία αποτελούν «πηγή» κινδύνου, ανομίας, παρανομίας, απειλής, ανασφάλειας. Στο κείμενο βλέπουμε τους/ τις μετανάστ(ρι)ες φορείς/μήτρες φόβου, να συνδέονται με την απειλή να διασπάσουν την κοινωνική συνοχή του ελληνικού έθνους. Η φιγούρα του «παράνομου» μετανάστη που συνδέεται με την αταξία και την παρανομία γίνεται τόπος παραγωγής φόβου και ανασφάλειας.

Οι συνεχείς αναφορές για «ασφάλεια» και «τάξη», παράγουν την ίδια στιγμή την ανάγκη για έλεγχο, για βεβαιότητες, για πρόβλεψη και αντιμετώπιση των κινδύνων που απειλούν την κοινότητα και τα μέλη της. Ανάγκη, η οποία την ίδια στιγμή γεννά την αίσθηση της μόνιμης ανασφάλειας και του φόβου. Η κίνηση των μεταναστ(ρι)ών που δεν υπάγονται σε έλεγχο, ενισχύει την αίσθηση φόβου, καθώς αναπαρίσταται ως ένας αδιόρατος κίνδυνος που απειλεί να διαταράξει την ομαλότητα και τη συνεκτικότητα του ελληνικού έθνους. Πρόκειται για ένα θεσμικό λόγο ο οποίος παράγει και ενισχύει τα αρνητικά συναισθήματα και την αρνητική στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες, οι οποίοι παρουσιάζονται ως «πρόβλημα» της χώρας και ως αιτία της αταξίας, της παρανομίας και της εγκληματικότητας. Ο τότε υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου, Δημήτρης Καιρίδης δήλωσε σχετικά:

Εκεί που σε άλλες χώρες το μεταναστευτικό διχάζει, στην Ελλάδα, η κυβέρνηση πετυχαίνει ευρύτερες συναινέσεις και δείχνει τον δρόμο στην υπόλοιπη Ευρώπη για μια αποτελεσματική πολιτική στο μεταναστευτικό. **Μια πολιτική που συνδυάζει την αυστηρή φύλαξη των συνόρων και την πάταξη της παράνομης διακίνησης μεταναστών με τη διευκόλυνση της νόμιμης μετανάστευσης, λελογισμένα, με όρους και κανόνες, σύμφωνα με τις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας και τις προτεραιότητες της κοινωνίας**⁴⁶
(η έμφαση δική μου)

⁴⁶ «Με ευρεία πλειοψηφία 262 ψήφων ενέκρινε η Βουλή τροπολογία για την – υπό όρους – απασχόληση πολιτών τρίτων χωρών στην Ελλάδα – Δήλωση του Υπουργού Μετανάστευσης και Ασύλου κ. Δημήτρη Καιρίδη», migration.gov.gr, 19-12-2023. <https://migration.gov.gr/me-eyreia-pleiopsifia>

Η «λελογισμένη μετανάστευση», η μετανάστευση η οποία υπακούει σε μια λογική, δηλαδή στο συνδυασμό των μέσων, για την επίτευξη ενός επιθυμητού αποτελέσματος αποτυπώνει τη σχέση εξουσίας, η οποία υποτάσσει διαμέσου του νόμου, τα σώματα των μεταναστ(ρι)ών, στις ανάγκες της οικονομίας του ελληνικού έθνους-κράτους. Η «λελογισμένη μετανάστευση» προτάσσεται ως μια προσπάθεια διαχείρισης και ελέγχου των μεταναστευτικών ροών, μέσα από την εφαρμογή συγκεκριμένων κανόνων και όρων, προκειμένου να επιτευχθεί «τάξη στην αταξία» και να επέλθει «ασφάλεια» στη δημόσια ζωή. Η «νόμιμη μετανάστευση» παρουσιάζεται ως «επιθυμητή» και «ωφέλιμη», σε αντίθεση με την «παράνομη μετανάστευση», η οποία γίνεται συνώνυμο της «απειλής» και της «αταξίας». Η εργασία μετατρέπεται στο μόνο μέσο και εφόδιο των μεταναστ(ρι)ών προκειμένου να είναι «επιθυμητοί» και «ανεκτοί» στην ελληνική κοινωνία. Δηλαδή, όσο είναι ωφέλιμοι για την οικονομία της χώρας οι μετανάστες μπορούν να θεωρούνται και επιθυμητοί. Η μετανάστευση γίνεται συνώνυμο ενός πρόσκαιρου εργατικού δυναμικού, με κριτήριο το οικονομικό όφελος της Ελλάδας.

Σχετικά με την ψήφιση του νομοσχεδίου ο Αντώνης Σαμαράς ανέφερε τότε:

η αιφνιδιαστική κατάθεση τροπολογίας που χορηγεί “νέου τύπου άδεια διαμονής για εργασία σε πολίτες τρίτων χωρών”, είναι λανθασμένη. **Στην πράξη νομιμοποιεί όλους τους λαθρομετανάστες που βρίσκονται στην Ελλάδα εδώ και 3 χρόνια! Και μάλιστα, συλλήβδην, δίχως ουσιαστικό έλεγχο της ταυτότητας** κάθε ενός από την Πολιτεία! (...) **Η χώρα μας, με αυτήν την τροπολογία, γίνεται, επί της ουσίας, φάρος προσέλκυσης λαθρομεταναστών.** Η ανάγκη λύσης του προβλήματος εργατικών χεριών μπορεί να γίνει μέσω του εγχώριου δυναμικού. Κι ασφαλώς με τη νόμιμη μετανάστευση και τις διακρατικές συμφωνίες ορισμένου χρόνου όπου **οι μετανάστες θα επιστρέφουν στις χώρες τους.** Και είναι **τελείως άστοχο** να ακούγεται ότι η **λύση του δημογραφικού προβλήματος μπορεί να είναι η νομιμοποίηση των λαθρομεταναστών!**⁴⁷ (η έμφαση δική μου)

[262-psifon-enekrine-i-voyli-tropologia-gia-tin-ypo-oroyis-apascholisi-politon-triton-choron-stin-ellada-dilosi-toy-yporgov-metanasteysis-kai-asyloy-k-dimitri-kairidi/](https://www.tovima.gr/2023/12/15/politics/a-samaras-lanthasmeni-i-kyvernitiki-tropologia-nomimopoei-tous-lathrometanastes/)

⁴⁷ «Α. Σαμαράς: Λανθασμένη η κυβερνητική τροπολογία – Νομιμοποιεί τους λαθρομετανάστες», *Το Βήμα*, 15-12-2023. <https://www.tovima.gr/2023/12/15/politics/a-samaras-lanthasmeni-i-kyvernitiki-tropologia-nomimopoei-tous-lathrometanastes/>

Η ασφαλειοποιημένη ρητορική του Α. Σαμαρά, παρουσιάζει την έλευση μεταναστ(ρι)ών ως ζήτημα «εθνικής απειλής» και «εθνικής ασφάλειας». Στο απόσπασμα που παραθέσαμε από την ομιλία του, η έννοια του «λαθρομετανάστη» εμφανίζεται τρεις φορές, ενώ η χρήση των επαναλαμβανόμενων θαυμαστικών, θα μπορούσαμε να πούμε υποδηλώνει την έμφαση στην κρισιμότητα του ζητήματος. Παράλληλα φράσεις όπως «στην πράξη νομιμοποιεί όλους τους λαθρομετανάστες που βρίσκονται στην Ελλάδα», «δίχως ουσιαστικό έλεγχο της ταυτότητας», «Η χώρα μας, γίνεται φάρος προσέλκυσης λαθρομεταναστών», παράγουν ένα αφήγημα, το οποίο εστιάζει στην έλλειψη «ελέγχου» από το κράτος για την διαχείριση των «παράνομων μεταναστών», παρουσιάζοντας τη χώρα να απειλείται από μία άναρχη, ανεξέλεγκτη και «χαοτική» κατάσταση που θα επικρατήσει στη χώρα από την έλευσή τους. Την ίδια στιγμή, υποδεικνύεται η χρήση περισσότερο αυστηρών μέτρων και ελέγχων προστασίας, καθώς αμφισβητείτε ανοιχτά πώς η προσέλκυση νέου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού μπορεί να αποτελεί λύση για το «δημογραφικό πρόβλημα» της Ελλάδας.

Επιπλέον ο κυβερνητικός εκπρόσωπος της κυβέρνησης, Παύλος Μαρινάκης δήλωσε:

Δεν αλλάζει το καθεστώς απονομής άδειας διαμονής, δεν αλλάζει η επταετία και συνολικά το πλαίσιο πολιτικής. Έρχεται μία διάταξη (...) η οποία είναι αυτό που λέμε **μία one off, μία εφάπαξ ρύθμιση** (...) η οποία μπορεί **ανά πάσα στιγμή να ανακληθεί, αν παύσει αυτή η σχέση εξαρτημένης εργασίας** (...) η ρύθμιση αυτή δεν ισχύει για το διηνεκές.⁴⁸

Ο λόγος του Π. Μαρινάκη, δεν είναι άμεσα ξενοφοβικός όπως του Α. Σαμαρά. Ωστόσο, εστιάζει στον «προσωρινό» χαρακτήρα της διάταξης και την «αναγκαιότητα» για την έλευση προσωρινού εργατικού δυναμικού. Η έμφαση στο ότι δεν αλλάζει το καθεστώς απονομής άδειας διανομής και ότι η παραμονή στη χώρα μπορεί να ανακληθεί με το που λήξει η εργασιακή σχέση, λειτουργεί «καθησυχαστικά» στο φόβο που παράγει η πιθανότητα μιας προσπάθειας νομιμοποίησης μεταναστ(ρι)ών με στόχο την «ενσωμάτωσή» τους στη χώρα, καθώς υποδηλώνει πως η παρουσία των

⁴⁸ «“Φωτιά” στη Ν.Δ. για την τροπολογία νομιμοποίησης μεταναστών - Θετικός ο ΣΥΡΙΖΑ», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 15-12-2023. https://www.efsyn.gr/politiki/boyli/415473_fotia-sti-nd-gia-tin-tropologia-nomimopoiisis-metanaston-thetikos-o-syriza

μεταναστ(ρι)ών εμφανίζεται ως «ανεκτή» μόνο στο πλαίσιο ωφελεί την ελληνική οικονομία και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας.

Παράλληλα βλέπουμε:

όπως γνωστοποίησε η γραμματέας της Κ.Ο του ΣΥΡΙΖΑ-ΠΣ Θεοδώρα Τζάκρη (...) **η τροπολογία δεν προβλέπει ασφαλιστικές δικλείδες και είναι ένα τυφλό οριζόντιο μέτρο, εντούτοις υπερψηφίζει την τροπολογία διότι υπηρετεί τρέχουσες παραγωγικές και κοινωνικές ανάγκες της Ελλάδας (...)**

Ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του ΠΑΣΟΚ Μιχάλης Κατρίνης είπε (...) Προφανώς **θα πρέπει να υπάρξουν ασφαλιστικές δικλείδες** ώστε να μην δοθεί το λάθος μήνυμα. Ταυτόχρονα όμως, **θα πρέπει να δοθεί λύση σε ένα υπαρκτό ζήτημα που υπάρχει**, που το ζητούν από όλη τη χώρα. Πρέπει όμως να ενισχυθούν οι μηχανισμοί και **να υπάρχει μια διαδικασία με κανόνες (...)** και **να μην δοθεί λάθος μήνυμα ότι η χώρα είναι χώρος ελεύθερος στον οποίο μπαίνει όποιος θέλει, χωρίς κανόνες**⁴⁹

Στη στάση των κομμάτων ΣΥΡΙΖΑ- ΠΣ και ΠΑΣΟΚ, εντοπίζεται ως κοινή η παραδοχή ότι υπάρχει ανάγκη για έλευση μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού λόγω των αναγκών της αγοράς εργασίας. Η δήλωση του Κατρίνη, «να μην δοθεί λάθος μήνυμα ότι η χώρα είναι χώρος ελεύθερος στον οποίο μπαίνει όποιος θέλει, χωρίς κανόνες», αναπαράγει την αντίληψη ότι υπάρχει η ανάγκη να υπαχθεί η «νόμιμη μετανάστευση» σε όρους και κανόνες που εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς, σύμφωνα με τις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Η αναγνώριση της ωφελιμότητας της μεταναστευτικής εργασίας στην ελληνική οικονομία και οι τρόποι που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η ένταξη των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα, αποτελεί το κυρίαρχο αφήγημα.

Με την τροπολογία αυτή, δεν σας έπιασε ο πόνος να λύσετε τα προβλήματα αυτών των ανθρώπων. **Θέλετε να διασφαλίσετε φθηνό εργατικό δυναμικό για να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα των επιχειρηματικών ομίλων, των εργοδοτών.** (...) Εμείς λέμε **να αποσύρετε την διάταξη που αναφέρει ότι αν**

⁴⁹ «“Φωτιά” στη Ν.Δ. για την τροπολογία νομιμοποίησης μεταναστών - Θετικός ο ΣΥΡΙΖΑ», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 15-12-2023. https://www.efsyn.gr/politiki/boyli/415473_fotia-sti-nd-gia-tin-tropologia-nomimopoiisis-metanaston-thetikos-o-syriza

χάσει τη σύμβαση εργασίας, χάνει και την άδεια παραμονής. Αυτό είναι βούτυρο στο ψωμί των εργοδοτών, να απειλούν και να εκβιάζουν τον εργαζόμενο ότι θα τους διώξουν από τη δουλειά και ότι θα χάσουν και την άδεια διαμονής αν δεν κάνουν αυτά που θέλουν οι εργοδότες», είπε ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του ΚΚΕ.⁵⁰

Τέλος, η τοποθέτηση του ΚΚΕ, ασκεί έντονη κριτική επισημαίνοντας τον κίνδυνο νομιμοποίησης εκμεταλλευτικών πρακτικών των εργοδοτών προς τους μετανάστες, λόγω της εξάρτησης της άδειας παραμονής τους, από τη σύμβαση εργασίας. Τίθεται επομένως το ζήτημα της νομιμοποίησης της εργασιακής εκμετάλλευσης των μεταναστ(ρι)ών, μέσα από την νόμιμη παραγωγή ενός πρόσκαιρου, ευέλικτου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, το οποίο χωρίς να μπορεί να αρθρώσει λόγο, γίνεται θύμα των εργοδοτών και των διαθέσεων του κεφαλαίου. Βλέπουμε επομένως, ότι πέρα από κάποιες έντονα διαφορετικές ιδεολογικά προσεγγίσεις, όπως του ΚΚΕ και της ακροδεξιάς ρητορικής του Α. Σαμαρά, στους κυρίαρχους πολιτικούς λόγους εντοπίζεται ως κοινό σημείο η ανάγκη ενθάρρυνσης της «νόμιμης μετανάστευσης» και η ανάγκη ένταξης ενός νέου παραγωγικού μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, στο πλαίσιο μιας συντονισμένης διαδικασίας, με όρους και κανόνες, που θα ωφελούν τις ανάγκες της χώρας.

4.3 «Πρέπει να χτίσουμε φράχτες αλλά χρειαζόμαστε και πόρτες»: Μια πολιτική ελέγχου

Η δήλωση του πρωθυπουργού Κ. Μητσοτάκη, πως είναι ανάγκη «να χτίσουμε φράχτες», αλλά να ανοίξουμε και πόρτες εκφράζει τη γενικότερη συζήτηση, μέσω της οποίας προτάσσεται η ανάγκη για «έλεγχο» των πληθυσμιακών μετακινήσεων⁵¹. Εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων που συγκροτούν την αντίληψη μας για την μετανάστευση, η κύρια πολιτική «αντιμετώπισης» του «μεταναστευτικού» συνδέεται, α) με την ανάγκη για «έλεγχο» των «εισόδων» και των «εξόδων» των μεταναστ(ρι)ών προς και

⁵⁰ «“Φωτιά” στη Ν.Δ. για την τροπολογία νομιμοποίησης μεταναστών - Θετικός ο ΣΥΡΙΖΑ», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 15-12-2023. https://www.efsyn.gr/politiki/boyli/415473_fotia-sti-nd-gia-tin-tropologia-nomimopoiisis-metanaston-thetikos-o-syriza

⁵¹ Ο τρόπος παραγωγής της συζήτησης γύρω από το φαινόμενο της μετανάστευσης συνδέεται είτε με την ανάγκη για την απομάκρυνση των μεταναστ(ρι)ών από τη χώρα, είτε με τους τρόπους που μέσω ενός «στρατηγικού σχεδίου» θα μπορούσαν οι μετανάστ(ρι)ες να «ενσωματωθούν» στη χώρα υπό κανόνες και όρους στο πλαίσιο μιας «αναγκαιότητας». Οι κυρίαρχοι λόγοι γύρω από τη μετανάστευση δεν εστιάζουν στους τρόπους που η πολιτεία μπορεί να υποδεχτεί τους ανθρώπους που έρχονται στη χώρα, αλλά στους τρόπους που υπό προϋποθέσεις οι μετανάστ(ρι)ες (οι ξένοι) μπορούν να «ενσωματωθούν» στη χώρα και σταδιακά να «αφομοιωθούν» με τον πληθυσμό της.

από την χώρα, και β) με την ανάγκη για τη διαχείριση των τρόπων ένταξης και «ενσωμάτωσης» των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα. Η «διαχείριση» και ο «έλεγχος» μετατρέπονται σε κεντρικό σημείο αναφοράς στο δημόσιο λόγο και σε βασική πολιτική «αντιμετώπισης» του «μεταναστευτικού».

Η κατασκευή των «νόμιμων μεταναστ(ρι)ών» και των «παράνομων μεταναστ(ρι)ών», παράγεται μέσα από ένα νομικό καθεστώς, το οποίο οριοθετεί τη σχέση του μετανάστη με το έθνος-κράτος και στη βάση της διάκρισης αυτής παράγεται και νομιμοποιείται η κανονικοποίηση του μεταναστευτικού ζητήματος, ως ζήτημα το οποίο αποτελεί διαχρονικά μια «υπαρξιακή απειλή», ή αλλιώς ένα ζήτημα «ασφάλειας»⁵². Στο δημόσιο λόγο, συχνά οι μετανάστες αναπαρίστανται ως «επικίνδυνοι εισβολείς» και ως μια «επερχόμενη απειλή» για την ασφάλεια του έθνους και τη «δημόσια τάξη». Η ασφαλειοποίηση της μετανάστευσης μετατρέπει τις/τους μετανάστ(ρι)ες, αυτόματα σε «απειλή» και κεντρικό ζήτημα στο δημόσιο λόγο αποτελεί ο αποτελεσματικός έλεγχος των συνόρων και η διαχείριση του τρόπου εισόδων στη χώρα. Εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων, δίνεται έμφαση στην ενίσχυση των συνοριακών ελέγχων και στην αποτροπή ή την αποτελεσματική διαχείριση μιας «εισβολής» από μετανάστ(ρι)ες. Το μεταναστευτικό φαινόμενο μετατρέπεται σε μια «φαντασιακή απειλή» για το έθνος και τους πολίτες του και η ρητορική φόβου και ανασφάλειας κατασκευάζει τους μετανάστες ως «εχθρούς», οι οποίοι «απειλούν» την εθνική ασφάλεια, την κοινωνική συνοχή και τάξη.

Μέσω της ασφαλειοποιημένης ρητορικής, οι «παράνομοι μετανάστες» εμφανίζονται ως «απειλή» και «κίνδυνος» για την εθνική ομοιογένεια και την εθνική επικράτεια. Στη βάση αυτής της παραγωγής ενός διάχυτου φόβου, οι κυρίαρχοι πολιτικοί λόγοι εστιάζουν στον «αποτελεσματικό έλεγχο των μεταναστευτικών ροών» και την «αυστηρή φύλαξη των συνόρων», ως μια στρατηγική εγκαθίδρυσης μιας «συμβολικής ισχύος και κυριαρχίας» που διαφυλάσσει μέσω του ελέγχου και της πρόβλεψης, την προστασία των πολιτών και την εθνική ακεραιότητα. Στα κυρίαρχα αφηγήματα φράσεις και λέξεις όπως: «μεταναστευτική/προσφυγική κρίση», «μεγάλες

⁵²Η διαδικασία μέσω της οποίας ένα πολιτικό ή κοινωνικό ζήτημα μετατρέπεται σε ζήτημα «υπαρξιακής απειλής» το οποίο χρήζει μιας συντονισμένης δράσης, ή τη λήψη έκτακτων μέτρων για την αντιμετώπισή του, συνδέεται με την έννοια της «ασφαλειοποίησης». Σχετικά με την ασφαλειοποιημένη ρητορική και την κατασκευή της μετανάστευσης ως ζήτημα που συνδέεται με την «εθνική ασφάλεια» στην Ελλάδα, βλ. Karyotis, G. (2012) 'Securitization of migration in Greece: Process, motives, and implications', *International Political Sociology*, 6(4), pp. 390–408.

προκλήσεις στο μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα», «εθνική ασφάλεια», «δημόσια τάξη», «πάταξη/καταπολέμηση/περιορισμός της παράνομης/παράτυπης μετανάστευσης», «προστασία των συνόρων», «έλεγχος της παράνομης μετανάστευσης», «πίεση στα σύνορα», «παράνομοι είσοδο» «επιχείρηση σκούπα από την Ε.Λ.Α.Σ» (για την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης και τον περιορισμό της εγκληματικότητας των μεταναστ(ρι)ών), κυριαρχούν, παράγοντας μια ρητορική φόβου και ανασφάλειας, η οποία επιτάσσει την ανάγκη για μια πολιτική «ελέγχου» από το κράτος.

Οι κυρίαρχοι λόγοι κανονικοποιούν την «φανταστική απειλή» που συνδέεται με μία «εισβολή» μεταναστ(ρι)ών, η οποία πρόκειται να διαταράξει την ασφάλεια και την συνοχή του ελληνικού έθνους. Οι μετανάστ(ρι)ες μετατρέπονται σε «μήτρα παραγωγής» κινδύνων, που συνδέονται με την εγκληματικότητα, την παρανομία, την οικονομική επιβάρυνση του κράτους, την μετάδοση ασθενειών, όπως και με την αλλοίωση του ομοιογενούς ελληνικού έθνους. Ο «φυλετικοποιημένος λόγος» κατασκευάζει τον μετανάστη σε «εγκληματία» και «τρομοκράτη» και η «ανεξέλεγκτη μετανάστευση» γίνεται ένα ζήτημα «υπαρξιακής απειλής». Η άμεση σύνδεση του μεταναστευτικού με μία κατάσταση «εθνικής κρίσης», παράγει την ανάγκη για τη λήψη «έκτακτων μέτρων» και «συστημικών ελέγχων» ικανών να περιορίσουν και να απωθήσουν τα «ανεπιθύμητα σώματα» από τη χώρα. Η «ανεξέλεγκτη μετανάστευση», δηλαδή η είσοδος «παράνομων μεταναστών» χωρίς χαρτιά, επιτάσσει κατά τον τρόπο αυτό τον αποκλεισμό τους (και σε εγχώριο επίπεδο) και την «αποτελεσματική» διαχείρισή τους.

Σε κοινή συνέντευξη τύπου με τον Καγκελάριο της Γερμανίας Olaf Scholz στο Βερολίνο, ο Κυριάκος Μητσοτάκης, πρωθυπουργός της χώρας, έκανε τις εξής δηλώσεις σε σχέση με το μεταναστευτικό:

είμαστε συνοδοιπόροι στον δρόμο της ενίσχυσης της δημοκρατίας. Μοιραζόμαστε συνεπώς τις ίδιες αξίες, επιδιώκοντας τους ίδιους στόχους για ένα καλύτερο μέλλον. (...) Για να το πω διαφορετικά, χρειαζόμαστε τώρα όσο ποτέ ένα δυναμικό σχέδιο με διπλή κατεύθυνση: αφενός την αποτροπή των παράνομων διελεύσεων και αφετέρου τη διαχείριση των νόμιμων μεταναστευτικών ροών. (...) Ταυτόχρονα (η Ελλάδα), έχει εφαρμόσει μια αυστηρή αλλά δίκαιη πολιτική φύλαξης των εξωτερικών μας συνόρων, η

οποία έχει αποδώσει σημαντικούς καρπούς, καθώς έχουμε μειώσει σημαντικά τις μεταναστευτικές ροές στο Αιγαίο. Και θα εξακολουθούμε να επιμένουμε σε αυτή την πολιτική. (...) Και θα πω ακόμα μία φορά ότι στις υποδομές οι οποίες πρέπει να χρηματοδοτηθούν από την Ευρωπαϊκή Ένωση εντάσσονται και φυσικά χερσαία εμπόδια, όπως ο φράχτης τον οποίο κατασκευάζουμε στον Έβρο. Ο φράχτης αυτός έχει σκοπό να προστατεύσει όχι τα ελληνικά σύνορα αλλά τα ευρωπαϊκά σύνορα και γι' αυτό και πρέπει επίσης να απολαμβάνει ευρωπαϊκής χρηματοδότησης⁵³ (η έμφαση δική μου)

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα οι μετανάστ(ρι)ες, που αναπαρίστανται υπό τη μορφή «μαζικών ροών», απεικονίζονται ως μια «απειλητική μάζα», η οποία είναι αναγκαίο να ελεγχθεί. Η υπενθύμιση ότι «είμαστε συνοδοιπόροι στον δρόμο της ενίσχυσης της δημοκρατίας» και η έμφαση στις κοινές αξίες και τους κοινούς στόχους που έχει η Ελλάδα με τη Γερμανία, παράγει και αναπαράγει την αίσθηση ενότητας ανάμεσα στα κράτη- μέλη της Ευρώπης και τη διαφοροποίηση τους από τους «ξένους», δηλαδή τους μετανάστες από τρίτες χώρες. Η μετανάστευση κατασκευάζεται ως ζήτημα εθνικής και ευρωπαϊκής ασφάλειας. Η «αποτροπή των παράνομων διελεύσεων» από τη μία και η «διαχείριση των νόμιμων μεταναστευτικών ροών» από την άλλη, αφενός κατασκευάζουν το ζήτημα της μετανάστευσης με όρους «νόμιμης μετανάστευσης» και «παράνομης μετανάστευσης», αφετέρου μέσα από το σχήμα «αποτροπή-διαχείριση» παράγει την αντίληψη ότι η μετανάστευση είναι «αποδεκτή» μόνο όταν είναι ελεγχόμενη και υπό «αυστηρούς όρους». Η αυστηρή μεταναστευτική πολιτική δικαιολογείται στη βάση της ανάγκης για προστασία των εθνικών και των ευρωπαϊκών συνόρων, από τους «παράνομους μετανάστες», οι οποίοι αποτελούν έναν «εξωτερικό εχθρό» και ένα «βάρος» για την Ελλάδα και την Ευρώπη.

Τα «φυσικά χερσαία εμπόδια», όπως ο «φράχτης» ως μέσο προστασίας των ελληνικών και των ευρωπαϊκών συνόρων από τους «ξένους», παραπέμπει στην εικόνα ενός «φρουρίου» που προστατεύεται από τους «εισβολείς» και τους «εχθρικούς ξένους». Ο «φράχτης» γίνεται σύμβολο του πολιτικού αποκλεισμού των μεταναστ(ρι)ών και «εργαλείο ελέγχου» της μετανάστευσης, η οποία κατασκευάζεται ως ζήτημα εθνικής και ευρωπαϊκής ασφάλειας. Στο δημόσιο λόγο, τα σύνορα της

⁵³ «Δηλώσεις του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στην κοινή συνέντευξη Τύπου με τον Καγκελάριο της Γερμανίας Olaf Scholz στο Βερολίνο», [primeminister.gr](https://www.primeminister.gr/2023/11/14/33011), 14-11-2023. <https://www.primeminister.gr/2023/11/14/33011>

Ελλάδας και της Ευρώπης γίνονται κοινός τόπος παραγωγής ισχύος και ελέγχου των μετακινούμενων πληθυσμών, καθώς το ελληνικό έθνος συμπίπτει φαντασιακά με την ευρωπαϊκή κοινότητα, τόσο ως προς τις κοινές πολιτισμικές αξίες, όσο και ως προς τα κοινά γεωγραφικά τους όρια.

4.4 Η κοινωνική παραγωγή του αφηρημένου «μουσουλμάνου»: Η κοινωνική παραγωγή μιας «παγκόσμιας «απειλής».

Οι αρνητικοί τρόποι αναπαράστασης των μεταναστ(ρι)ών, απεικονίζουν συγκεκριμένα σώματα, τα οποία είναι συνδεδεμένα με συγκεκριμένα εθνοτικά, φυλετικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα ως «απειλή» αναπαρίστανται οι μετανάστες τρίτων χωρών, των οποίων τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά διαφέρουν από τη δύση. Το Ισλάμ και οι μουσουλμάνες-οι ειδικότερα, αποτελούν μήτρα παραγωγής «φόβου», «κινδύνου» και «απειλής» για την Ελλάδα καθώς και για τη δύση. Το σώμα του μουσουλμάνου μετατρέπεται αυτόματα/αυτονόητα σε τόπο «απειλής» και «κινδύνου». Ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, καθώς και τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Μαδρίτη (2004) και το Λονδίνο (2005), στο δημόσιο λόγο η μετανάστευση συνδέθηκε άμεσα με την τρομοκρατία και η εξίσωση που τείνει να κυριαρχεί τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη είναι: «μετανάστης ίσον μουσουλμάνος ίσον πιθανός τρομοκράτης» (Χριστόπουλος 2020: 90).

Η παραγωγή του «αφηρημένου μουσουλμάνου» και του «αφηρημένου Ισλάμ», συνιστά την κατασκευή μιας «αφηρημένης ταυτότητας», η οποία έχει στατικά χαρακτηριστικά, αμετάβλητα και καθολικά, τα οποία χαρακτηρίζουν διαχρονικά και «φυσικά» τους μουσουλμάνους. Οι τρομοκρατικές ενέργειες, η βία, οι επιθέσεις κ.ο.κ, δεν αντιμετωπίζονται μεμονωμένα, ως πράξεις συγκεκριμένων προσώπων ή ομάδων, αλλά απεικονίζονται ως επιθέσεις από «ισλαμιστές τρομοκράτες». Οι τρομοκρατικές ενέργειες και η βία αναπαρίστανται και «γίνονται» κατά τον τρόπο αυτό «φυσική συνέπεια», «φυσική πράξη» του μουσουλμάνου που ασπάζεται διαφορετικό αξιακό σύστημα και που αποτελεί «απειλή» και «κίνδυνο» τη δύση.

Το Ισλάμ αναπαρίσταται και γίνεται αντιληπτό ως θρησκεία ενιαία, η οποία δεν έχει διαφοροποιήσεις στους κόλπους της, και οι μουσουλμανικές κοινωνίες γίνονται ταυτόσημες. Κατά τον τρόπο αυτό οι μουσουλμάνοι και το Ισλάμ δεν προσεγγίζονται ως ιστορικές ποιότητες, δηλαδή ως ποιότητες οι οποίες διαμορφώνονται μέσα από συγκεκριμένες αντικειμενικές, πολιτικο-οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες,.

Αντίθετα, προσλαμβάνονται ως αφηρημένες ποιότητες, με χαρακτηριστικά τα οποία είναι διαχρονικά, α-ιστορικά, στατικά και ίδια. Η αντίληψη του μονολιθικού, φονταμενταλιστικού Ισλάμ που είναι συνδεδεμένο με τη βία και την τρομοκρατία γίνεται μία *a priori* συνθήκη, παράγοντας την αίσθηση «απειλής». Στην Ελλάδα ιδιαίτερα, και λόγω της σχέσης της Ελλάδας με την Τουρκία, οι μουσουλμάνοι γίνονται αντιληπτοί ως ξένα σώματα, τόσο εθνοτικά όσο και θρησκευτικά, τα οποία αποτελούν «ύψιστη απειλή» για τη χώρα και τη διασφάλιση των χαρακτηριστικών του έθνους-κράτους.

Τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε άλλες χώρες οι τρόποι αναπαράστασης και απεικόνισης των μουσουλμάνων, οδηγούν στην παραγωγή ενός «αφηρημένου μουσουλμάνου» ο οποίος αποτελεί «απειλή» για την «ασφάλεια» της χώρας και των δυτικών αξιών. Η συλλογική απεικόνιση των μουσουλμάνων, οδηγεί στην ταύτισή τους με την τρομοκρατία, το милитарισμό και τον εξτρεμισμό. Η «ισλαμική ταυτότητα» λειτουργεί σαν μία «αυτοεκπληρούμενη προφητεία» για πράξεις βίας, οι οποίες δεν αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα περιστατικά από μεμονωμένα πρόσωπα, αλλά ως στατικές συνθήκες στον πυρήνα και τη «φύση» του Ισλάμ. Μετατρέπονται με άλλα λόγια σε στατικές ιδιότητες και ποιότητες που «φυσικά» έχουν οι μουσουλμάνοι. Το φαινόμενο που αναφέρεται στην αναπαράσταση των μουσουλμάνων ως «ξένα σώματα», «μη αφομοιώσιμα», που απειλούν τη δύση με μια «μουσουλμανική εισβολή», αναφέρεται σύμφωνα με τον E. Traverso στο φαινόμενο της ισλαμοφοβίας⁵⁴, η οποία αποτελεί το σύγχρονο φαινόμενο ρατσισμού και ξενοφοβίας.

⁵⁴ Traverso E. (2017) *Τα νέα πρόσωπα του φασισμού*. Εκδόσεις του εικοστού πρώτου. Σύμφωνα με τον Traverso η «ισλαμοφοβία» είναι ένα πρόσφατο φαινόμενο, η γενεαλογία του οποίου ξεκινάει ήδη από το Μεσαίωνα, την εποχή των σταυροφοριών και την έχθρα απέναντι στο Ισλάμ. Όπως αναφέρει ο ίδιος η «ισλαμοφοβία» έχει μία «αποικιακή μήτρα» (Traverso 2017: 99), η οποία συνδέεται με την απόρριψη των πληθυσμών οι οποίοι προέρχονταν από την αραβική και την αφρικανική μετανάστευση, η οποία όμως είχε σχεδόν εξαφανιστεί έως το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η εχθρότητα και η αντιπαράθεση με το Ισλάμ είναι σύμφωνα με τον ίδιο συστατικό στοιχείο της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» και της ιουδαιοχριστιανικής της καταγωγής. Ωστόσο όπως υποστηρίζει ο Traverso από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, ύστερα από τους πολέμους του Αφγανιστάν, του Κόλπου και τον πόλεμο στο Ιράκ, παράλληλα με την ανάδυση της ισλαμικής τρομοκρατίας η ισλαμοφοβία άρχισε να αναδύεται ξανά σε μεγάλες διαστάσεις. Όπως ο «Εβραίος» του 19ου αιώνα αντιπροσώπευε μια εθνοτική και πολιτισμική μειονότητα, συμπεριλαμβάνοντας και όσους δεν είχαν κάποιο είδους θρησκευτικής ταυτότητας, ο «Αραβας» και το «Ισλάμ» σημερινή εποχή εκπληρώνουν μια αντίστοιχη λειτουργία. Το «Ισλάμ» δεν περιορίζεται στη θρησκεία, αλλά συμπεριλαμβάνει και μέρος του πληθυσμού το οποίο εκπροσωπεί ένα «εκκοσμημένο Ισλάμ» και δεν ασπάζεται τις θρησκευτικές πρακτικές του Ισλάμ. (Traverso: 2017: 90) Για τη σχέση αντισημιτισμού και ισλαμοφοβίας βλ. επίσης τη συνέντευξη του . Traverso: «Ο αντισημιτισμός φυσικά και δεν είναι κάποια μορφή αντισημιτισμού», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, efsyn.gr, 03-11-2024. https://www.efsyn.gr/politiki/syntentyxeis/451990_o-antisionismos-fysika-kai-den-einai-kapoiia-morfi-antisimitismoy#goog_rewarded.

Η «αφηρημένη ταυτότητα» που συνδέει αυτονόητα τον μουσουλμάνο με τον εξτρεμιστή Ισλαμιστή, την τρομοκρατία και τη βία παράγεται μέσω της διάκρισής της στον τρόπο που οριοθετείται η «ευρωπαϊκή-δυτική ταυτότητα». Εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων το Ισλάμ και ο « τρίτος κόσμος» λειτουργούν ως σημεία διάκρισης μέσω των οποίων η δύση οριοθετεί τον εαυτό της, παράγοντας την αίσθηση ενότητας ανάμεσα στα κράτη μέλη της δύσης. Η Ευρώπη και η δύση παρουσιάζονται ως φορείς του Ορθού Λόγου, της Δημοκρατίας και των «Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», παράγοντας παράλληλα μια αίσθηση πολιτισμικής ανωτερότητας. Αντιθέτως, η αναπαράσταση των μουσουλμάνων μεταναστών τρίτων χωρών είναι αρνητική και συνδέεται σε πολύ μεγάλο βαθμό με θέματα βίας, συγκρούσεων και τρομοκρατίας, παράγοντας την αίσθηση της «απειλής» από μία ισλαμική εισβολή. Εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων συγκροτείται έντονα από τη μία η εικόνα του άντρα μετανάστη, τρομοκράτη, ο οποίος αντιτίθεται στις αξίες της δύσης. Παράλληλα, η αναπαράσταση των μουσουλμάνων γυναικών ως θύματα διάκρισης/ καταπίεσης και η έμφαση στην υποταγή τους στους μουσουλμάνους άνδρες ενισχύει την αίσθηση απειλής που δέχεται ο δυτικός πολιτισμός. Σε δημοσίευμα της *Καθημερινής*, βλέπουμε σχετικά:

Τα εκατομμύρια που προσπαθούν να ξεφύγουν από την αγριότητα των Ταλιμπάν δεν σημαίνει ότι αφήνουν πίσω τους τη σαρία ή την πίστη τους στο μεγαλείο του Αλλάχ. Την κουβαλούν στις αποσκευές τους και όπως έχει αποδειχθεί δεν είναι έτοιμοι να την εγκαταλείψουν. Ο Αφγανός που περνάει τα ευρωπαϊκά σύνορα δεν παύει να είναι Αφγανός. Πυρήνας της ταυτότητάς του είναι η θρησκευτική του πίστη, η σαρία, το Κοράνι. (...) Η δημοκρατία τού είναι ξένη, η ισότητα των φύλων τού μοιάζει αποτρόπαιη.⁵⁵

Οι μουσουλμάνοι μετανάστες κατασκευάζονται μέσα από τους κυρίαρχους λόγους ως «ξένα σώματα» και ως σώματα ανεπιθύμητα για το ελληνικό έθνος, τα οποία «απειλούν» τον πολιτισμό και τις αξίες της χώρας και του δυτικού πολιτισμού λόγω της εθνοτικής και θρησκευτικής τους «φύσης». Στο πλαίσιο αυτό, η απειλή μιας «εισβολής» από μετανάστες μουσουλμάνους αναπαρίσταται ως μια «εισβολή» από

⁵⁵ Βλ. «Από την Καμπούλ στην Αθήνα», *Η Καθημερινή*, 20-08-2021. <https://www.kathimerini.gr/opinion/561471094/apo-tin-kampoyl-stin-athina/>. Βλ. επίσης: «Μετανάστες, Αριστερά και πολιτική ορθότητα», *Η Καθημερινή*, 04-04-2021. <https://www.kathimerini.gr/opinion/561318085/metanastes-aristera-kai-politiki-orthotita/>

τρομοκράτες που απειλούν τα θεμέλια ύπαρξης της χώρας μας και του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

5. Η κάλυψη του «δημογραφικού» και της μετανάστευσης στον ειδησεογραφικό λόγο

Στην παρούσα ενότητα, θα επιχειρήσουμε να δούμε τους τρόπους που το «δημογραφικό» κατασκευάζεται μέσα από τον επίσημο λόγο του Τύπου. Οι εφημερίδες που εξετάστηκαν για την κάλυψη του «δημογραφικού προβλήματος» και του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα, ήταν *Η Καθημερινή*, *Το Βήμα*, *Η Εφημερίδα των Συντακτών* και ο *Ριζοσπάστης*, από 01-01-2021 έως 01-01-2024⁵⁶.

5.1 Ο δεξιός Τύπος.

Η σημασία που δίνεται, με διαφορά, στην κάλυψη του δημογραφικού από τον δεξιό τύπο, κατασκευάζει το «δημογραφικό» ως «εθνική απειλή». Στην *Καθημερινή*, το δημογραφικό πρόβλημα κατασκευάζεται πρωτίστως ως ζήτημα «εθνικής επιβίωσης» και συνέχειας της ελληνικότητας. Η εφημερίδα προσεγγίζει το ζήτημα όχι ως κοινωνικό φαινόμενο, αλλά ως ζήτημα «υπαρξιακής απειλής», αναπαράγοντας τις τοποθετήσεις και τις πολιτικές της κυβέρνησης. Παράλληλα, η οριοθέτηση του δημογραφικού παράγεται συχνά μέσα από τη χρήση πολεμικού και έντονα φορτισμένου συναισθηματικά λεξιλογίου, δημιουργώντας την αίσθηση μιας επείγουσας ανάγκης για δράση. Όροι όπως «δημογραφικός εφιάλτης/κίνδυνος», «δημογραφική κατάρρευση/ συρρίκνωση/ κρίση» «πολιτισμική εξαφάνιση», «απειλή», «βόμβα», εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στα δημοσιεύματα της *Καθημερινής*.

Το κεντρικό «αντικείμενο» συζήτησης και παρέμβασης στην *Καθημερινή*, σχετικά με το «δημογραφικό πρόβλημα» είναι η χαμηλή γυναικεία γονιμότητα⁵⁷. Στις στρατηγικές αντιμετώπισης του «δημογραφικού» βλέπουμε ότι η *Καθημερινή*, εστιάζει ιδιαίτερα στην ενίσχυση της γονιμότητας και στις πολιτικές στήριξης της οικογένειας (επιδόματα κ.λπ.), χωρίς να δίνεται έμφαση με τον ίδιο βαθμό σε συζητήσεις που αφορούν σε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και στην ένταξη μεταναστ(ρι)ών στη χώρα.

⁵⁶ Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι ο αριθμός των δημοσιευμάτων που μελετήθηκαν (βλ. κεφάλαιο 2) δεν εξαντλεί πλήρως το θέμα, αλλά αποτυπώνουν τον αριθμό των δημοσιευμάτων που συνδέονται άμεσα με το ζήτημα του «δημογραφικού προβλήματος» που αντιμετωπίζει η Ελλάδα. Μέρος των κειμένων που έχουν συλλεχθεί αποτυπώνουν τις παγκόσμιες δημογραφικές αλλαγές, αλλά και το «δημογραφικό πρόβλημα» ως ζήτημα με παγκόσμιες διαστάσεις.

⁵⁷ Η «χαμηλή γονιμότητα» ως βασική αιτία του δημογραφικού αποτυπώνεται σε 34 δημοσιεύματα και με τον όρο «υπογεννητικότητα» σε 15 δημοσιεύματα από τα 107 που συλλέχθηκαν σε σχέση με το δημογραφικό.

Εντός των κυρίαρχων αφηγημάτων για τα αίτια της χαμηλής γονιμότητας, το γυναικείο σώμα αποτελεί τον κατεξοχήν τόπο ανάλυσης και παρέμβασης, καθώς συνδέεται «φυσικά», με τη βιολογική αναπαραγωγή του έθνους και μετατρέπεται σε τόπο παραγωγής Ελλήνων. Οι λόγοι που εμφανίζονται στα περισσότερα κείμενα εστιάζουν στους τρόπους οι δημογραφικές αλλαγές, όπως οι κοινωνικο-οικονομικές και εργασιακές συνθήκες οδηγούν είτε στην αύξηση της μέσης ηλικίας που οι γυναίκες επιλέγουν να τεκνοποιήσουν, είτε στην επιλογή τους να μην αποκτήσουν παιδιά. Την ίδια στιγμή, η ηλικία τεκνοποίησης της γυναίκας αναδεικνύεται συχνά ως παράγοντας που επηρεάζει τους δείκτες γονιμότητας:

Αργότερα από τις περισσότερες Ευρωπαϊκές γεννούν το πρώτο τους παιδί οι Ελληνίδες, με τη μέση ηλικία τεκνοποίησης να έχει φτάσει τα 31,5 έτη, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι τα 29,1 έτη. (...) Οι Ελληνίδες, λοιπόν, αναμένουν ακόμα ένα σταθερό οικογενειακό πλαίσιο για να κάνουν παιδί και αναβάλλουν την απόφαση κυρίως επειδή η περιρρέουσα κατάσταση δεν προσφέρει καμία ασφάλεια. «Η ευθύνη του μεγάλωματος των παιδιών βαρύνει σημαντικά κυρίως τη γυναίκα»⁵⁸

Στα δημοσιεύματα της *Καθημερινής*, που μελετήθηκαν μόνο σε ένα άρθρο εμφανίζεται ο όρος «ανδρική γονιμότητα»:

Όπως δείχνουν οι έρευνες, και για το ανδρικό γενετικό υλικό η ηλικία αποτελεί επιβαρυντικό παράγοντα. Μάλιστα, το σπέρμα ξεκινά να χάνει τη λειτουργικότητά του από την ηλικία των 35 ετών», τονίζει στην «Κ» η Λίνα Ευγενή, βιολόγος, εξειδικευμένη στο αντρικό γονιμοποιητικό δυναμικό. Μάλιστα, τα επιστημονικά δεδομένα δείχνουν ότι η ποιότητα του ανδρικού γενετικού υλικού μειώνεται από γενιά σε γενιά, καθώς οι περιβαλλοντικοί παράγοντες έχουν αποδεδειγμένα μακροχρόνιες συνέπειες και προκαλούν ορμονικές διαταραχές και στους άνδρες. Ακόμα, η μεγάλη ηλικία και στους άνδρες ενοχοποιείται για συγκεκριμένα γενετικά σύνδρομα εφόσον

⁵⁸ «Άνδρες και γυναίκες ισότιμοι στα ποσοστά υπογονιμότητας», *Η Καθημερινή*, 21-06-2021. <https://www.kathimerini.gr/society/561404341/o-grifos-tis-mitrotitas-meta-ta-40/>

δημιουργείται πρόβλημα κατά τη μεταφορά της πληροφορίας που φέρει το αντρικό γενετικό υλικό.⁵⁹

Παρά την αναφορά στην ανδρική γονιμότητα και τη σύνδεσή της με την υπογονιμότητα, η χαμηλή ανδρική γονιμότητα αναλύεται σε αίτια βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, ενώ η γυναικεία χαμηλή γονιμότητα αναλύεται με γνώμονα την καθυστερημένη απόφαση της γυναίκας να τεκνοποιήσει. Στο συγκεκριμένο άρθρο παρά το γεγονός ότι ο χρόνος γίνεται ορόσημο συζήτησης και για τα δύο κοινωνικά φύλα, το βάρος πέφτει στη γυναίκα η οποία θεωρείται υπεύθυνη για την απόφαση απόκτησης παιδιού. Το γεγονός αυτό φαίνεται επίσης και στη δομή του άρθρου, όπου η ανδρική γονιμότητα ως πεδίο ανάλυσης καταλαμβάνει το χώρο μιας μόνο παραγράφου, τη στιγμή που οι αιτίες της γυναικείας καθυστέρησης για τη λήψη απόφασης να τεκνοποιήσουν αποτελούν το κύριο πεδίο ανάλυσης από τους «ειδικούς της αναπαραγωγής»⁶⁰.

Σε σχέση με την μετατροπή του αρνητικού μεταναστευτικού ισοζυγίου για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος», στην *Καθημερινή* παράγεται ένας ξενοφοβικός λόγος, εντός του οποίου αναπαρίστανται οι κατηγορίες του «επιθυμητού» και «καλού» μετανάστη και του «ανεπιθύμητου» και «επικίνδυνου» μετανάστη. Στη βάση αυτής της διχοτόμησης ως «επιθυμητοί μετανάστες» αναπαρίστανται κυρίως οι Ελληνίδες και Έλληνες μετανάστριες-ες ομογενείς και τα περισσότερα δημοσιεύματα αφορούν το φαινόμενο που διατυπώνεται ως «brain drain». Στο πλαίσιο αυτό, διατυπώνονται προτάσεις για τους τρόπους που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στον επαναπατρισμό των Ελληνίδων και Ελλήνων της διασποράς, καθώς και στην αποτροπή των νέων Ελληνίδων και Ελλήνων να εγκαταλείψουν τη χώρα. Αντίθετα, οι μετανάστ(ρι)ες τρίτων χωρών, που διακρίνονται σε «παράνομους» και «νόμιμους» μετανάστες, αναπαρίσταται είτε ως «απειλή» για το έθνος, είτε ως «αναγκαίο κακό» λόγω της έλλειψης εργατικών χεριών:

⁵⁹ «Ανδρες και γυναίκες ισότιμοι στα ποσοστά υπογονιμότητας», *Η Καθημερινή*, 21-06-2021. <https://www.kathimerini.gr/society/561404341/o-grifos-tis-mitrotitas-meta-ta-40/>

⁶⁰ Ανδρες και γυναίκες ισότιμοι στα ποσοστά υπογονιμότητας», *Η Καθημερινή*, 21-06-2021. <https://www.kathimerini.gr/society/561404341/o-grifos-tis-mitrotitas-meta-ta-40/> : «η «Κ» απευθύνθηκε σε εκείνους που μπορούν να απαντήσουν στα ερωτήματα αυτά με ενάργεια, σαφήνεια και κυρίως επιστημονική επάρκεια, τους ειδικούς της αναπαραγωγής». Ως «ειδικοί της αναπαραγωγής» εμφανίζονται ιατροί, βιολόγοι, γυναικολόγοι και ο καθηγητής δημογραφίας Β. Κοτζαμάνης.

Πρόσφατα, ο πρωθυπουργός είχε αναφερθεί στην «ένταξη στην ελληνική κοινωνία των νόμιμων μεταναστών, χωρίς προκαταλήψεις και ακραίες λαϊκιστικές κορώνες», ως απάντηση στην έλλειψη εργατικών χεριών. Μιλώντας στην «Κ», κυβερνητικοί παράγοντες αναγνωρίζουν την αξία της συμμετοχής των μεταναστών στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας(...) Στο πλαίσιο αυτό, δηλώνουν εξ ονόματος της πολιτείας «σκληροί με την παράτυπη μετανάστευση, αλλά πρακτικοί με τη νόμιμη».⁶¹

Η *Καθημερινή* παρουσιάζει το φαινόμενο της μετανάστευσης ως ζήτημα «εθνικής ασφάλειας», δίνοντας έμφαση στη διάκριση μεταξύ προσφύγων και μεταναστών. Η πλειονότητα των δημοσιευμάτων που μελετήθηκαν προσεγγίζουν τη μετανάστευση ως ένα ζήτημα προς διαχείριση, εστιάζοντας στην ενθάρρυνση της «νόμιμης μετανάστευσης» υπό όρους και κανόνες και στην αυστηρή φύλαξη των συνόρων για την αποτροπή της «παράνομης μετανάστευσης». Επιπλέον, αναδεικνύονται ξενοφοβικοί λόγοι, οι οποίοι συνδέουν τους μετανάστες τρίτων χωρών με τον κίνδυνο μιας «εθνικής αλλοίωσης», καθώς και με τον κίνδυνο εγκληματικών και τρομοκρατικών ενεργειών. Σε κάποιες περιπτώσεις, εμφανίζονται δημοσιεύματα με ακραία ρητορική φόβου που παράγουν το ζήτημα της μετανάστευσης ως «ζήτημα ασφάλειας» για τις πολιτισμικές αξίες της Ελλάδας και της Ευρώπης. Οι μετανάστες τρίτων χωρών αναπαρίσταται ως «επικίνδυνοι άνθρωποι», οι οποίοι δεν είναι εφικτό να «ενσωματωθούν» στη χώρα, καθώς δεν μπορούν να αποβάλουν τη θρησκεία και τον πολιτισμό τους, την ίδια στιγμή που παρουσιάζονται ως «εχθροί» της δημοκρατίας και των πολιτισμικών αξιών της Δύσης, παράγοντας την αίσθηση μιας «υπαρξιακής απειλής» για τη χώρα και την Ευρώπη⁶².

Επιπλέον το φαινόμενο της μετανάστευσης προσεγγίζεται κατά κύριο λόγο ως ζήτημα που αφορά τη διαχείριση των «μεταναστευτικών ροών», την ασφάλεια των συνόρων, και τη γεωπολιτική στρατηγική της χώρας, χωρίς να δίνεται έμφαση στον κοινωνικό αποκλεισμό, στα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστ(ρι)ών όπως και στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Χωρίς να γίνονται αναφορές στην ευθύνη της

⁶¹« Ζητούνται (χιλιάδες) χέρια, παρά την ανεργία», *Η Καθημερινή*, 10-10-2022. <https://www.kathimerini.gr/society/562082614/zitoyntai-chiliades-cheria-para-tin-anergia/>

⁶² Βλ. «Από την Καμπούλ στην Αθήνα», *Η Καθημερινή*, 20-08-2021. <https://www.kathimerini.gr/opinion/561471094/apo-tin-kampoyl-stin-athina/> . Βλ. επίσης: «Μετανάστες, Αριστερά και πολιτική ορθότητα», *Η Καθημερινή*, 04-04-2021. <https://www.kathimerini.gr/opinion/561318085/metanastes-aristera-kai-politiki-orthotita/>

κυβέρνησης για τους τρόπους διαχείρισης του «μεταναστευτικού» (pushbacks ή αυθαίρετη αστυνομική βία προς τους πρόσφυγες και τους μετανάστες), η *Καθημερινή* μέσα από τα δημοσιεύματά της αναπαράγει συχνά τα αφηγήματα που αναπαριστούν τους μετανάστες είτε ως «επικίνδυνους εισβολείς», είτε ως «πιόνια» που χρησιμοποιεί η Τουρκία. Οι μετανάστες συχνά παρουσιάζονται ως «θύματα» και ως «πολιτικό εργαλείο» της Τουρκίας ή διακινητών και η Ελλάδα παρουσιάζεται ως «φύλακας των συνόρων» τόσο της χώρας, όσο και της Ευρώπης⁶³.

5.2 Ο κεντρικός Τύπος.

Στην παρούσα ενότητα θα εξετάσουμε τους βασικούς τρόπους αναπαράστασης του «δημογραφικού προβλήματος» όπως αποτυπώνεται στις εφημερίδες, *Το Βήμα* και *Η Εφημερίδα των Συντακτών*. Στο *Βήμα*, το ζήτημα του «δημογραφικού» έχει τη μικρότερη κάλυψη, τη στιγμή που το «δημογραφικό πρόβλημα» αποτυπώνεται κατά κύριο λόγο ως «οικονομική πρόκληση». Όπως και στην *Καθημερινή*, το δημογραφικό αποτυπώνεται μέσα από τους όρους μιας «δημογραφικής κρίσης», η οποία απειλεί την ύπαρξη του ίδιου του έθνους, λόγω των οικονομικών επιπτώσεων στη χώρα:

Κοινός τόπος είναι πως το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας αποτελεί ωρολογιακή βόμβα στα θεμέλια της κοινωνίας, υπονομεύει την οικονομική ανάκαμψη της χώρας, ενώ συγκαταλέγεται στα κορυφαία εθνικά/υπαρξιακά ζητήματα της χώρας. (...) Οι πιο πρόσφατες προβολές δείχνουν ότι από σήμερα μέχρι το 2030 οι 25-54 ετών θα μειωθούν κατά περίπου 400 χιλιάδες. Η μείωση αυτή, με δεδομένο ότι τα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας της ηλικιακής αυτής ομάδας είναι σχετικά υψηλά (γύρω στο 85%), εκτιμάται ότι θα οδηγήσει στη μείωση του συνολικού εργατικού δυναμικού κατά 350 χιλιάδες περίπου. (...) Η εξέλιξη του μεγέθους του εργατικού δυναμικού θα μπορούσε

⁶³ Ενδεικτικά αναφέρονται: «Μητσοτάκης στην Bild: Δεν γίνεται ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική χωρίς φράχτες και τείχη», *Η Καθημερινή*, 12-04-2023. <https://www.kathimerini.gr/politics/562369513/mitsotakis-sti-bild-den-ginetai-eyropaiki-metanasteytiki-politiki-choris-frachtes-kai-teichi/>, «Αθήνα προς Άγκυρα για μεταναστευτικό: Απαντάμε με πράξεις, σώζουμε ζωές – Ας στρέψουν την προσοχή τους στους διακινητές», *Η Καθημερινή*, 20-06-2022. <https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/561917878/athina-pros-agkura-gia-metanasteytiko-apantame-me-praxeis-sozoume-zoes-as-strepsoun-tin-prosochi-toys-stoys-diakinetes/>, «Έβρος: Αύξηση συλλήψεων παράτυπων μεταναστών», 17-06-2022. <https://www.kathimerini.gr/society/561912826/evros-ayxisi-syllipseon-paratypon-metanaston/>, «92 μετανάστες στον Έβρο: «Τους ανάγκασαν με το πιστόλι στον κρόταφο»», *Η Καθημερινή*, 18-10-2022. <https://www.kathimerini.gr/politics/562096276/92-metanastes-ston-evro-toys-anagkasan-me-to-pistoliton-krotafo/>

πάντως να επηρεαστεί από έναν υψηλότερο αριθμό μεταναστών και από μία περαιτέρω αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης.⁶⁴

Από τα δημοσιεύματα που μελετήθηκαν, κυρίαρχο υποκείμενο που συγκροτεί το «δημογραφικό πρόβλημα» είναι ο «γερασμένος πληθυσμός» και η «εθνική κατάρρευση» παρουσιάζεται ως συνώνυμο της «δημογραφικής γήρανσης»:

Δεν είναι η πρώτη φορά που αναλυτές και άλλοι ειδικοί κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου και αποκαλούν την Ελλάδα «χώρα γερόντων». Αναμφίβολα, δεν θα είναι και η τελευταία. Το δημογραφικό πρόβλημα στη χώρα μας είναι σοβαρό και οι προβλέψεις για το μέλλον δυσοίωνες.⁶⁵

Στο *Βήμα* χωρίς να παραμερίζεται η ενίσχυση των νέων ζευγαριών και της γονιμότητας μέσω της προώθησης φορολογικών και οικονομικών κινήτρων, η έμφαση δίνεται κατά βάση, στον ενεργό πληθυσμό, δηλαδή στο μειωμένο εργατικό δυναμικό και στους τρόπους αύξησής του. Στο πλαίσιο αυτό η έμφαση δίνεται σε πολιτικές που να ευνοούν την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας, στην περαιτέρω αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης και κυρίως στην προσέλκυση μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού:

«Θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για να στηρίξουν το παιδί και την οικογένεια, ώστε να μην μειωθούν περισσότερο οι γεννήσεις και προοδευτικά, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα να αυξηθούν. Αν δεν τα κάνουμε αυτά τα πράγματα, ο πληθυσμός μας θα συνεχίσει να μειώνεται και μετά το 2050, θα είμαστε ένας πληθυσμός πιο γηρασμένος και θα έχουμε και έλλειμμα στους ανθρώπους που θα είναι σε ηλικία για να εργαστούν». Ως προς την αντιμετώπιση της εξέλιξης αυτής, ο κ. Κοτζαμάνης, δήλωσε πως: «Δεν υπάρχουν πολλές λύσεις βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα δηλαδή τις επόμενες δύο – τρεις δεκαετίες, εκτός από τη μετανάστευση, που σημαίνει αρχικά να ανακόψουμε τη φυγή των νέων μας, αλλά και να συγκρατήσουμε στη χώρα μας κάποιους ανθρώπους που έρχονται από τρίτες χώρες και να είναι παραγωγικοί, να έχουν ίσα δικαιώματα με μας και να ενσωματωθούν στην

⁶⁴ «Ωρολογιακή βόμβα το δημογραφικό αδιέξοδο», *Το Βήμα*, 11-03-2023. <https://www.tovima.gr/print/finance/orologiaki-vomva-lfto-dimografiko-adieksodoct/>

⁶⁵ «Δημογραφικό: Χώρα γερόντων γίνεται η Ελλάδα – Πολλαπλοί οι κίνδυνοι της υπογεννητικότητας», *Το Βήμα*, 04-06-2021. <https://www.tovima.gr/2021/06/04/society/dimografiko-xora-geronton-ginetai-i-ellada-pollaploi-oi-kindynoi-tis-y-pogennitikotitas/>

κοινωνία και στην οικονομία, να μην τους έχουμε σε γκέτο και να ενισχύσουν και τις γεννήσεις »⁶⁶

Στο *Βήμα*, οι μετανάστες δεν παρουσιάζονται ως «απειλή» για τη χώρα, αλλά ως αναγκαίο εργατικό δυναμικό. Σε αρκετά δημοσιεύματα της εφημερίδας, δίνεται έμφαση στην ανάγκη για ένταξη ή και «ενσωμάτωση» των μεταναστ(ρι)ών, προκειμένου να μπορέσει να αυξηθεί ο ενεργός πληθυσμός της χώρας και να μπορέσει να επιβιώσει το έθνος. Επιπλέον, όπως φαίνεται και στο παραπάνω απόσπασμα παρά το γεγονός ότι τονίζεται η ανάγκη να ανακοπεί η φυγή των νέων Ελληνίδων και Ελλήνων, στο πλαίσιο μιας «δημογραφικής κρίσης», οι μετανάστ(ρι)ες πέρα από εργατικό δυναμικό εμφανίζονται και ως υποκείμενα τα οποία θα μπορούσαν να συμβάλλουν ουσιαστικά στην «κοινωνική ανανέωση» του πληθυσμού, εφόσον έχουν ίσα δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες και διαμορφωθούν οι κοινωνικές συνθήκες που θα τους παρέχουν τη δυνατότητα να μείνουν και να δημιουργήσουν οικογένεια στην Ελλάδα.

Η *Εφημερίδα των Συντακτών*, παρουσιάζει το «δημογραφικό πρόβλημα» ως ένα σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα, με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη η Ελλάδα, ασκώντας παράλληλα έντονη κριτική στις πολιτικές και τα μέτρα της κυβέρνησης. Στα δημοσιεύματα της εφημερίδας, η έμφαση δίνεται στις κοινωνικο-οικονομικές και εργασιακές συνθήκες που δημιουργούν ανασφάλεια στα νέα ζευγάρια, αναδεικνύοντας την εργασιακή επισφάλεια, τα χαμηλά εισοδήματα και τις δυσλειτουργίες του κρατικού μηχανισμού ως τη βαθύτατη «κοινωνική κρίση», η οποία συμβάλλει σημαντικά στη μείωση των γεννήσεων. Οι δείκτες χαμηλής γονιμότητας δεν παρουσιάζονται ως αποτέλεσμα της απόφασης των γυναικών να γίνουν μητέρες, αλλά ως κοινωνική μεταβολή που συνδέεται με τις ευρύτερες αντικειμενικές συνθήκες της χώρας και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών:

το δημογραφικό πρόβλημα είναι σύμπτωμα βαθιάς κοινωνικής κρίσης (...)
Γιατί λοιπόν τα νέα ζευγάρια δεν κάνουν παιδιά; (...) Επειδή φοβούνται ότι δεν μπορούν να τους εξασφαλίσουν τα στοιχειωδώς απαραίτητα ώστε να μεγαλώσουν και να μορφωθούν χωρίς στερήσεις και να έχουν εφόδια για μια

⁶⁶ «Δημογραφικό: Η Ελλάδα γερνάει – Το 2050 θα είμαστε λιγότεροι από 9 εκατομμύρια», *Το Βήμα*, 13-06-2022. <https://www.tovima.gr/2022/06/13/society/dimografiko-i-ellada-gernaei-to-2050-tha-eimaste-ligoteroi-apo-9-ekatommyria/>

αξιοπρεπή ζωή. Στο στρατηγικό πρόβλημα της δημογραφικής γήρανσης μόνο η στρατηγική και ουσιαστική απάντηση ενάντια στην εργασιακή επισφάλεια και την εισοδηματική λιτότητα, αλλά και η ανασύσταση του κοινωνικού κράτους μπορούν να δώσουν ουσιαστική λύση. Τα μέτρα που ανακοίνωσαν χθες οι υπουργοί Οικονομικών, Κωστής Χατζηδάκης, και Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας, Σοφία Ζαχαράκη, μακριά από το να μοιάζουν έστω με μια τέτοια ουσιαστική λύση, συνιστούν «ασπιρίνες»⁶⁷

Επιπλέον, ασκείται έντονη κριτική στην έμφαση που δίνεται, από την κυβέρνηση και τον Κ. Μητσοτάκη, στην στήριξη των πολύτεκνων οικογενειών και στην αναπαραγωγή της παραδοσιακής πυρηνικής ελληνικής οικογένειας, ως επιθυμητή μορφή οικογένειας, παραμερίζοντας άλλες οικογενειακές δομές. Σε πολλές περιπτώσεις η διαφοροποίηση της εφημερίδας από τις πολιτικές και τα αφηγήματα της κυβέρνησης εμφανίζεται από την χρήση τρίτου προσώπου όταν αναφέρεται σε λόγια του πρωθυπουργού, καθώς και από την εμφάνιση ειρωνικών φράσεων:

Ο Κυριάκος Μητσοτάκης ανακοίνωσε ότι βρίσκεται στο στάδιο της τελικής προετοιμασίας η πρωτοβουλία της άμεσης επέκτασης του ωραρίου των παιδικών σταθμών και δημοτικών σχολείων έως τις 6 το απόγευμα (...). **Ωστόσο δεν διευκρίνισε** πώς ακριβώς θα υλοποιηθεί αυτό(...). **Ο πρωθυπουργός, επαναλαμβάνοντας τις νεοφιλελεύθερες εμμονές του,** έθεσε ως μεσοπρόθεσμο στόχο της κυβέρνησης την εξασφάλιση στέγης για τους νέους ανθρώπους (...) “Πρόκειται για μία ξεχωριστή πρόκληση για έναν πληθυσμό, που γεννά” **υπογράμμισε ο κ. Μητσοτάκης** και **υπενθύμισε** πως έχει καλέσει επανειλημμένως όλα τα κόμματα του κοινοβουλίου σε μία διακομματική συνεργασία καθώς κοινά προβλήματα απαιτούν κοινή αντιμετώπιση (...) **Ο Κ. Μητσοτάκης χαρακτήρισε** εθνικό, υπαρκτικό ζήτημα (...) **διαβεβαιώνοντας** ότι η Πολιτεία εργάζεται για αυτό το θέμα (...) **Δεν έλειψαν και οι αναφορές τύπου Σαρκοζί από την ομιλία του πρωθυπουργού.**⁶⁸ (η έμφαση δική μου)

⁶⁷ «Τα ζευγάρια δεν κάνουν παιδιά. Τι φταίει;», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 23-01-2024. https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/419675_ta-zeygaria-den-kanoun-paidia-ti-ftaiei

⁶⁸ «Κ. Μητσοτάκης: Επέκταση ωραρίου δημοτικών και παιδικών σταθμών και ΣΔΙΤ για «αξιοποίηση» κτιρίων», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 08-06-2022. https://www.efsyn.gr/politiki/kybernisi/347370_k-mitsotakis-epektasi-orarioy-dimotikon-kai-paidikon-stathmon-kai-sdit

Επίσης, ασκείται έντονη κριτική στην πρωτοβουλία της κυβέρνησης, να δημιουργήσει Υπουργείο Οικογένειας, ως συντηρητική πολιτική, η οποία μέσα από την «εργαλειοποίηση» του δημογραφικού, ενέχει τον κίνδυνο να χρησιμοποιήσει το δημογραφικό ως πρόσχημα προκειμένου να περιορίσει τα δικαιώματα των γυναικών, καταργώντας το πολιτικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της άμβλωσης, παράλληλα με τον περιορισμό των δικαιωμάτων της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας:

Γιατί οφείλει να μας προβληματίσει; Το δημογραφικό αποτελούσε πάντα την αγαπημένη δικαιολογία όσων εχθρεύονται την άμβλωση, είτε ανοιχτά είτε με “ναι, μεν, αλλά”. Ήταν και είναι ο Δούρειος Ίππος για να μπει στη συζήτηση ότι κάτι πρέπει να γίνει πια, όχι για κανέναν άλλο λόγο (ότι η αυτοδιάθεση του γυναικείου σώματος ενοχλεί κάποιους, φερ ειπείν), αλλά να, δεν γεννιούνται αρκετά ελληνόπουλα. Το Έθνος κινδυνεύει! Άλλωστε, ήδη ο Άδωνις Γεωργιάδης είχε στηρίξει το πρωτοσέλιδο γνωστής εφημερίδας κατά των αμβλώσεων, βάζοντας μπροστά το δημογραφικό. Όπως επίσης αποτελεί “επιχείρημα” για την αποσιώπηση των διεκδικήσεων της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, στην οποία συχνά επιρρίπτονται και ευθύνες για το ζήτημα.⁶⁹

Στην *Εφημερίδα των Συντακτών*, σε πολλά δημοσιεύματα η «ενσωμάτωση» των μεταναστών στη χώρα προτάσσεται ως αναγκαία για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος, εστιάζοντας σε πολιτικές που απλοποιούν τις διαδικασίες ένταξης των μεταναστών στη χώρα και της διαμόρφωσης των κατάλληλων συνθηκών για την «ενσωμάτωσή» τους στη χώρα⁷⁰. Παράλληλα μέσα από τα δημοσιεύματά της, η εφημερίδα ασκεί κριτική στους τρόπους αναπαράστασης του μεταναστευτικού φαινομένου, επισημαίνοντας πώς τα ΜΜΕ και οι κυρίαρχοι πολιτικοί λόγοι παρουσιάζουν τους πρόσφυγες και τους μετανάστες ως «οικονομικό βάρος» για την Ελλάδα ή ως «απειλή». Επιπλέον, μέσα από τα δημοσιεύματα της η εφημερίδα θέτει ανοιχτά το ζήτημα της «εργαλειοποίησης» των μεταναστών από την κυβέρνηση, η οποία μέσα από διστακτικούς τρόπους παραγωγής του μεταναστευτικού, κατασκευάζει τη μετανάστευση μέσω της διάκρισης της «νόμιμης» και της «παράνομης»

⁶⁹ «Νέο Υπουργείο για...το δημογραφικό;» *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 12-06-2023. https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/393399_neo-yπουργeio-giato-dimografiko

⁷⁰ Βλ. «“Γερνάω σαν χώρα”», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 09-06-2022. https://www.efsyn.gr/politiki/347513_gernao-san-hora, «Εκτίμηση για μείωση του πληθυσμού έως και 500.000 στην νέα απογραφή», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 02-10-2021. https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/312881_ektimisi-gia-meiosi-toy-plithysmoy-eos-kai-500000-stin-nea-apografi

μετανάστευσης παράγοντας, μια ασφαλειοποιημένη ρητορική και ξενοφοβικούς λόγους απέναντι στους πρόσφυγες και τους μετανάστες.

5.3 Ο αριστερός τύπος

Σε αντίθεση με τα κυρίαρχα αφηγήματα που οριοθετούν το δημογραφικό πρόβλημα ως «υπαρξιακή απειλή» για το έθνος και το φαινόμενο της μετανάστευσης μέσα από το πρίσμα μιας «απειλής ή μιας «αναγκαιότητας», λόγω της έλλειψης εργατικών χεριών, ο *Ριζοσπάστης* προσεγγίζει τόσο τη μετανάστευση, όσο και το δημογραφικό ως αποτέλεσμα ιμπεριαλιστικών πρακτικών και ταξικών ανισοτήτων. Το «δημογραφικό» παρουσιάζεται όχι ως «εθνική απειλή» ή «κοινωνική κρίση», αλλά ως αποτέλεσμα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής που οδηγούν στην οικονομική επισφάλεια, την αβεβαιότητα, τους χαμηλούς μισθούς και την απουσία κράτους κοινωνικής πρόνοιας:

Πιο συγκεκριμένα, το ΚΚΕ διεκδικεί δικαιώματα που έχουν να κάνουν με τη μόνιμη και σταθερή εργασία για όλους και όλες με πλήρη εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα, μέτρα προστασίας της μητρότητας, της εργαζόμενης μητέρας και διευκόλυνσή της για την ανατροφή των παιδιών, καθολικό αποκλειστικά δημόσιο και δωρεάν σύγχρονο σύστημα Υγείας - Πρόνοιας, με δωρεάν χορήγηση φαρμάκων, κάλυψη των εξόδων του προγεννητικού ελέγχου, της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και του τοκετού, κ.ά.⁷¹

Οι ταξικές ανισότητες και η απουσία κοινωνικών πολιτικών συνδέονται άμεσα με τους χαμηλούς δείκτες γονιμότητας και κύριο υποκείμενο στήριξης και προστασίας γίνεται η εργαζόμενη μητέρα. Παρά το γεγονός ότι ο *Ριζοσπάστης* αναδεικνύει την διάσταση της εκμετάλλευσης των εργαζόμενων γυναικών, το αφήγημα μένει δέσμιο σε μια αναπαράσταση της γυναίκας εργάτριας εντός μιας πυρηνικής οικογένειας και ως υπεύθυνη για την ανατροφή των παιδιών. Με αυτόν τον τρόπο την ίδια στιγμή που αναγνωρίζει τη γυναίκα ως σύμβολο καταπίεσης και εκμετάλλευσης, συνδέει τη γονιμότητα με το γυναικείο φύλο εντός της παραδοσιακής πυρηνικής μορφής οικογένειας.

⁷¹ «Με την Ομοσπονδία Πολυμελών Οικογενειών με τρία τέκνα συναντήθηκε ο Δ. Κουτσούμπας», *Ριζοσπάστης*, 05-11-2022.
<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=11889119&textCriteriaClause=%2B%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%9F%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%9A%CE%9F>

ανισότητες που υφίστανται οι μετανάστες, αλλά μέσα από την παραγωγή της «νόμιμης μετανάστευσης» που υπακούει σε κανόνες και σε συγκεκριμένες λογικές με βάση την αγορά εργασίας νομιμοποιούν την παραγωγή ενός «σύγχρονου σκλαβοπάζαρου» και μιας σύγχρονης αποικιοκρατικής λογικής, εγκαθιδρύοντας την εργασιακή επισφάλεια και την εργασιακή εκμετάλλευση τόσο των μεταναστών όσο και του εγχώριου πληθυσμού.

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθούν οι τρόποι μέσω των οποίων συγκροτείται και αναπαρίσταται στο δημόσιο λόγο το φαινόμενο της μετανάστευσης, παράλληλα με τα κυρίαρχα αφηγήματα που συγκροτούν και κατασκευάζουν το «δημογραφικό πρόβλημα», μέσα από τους κυρίαρχους πολιτικούς λόγους και τα δημοσιεύματα εφημερίδων ευρείας κυκλοφορίας. Από την ανάλυση των δημοσιευμάτων αναδείχθηκε πως το «δημογραφικό πρόβλημα» δεν αποτελεί στο πεδίο του λόγου ένα ζήτημα που αποτυπώνει απλώς τις μεταβολές στα χαρακτηριστικά του πληθυσμού της Ελλάδας, αλλά συγκροτείται ως εθνικό, υπαρξιακό ζήτημα ύψιστης σημασίας. Κεντρικό υποκείμενο των επιπτώσεων του δημογραφικού γίνεται η ίδια η Ελλάδα, και το δημογραφικό πρόβλημα μετατρέπεται σε ζήτημα «υπαρξιακής απειλής» του ίδιου του έθνους.

Μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα αναδείχθηκε η στενή σύνδεση του «δημογραφικού προβλήματος» της χώρας με τη χαμηλή γυναικεία γονιμότητα, η οποία αποτελεί κεντρικό αντικείμενο συζήτησης και κύριο τόπο παρέμβασης για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού». Η καθυστερημένη επιλογή των Ελληνίδων γυναικών να αποκτήσουν οικογένεια και παιδιά, καθώς και η απροθυμία τους σε πολλές περιπτώσεις να γίνουν μητέρες αναδείχθηκε ως βασική αιτία του «δημογραφικού προβλήματος» και κυρίως της ευημερίας του ίδιου του έθνους. Βλέπουμε επομένως ότι η «βιολογική αναπαραγωγή» του έθνους συνδέεται άμεσα με τη μητρότητα, όπως είχε αναδείξει και η Χαλκιά (2007), καθώς το δημογραφικό όπως και τη δεκαετία του 90', λειτουργεί ως «αναπαραγωγική τεχνολογία», η οποία παράγει πολιτικά υποκείμενα τα οποία καλούνται να πειθαρχούν στις επιταγές του έθνους μέσω της βιολογικής και εθνικής αναπαραγωγής τους, ενεργώντας προσανατολισμένα προς την εθνική ευημερία.

Τα κείμενα τα οποία μελετήθηκαν απευθύνονται στα ετεροφυλόφιλα νέα ζευγάρια και κυρίως στις ετεροφυλόφιλες γυναίκες, οι οποίες καλούνται εντός της παραδοσιακής, ετεροκανονικής πυρηνικής οικογένειας να γεννήσουν για την ευημερία και την επιβίωση του ελληνικού έθνους, ενώ παράλληλα οι πολιτικές και τα μέτρα για την αντιμετώπιση του «δημογραφικού προβλήματος» εστιάζουν στη διευκόλυνση της υλοποίησης της μητρότητας. Παράλληλα, η «ελληνική οικογένεια» αναδεικνύεται ως τόπος επιτέλεσης της μητρότητας και της γυναικείας ολοκλήρωσης και τόπος

αναπαραγωγής συγκεκριμένων εθνικών υποκειμένων. Η έμφαση στη στήριξη των πυρηνικών ετεροκανονικών οικογενειών ως επιθυμητό μόρφωμα οικογένειας, εμφανίζεται μέσα από την «απουσία» άλλων υποκειμένων στο δημόσιο λόγο. Στο υλικό από τους κυρίαρχους πολιτικούς λόγους που εξετάστηκε, τα ΛΟΑΤΚΙ+ υποκείμενα, καθώς και οι μετανάστ(ρι)ες τρίτων χωρών δεν αναφέρονται ως υποκείμενα τα οποία μπορούν να συμβάλουν στην αύξηση των δεικτών γονιμότητας και δεν εμφανίζονται πολιτικές που ευνοούν την δημιουργία οικογένειας για τις συγκεκριμένες κατηγορίες υποκειμένων. Επομένως οι πολιτικές που αφορούν τη «στήριξη των οικογενειών» λειτουργεί περισσότερο ως ένας μηχανισμός επιβράβευσης και παραγωγής «επιθυμητών πολιτικών υποκειμένων», μέσω του αποκλεισμού άλλων κατηγοριών υποκειμένων αλλά και ως ένας μηχανισμός ρύθμισης και ελέγχου της γονιμότητας η οποία πρέπει να αφορά τις νέες ετεροφυλόφιλες Ελληνίδες και τους νέους ετεροφυλόφιλους Έλληνες.

Μέσα από τα κυρίαρχα αφηγήματα διαπιστώθηκε ως κοινό σημείο των τρόπων αναπαράστασης του μεταναστευτικού φαινομένου η διάκριση μεταξύ της «νόμιμης μετανάστευσης» και της «παράνομης μετανάστευσης», επιβεβαιώνοντας τη θέση του Γκολφινόπουλου (2023) πως το ζήτημα της «παράνομης μετανάστευσης» αποτελεί κεντρικό θέμα στο δημόσιο λόγο. Οι «παράνομοι μετανάστες» αναπαρίστανται ως «απειλή» για την ομοιογένεια του ελληνικού πληθυσμού, και την «ασφάλεια» του κράτους, την ίδια στιγμή που το έντονα φορτισμένο συναισθηματικά και πολεμικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται στο δημόσιο λόγο, οριοθετεί το φαινόμενο της μετανάστευσης, μέσα από ένα διχοτομικό και διχαστικό τρόπο σκέψης, στον οποίο κατασκευάζονται οι κατηγορίες του «Εμείς» και του «Ξένου», ο οποίος απειλεί την ακεραιότητα και την ασφάλεια του έθνους.

Ο «παράνομος μετανάστης» από τρίτες χώρες κατασκευάζεται ως ένας «Επικίνδυνος Άλλος» που απειλεί τα θεμέλια του δυτικού πολιτισμού. Συγκεκριμένα, μέσα από τους λόγους που μελετήθηκαν, εμφανίζεται η σύνδεση των ξενοφοβικών λόγων, με τους μουσουλμάνους, άντρες, μετανάστες, οι οποίοι αναπαρίστανται ως απειλή για τις «δημοκρατικές αξίες» της δύσης. Η συχνή αναφορά σε τρομοκρατικές επιθέσεις από εξτρεμιστές ισλαμιστές παράγουν τη φοβία πως όλοι οι μουσουλμάνοι συνδέονται με τη βία και με τρομοκρατικές ενέργειες και αναπαριστούν τους μουσουλμάνους ως «επικίνδυνα σώματα», μη αφομοιώσιμα, τα οποία απειλούν την ίδια την «ανθρωπότητα».

Η παρούσα εργασία ανέδειξε ότι το φαινόμενο της μετανάστευσης παρουσιάζεται ως ζήτημα προς διαχείριση, μέσω πολιτικών ελέγχου των μεταναστευτικών κινήσεων. Η διαχείριση του «μεταναστευτικού» εδραιώνεται πάνω σε δύο κατά κύριο λόγο αφηγήματα. Το ένα αναπαριστά τους μετακινούμενους πληθυσμούς ως «εισβολείς» και επιτάσσει αυστηρές πολιτικές ελέγχου, με πρόσχημα την προστασία του έθνους από μία «εξερχόμενη απειλή», ενώ το άλλο εστιάζει στην «αντιμετώπιση» των «ανεξέλεγκτων μεταναστευτικών ροών» μέσα από συγκεκριμένους κανόνες, ενθαρρύνοντας τη «νόμιμη μετανάστευση» και εστιάζοντας σε τρόπους που οι μετανάστ(ρι)ες θα μπορούσαν σταδιακά να «ενσωματωθούν» ή/και να «αφομοιωθούν» στην ελληνική κοινωνία. Παράγεται κατά τον τρόπο αυτό μία αντίληψη, η οποία μετατρέπει την πληθυσμιακή μετακίνηση σε ανασφάλεια και φόβο. Στην πρώτη περίπτωση παράγεται η «φανταστική απειλή» του αφανισμού του έθνους που συμπίπτει με την έλευση των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα και την αλλοίωση της εθνικής υπόστασης της χώρας. Στη δεύτερη περίπτωση η μετανάστευση παρουσιάζεται ως «πρόβλημα» προς διαχείριση (Χριστόπουλος, 2020).

Παράλληλα η εξέταση του υλικού ανέδειξε την κοινή παραδοχή που επιτάσσει ως αναγκαία την ένταξη μεταναστ(ρι)ών στη χώρα για την κάλυψη των αναγκών της αγοράς εργασίας. Στο δημόσιο λόγο, το κέντρο βάρους της συζήτησης μετατοπίζεται από την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών και την ασφαλή ένταξή τους και διαμονή στη χώρα, στην αποτελεσματικότητα της εργασίας των μεταναστ(ρι)ών για τη χώρα. Η παραγωγή συνθηκών προσωρινής ένταξης των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα, ευνοεί τις συνθήκες, οι οποίες διαμορφώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό τους και νομιμοποιούν την παραγωγή ενός προσωρινού, ευέλικτου, φθηνού, εργατικού δυναμικού, επιβεβαιώνοντας τη θέση του Ψημμένου (2004, 2020) σύμφωνα με την οποία η εργασία γενοποιείται και φυλετικοποιείται. Στη βάση της προσωρινότητας, της αστάθειας της μεταναστευτικής εργασίας και της πλήρης εξάρτησης και υποταγής του μεταναστευτικού εργατικού από τον εργοδότη.

Στο δημόσιο λόγο παρατηρείται επίσης η εξίσωση των προσφύγων με των οικονομικών μεταναστών, που όπως ανέδειξε και ο Χριστόπουλος (2020) οδηγεί στην υποβάθμιση των δικαιωμάτων τόσο των πρσφυγισσών/προσφύγων, όσο και των μεταναστ(ρι)ών. Παράλληλα, η ασφαλειοποιημένη ρητορική και οι ξενοφοβικοί λόγοι στη δημόσια σφαίρα, κατασκευάζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης ως «ζήτημα ασφάλειας» μεταφέροντας τη συζήτηση στην ανάγκη εγκαθίδρυσης περισσότερο

αυστηρών μέτρων και πολιτικών ελέγχου των μεταναστευτικών κινήσεων, καθώς και στην ανάγκη για αυστηρότερη φύλαξη των συνόρων. Η «εισβολή παράνομων μεταναστών» μετατρέπεται σε ένα ζήτημα «υπαρξιακής απειλής» του έθνους, το οποίο καλείται να αμυνθεί αποκλείοντας τον ξένο από τη χώρα. Η Ελλάδα αναπαρίσταται ως «φύλακας» του φρουρίου της Ευρώπης και καλείται να διαφυλάξει τα ελληνικά και ευρωπαϊκά σύνορα μέσω της απαγόρευσης της εισόδου των μεταναστ(ρι)ών στη χώρα και του αποκλεισμού τους από την Ευρώπη.

Από την άλλη πλευρά, η συζήτηση στο δημόσιο λόγο δεν αφορά στην απόδοση πολιτικών δικαιωμάτων των μεταναστ(ρι)ών και στην ίση πρόσβαση σε όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες της χώρας, αλλά περιστρέφεται γύρω από το ζήτημα της «ενσωμάτωσης» των μεταναστ(ρι)ών και τους τρόπους που θα μπορούσαν να διαμείνουν στη χώρα «αφομοιώνοντας» τα χαρακτηριστικά και τις αξίες τόσο της Ελλάδας όσο και της δύσης. Η συζήτηση δηλαδή περιστρέφεται στον τρόπο που ο «ξένος» χάνοντας τη διαφορετικότητά του θα μπορούσε να γίνει «λιγότερο απειλητικός» για τη χώρα. Το ζήτημα της «ενσωμάτωσης» δηλαδή στο δημόσιο λόγο τίθεται υπό τους όρους του πώς οι μετανάστ(ρι)ες χάνοντας την ετερότητά τους θα είναι περισσότερο όμοιοι με εμάς. Ή με άλλα λόγια το ζήτημα της «ενσωμάτωσης» γίνεται ένα πρόβλημα του οποίου βάση είναι η ίδια η «ετερότητα».

Τα «ανθρώπινα δικαιώματα», ως δικαιώματα καθολικά και πανανθρώπινα, δεν αποτελούν παρά δικαιώματα των πολιτών ενός έθνους-κράτους και ουσιαστικά συγκεκριμένων κατηγοριών πολιτών. Η εκμετάλλευση των μεταναστ(ρι)ών και ο κοινωνικός αποκλεισμός τους είτε σε εγχώριο επίπεδο, είτε μέσω της απαγόρευσης της εισόδου τους σε μία χώρα, αναδεικνύει ακριβώς τον ρευστό χαρακτήρα των «ανθρώπινων δικαιωμάτων» και της αξίας της ανθρώπινης ζωής. Από τη στιγμή που ίδια η ύπαρξη ορίζεται και υφίστανται στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, μέσα από ιδιότητα του πολίτη που αποτελεί τον εγγυητή των δικαιωμάτων του «ατόμου», τα αφηρημένα ανθρώπινα δικαιώματα δεν μπορούν να υφίστανται με τρόπο οικουμενικό στο υπόδειγμα των εθνών-κρατών. Αντίθετα, το παράδειγμα αυτό συμβάλλει στη παραγωγή των συνθηκών που νομιμοποιούν την εκμετάλλευση και την υποβάθμιση των δικαιωμάτων των όσων δεν μπορούν να συγκροτηθούν ως αναγνωρισμένα υποκείμενα σε ένα έθνος κράτος.

Στόχος της παρούσας εργασίας ήταν να αναδειχθούν οι τρόποι μέσω των οποίων οι κυρίαρχοι λόγοι γύρω από τη μετανάστευση και το «δημογραφικό πρόβλημα» παράγουν συγκεκριμένα «είδη» κοινωνικών υποκειμένων και οριοθετούν τη σχέση τους με το ελληνικό έθνος-κράτος. Τα όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με τους τρόπους που κατασκευάζεται το φαινόμενο της «μετανάστευσης» μέσα από κυρίαρχα αφηγήματα, αναδεικνύουν και επιβεβαιώνουν τις κοινωνικές ανισότητες που υφίστανται οι μετανάστ(ρι)ες στην Ελλάδα. Επομένως, κρίθηκε σημαντική η ανάδειξη των λόγων αυτών, καθώς προβάλλονται οι τρόποι που εγκαθιδρύονται οι κοινωνικές ανισότητες και με τον τρόπο αυτό η παρούσα μελέτη θα μπορούσε να συμβάλει στο να ανοίξει ο διάλογος προκειμένου να εξαλειφθούν, μέσα από την περαιτέρω ανάπτυξη της μελέτης.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Α' Νόμοι

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. (2023). *Νόμος υπ' αριθμ. 5078: Αναμόρφωση επαγγελματικής ασφάλισης, εξορθολογισμός ασφαλιστικής νομοθεσίας, συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, σύστημα διορισμού και προσλήψεων των εκπαιδευτικών της Δημόσιας Υπηρεσίας Απασχόλησης και λοιπές διατάξεις. ΦΕΚ Α' 211/20-12-2023*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο. <https://www.taxheaven.gr/law/5078/2023> (πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).

Β' Ιστοσελίδες

<https://www.europarl.europa.eu/portal/el> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.amnesty.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://unric.org/el/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://borderviolence.eu/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.primeminister.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://migration.gov.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.statistics.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.dianeosis.org/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.kathimerini.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.tovima.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.efsyn.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

<https://www.rizospastis.gr/> (πρόσβαση σε τακτά χρονικά διαστήματα).

Ελληνόγλωσση

Agamben, G. (2005). *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. (επιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας). Αθήνα: Scripta. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1995).

Anderson, B. (1997). *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. (μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα). Αθήνα: Νεφέλη.

Arendt, H., Agamben, G., Traverso, E. (2015). *Εμείς οι πρόσφυγες*. (επιμ. Νίκος Κούρκουλος, μτφρ. Κώστας Δεσποινιάδης, Άκης Γαβρηλίδης, Νίκος Κούρκουλος). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Balibar, E. & Wallerstein, I. (2017). *Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*. (επιμ. Κουτσογιάννης Βασίλης, μτφρ. Ελεφάντης Άγγελος, Καλαφάτη Ελένη). Αθήνα: Νήσος. (2^η έκδοση). (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1988).

Bauman, Z. (2007). *Ρευστός Φόβος*. (μτφρ. Γιώργος Καράμπελας). Αθήνα: Θεωρία-Ιδέες. Πολύτροπον (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2006).

Bourdieu, P. (2006). *Η αίσθηση της Πρακτικής*. (επιμ. Μαρία Τσάτσου, μτφρ. Θεόδωρος Παραδέλλης). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1980).

Bourdieu, P. (2007). *Η ανδρική κυριαρχία*. (μτφρ. Έφη Γιαννοπούλου). Αθήνα: Πατάκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας* (επιμ. Αθανάσιος Αϊδίνης, μτφρ. Παναγιώτης Σακελλαρίου). Αθήνα: Gutenberg (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2016).

Butler, J. (2008). *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσει του «φύλου» στο λόγο*. (επιμ. Αθηνά Αθανασίου, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου) Αθήνα: Εκκρεμές. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1993).

Delanty, G. (2010). *Επινοώντας την Ευρώπη. Ιδέα, Ταυτότητα, Πραγματικότητα*. (επιμ. Μιχάλης Σωτηρόπουλος, Κωστής Καρπόζηλος, μτφρ. Γιάννης Μπαχάρας). Αθήνα: Ασίνη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1995).

Foucault, M. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική*. (μτφρ. Ζήσης Σαρίκας). Αθήνα: Ύψιλον.

Foucault, M. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας*. (μτφρ. Λίλα Τρουλινού). Αθήνα: Ύψιλον.

Foucault, M. (2011). *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της Φυλακής*. (μτφρ. Τάσος Μπέτζελος). Αθήνα: Πλέθρον. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2004).

Foucault, M. (2012). *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*. (μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης). Αθήνα: Πλέθρον. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1975).

Gellner, E. (2002). *Εθνικισμός. Πολιτισμός, πίστη και εξουσία*. (επιμ.. Κώστας Λιβιεράτος, μτφρ. Λυδία Παπαδάκη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1997).

Gellner, E. (2013). *Έθνη και Εθνικισμός*. (μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1983).

Giddens, A. (2014). *Οι Συνέπειες Της Νεωτερικότητας*. (επιμ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, μτφρ. Γιώργος Μερτίκας). Αθήνα: Κριτική. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1999).

Giddens, A. (2014). *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πώς επιδρά η Παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*. Μεταίχμιο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1999).

Goldin, I., Cameron, G., Balarajan, M. (2013). *Αυτοί δεν είναι σαν εμάς. Το παρελθόν και το μέλλον της μετανάστευσης*. (επιμ. Νίκος Κουμπιάς, Παναγιώτης Σουλτάνης, μτφρ. Ελένη Αστερίου) Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Green, N.L. (2004). *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*. (μτφρ. Δημήτρης Παρσάνογλου). Αθήνα: Σαββάλας.

Hall, S. (2017). *Το έργο της αναπαράστασης*. (επιμ. Πηνελόπη Πετσίνη, μτφρ. Πηνελόπη Πετσίνη). Αθήνα: Πλέθρον (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1997).

Phillips, L. & Jorgensen, J.W. (2009). *Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Μέθοδος*. (επιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής). Αθήνα: Παπαζήση (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).

Simmel, G. (2004). *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα. Κοινωνιολογικά, Φιλοσοφικά και Αισθητικά Κείμενα*. (επιμ. Σπύρος Γαγγάς, Κώστας Θ. Καλφόπουλος, μτφρ. Γιώργος Σαγκριώτης, Όλγα Σταθάτου). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Smith, A. D. (2000). *Εθνική Ταυτότητα*. (μτφρ. Εύα Πέππα). Αθήνα: Οδυσσέας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1991).

Traverso, E. (2013). *Οι Ρίζες της Ναζιστικής Βίας. Μια Ευρωπαϊκή Γενεαλογία*. (μτφρ. Κούρκουλος Νίκος). Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).

Traverso, E. (2017). *Τα νέα πρόσωπα του φασισμού*. (μτφρ. Κούρκουλος Νίκος). Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2017).

Traverso, E. (2017). *Κατανοώντας τη Ναζιστική Γενοκτονία*. (μτφρ. Δεσποινιάδης Κώστας, Σάζο Σοφία). Αθήνα: Επέκεινα. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1999).

Αποστολέλλη, Α. & Χαλκιά, Α. (επιμ.). (2012). *Σώμα, Φύλο, Σεξουαλικότητα. ΛΟΑΤΚ Πολιτικές στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πλέθρον.

Γαλατά, Π.-Β., Πούλου, Ε., & Ψημμένος, Ι. (2020). «Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα». *Κοινωνική Πολιτική / Social Policy*, 12, σσ. (39-61). <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeekp/article/view/29024/22622> (πρόσβαση στις 20 Γενάρη 2025).

Γκολφινόπουλος, Γ. (2007). “Έλληνας ποτέ...”. *Αλβανοί και ελληνικός τύπος τη νύχτα της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 2004*. Αθήνα: Ισνάφι.

Γκολφινόπουλος, Γ. (2023). *Κρατική Εξουσία και Λόγος. Η Κοινωνική Παραγωγή της Μεταναστευτικής Παρανομίας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2023). *Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού - Κατοικιών 2021: Μόνιμος Πληθυσμός (17.03.2023)*. Ελληνική Στατιστική Αρχή. Διαθέσιμο στο: https://elstat-outsourcers.statistics.gr/Census2022_GR.pdf (πρόσβαση στις 30 Απριλίου 2024).

Καψάλης, Α. (2023). *Μετανάστες εργάτες γης. Καθεστώτα εξαίρεσης στην εργασία και την κινητικότητα*. Αθήνα: Άπαρσις.

Κοτζαμάνης, Β (επιμ.). (2023). *Δημογραφικά Προτάγματα*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Κοτσαμάνης, Β. (2023). *Το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας*. διαΝΕΟσις. <https://www.dianeosis.org/research/demography/> (πρόσβαση στις 20 Οκτωβρίου 2024).

Κοτσαμάνης, Β. (2023). *Δημογραφική-Οικογενειακή Πολιτική Και "Εθνικό Σχέδιο για το Δημογραφικό"*. διαΝΕΟσις. <https://www.dianeosis.org/2023/11/dimografiki-oikogeneiaki-politiki-kai-ehtniko-sxedio-drasis-gia-to-dimografiko/> (πρόσβαση στις 20 Οκτωβρίου 2024).

Λυδάκη, Α. (2011). *Τσικιοι και Αλαφροΐσκιωτοι. Λαϊκός Λόγος και Πολιτισμικές Σημασίες*. Αθήνα: Gutenberg.

Λυδάκη, Α. (2012). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Λυδάκη, Α. (2016). *Αναζητώντας το χαμένο Παράδειγμα. Επιτόπια έρευνα, κατανόηση, ερμηνεία*. Αθήνα: Παπαζήση.

Μυλωνάς, Χ. (2016). *Οικοδομώντας το Έθνος. Ομοεθνείς, Πρόσφυγες, Μειονότητες* (μτφρ. Ελπίδα Βόγλη). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2012).

Νικολαΐδης, Η. (2024). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες το 2024 – Α' Μέρος*. διαΝΕΟσις. <https://www.dianeosis.org/2024/04/ti-pistevoun-oi-ellines-tou-2024-a-meros/> (πρόσβαση στις 5 Μαρτίου 2025).

Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας. (2024). *Γνώμη πρωτοβουλίας: Το δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα*. Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας. Διαθέσιμο στο: <https://oke.gr/el/opinions/dimografiko-provlima-stin-ellada> (πρόσβαση στις 10 Ιουνίου 2024)

Οικονόμου-Λαλιώτη, Μ. (2022). *Οι Στάσεις Των Ελλήνων Απέναντι Στους Πρόσφυγες Και Τους Μετανάστες. Στερεοτυπικές αποτυπώσεις και οι υπόγειες διαδρομές της απειλής*. διαΝΕΟσις. <https://www.dianeosis.org/2022/05/oi-staseis-twn-ellinwn-apeganti-stoys-prosfyges-kai-toys-metanastes/> (πρόσβαση στις 20 Οκτωβρίου 2024).

Παπαρίζος, Α. (2021). *Πολιτική και θρησκεία. Οι έξη ελληνικοί πολιτισμοί. Από την αρχαία στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήση.

Χαλκιά, Α.(2007). *Το Άδειο Λίκνο της Δημοκρατίας: Σεξ, Έκτρωση και Εθνικισμός στη Σύγχρονη Ελλάδα*. (μτφρ. Μαρία Καστανάρα). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χαλκιά, Α. (2011). *Εμφυλές Βιαιότητες: Εξουσία, Λόγος, υποκειμενικότητες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χαλκιά, Α. (επιμ.). (2021). *Έθνος και Φύλο σε κρίση. Αρρενωπότητες στο προσκήνιο*. Αθήνα: Futura.

Χριστόπουλος, Δ. (2002). *Η Ετερότητα ως Σχέση Εξουσίας. Όψεις της Ελληνικής, Βαλκανικής και Ευρωπαϊκής Εμπειρίας*. Αθήνα: Κριτική.

Χριστόπουλος, Δ. (2020). *Αν το προσφυγικό ήταν πρόβλημα, θα είχε λύση*. Αθήνα: Πόλις.

Χριστόπουλος, Δ. (2022). *Ταξίδι στο κράτος. Κυριαρχία, Δίκαιο, Δικαιώματα*. Αθήνα: Πόλις.

Χριστόπουλος, Δ. (2024). *Το ελληνικό μεταναστευτικό καθεστώς. Πραγματικότητες, ματαιώσεις, προοπτικές*. διαΝΕΟσις. https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2024/09/Immigration_Christopoulos.pdf

Ψημμένος, Ι. (2004). *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ψημμένος, Ι. (2008). *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία. Η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ψημμένος, Ι. (επιμ.). (2020). *Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό: σχέσεις, αντιλήψεις, δράσεις*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

Ahmed, S. (2004). Affective economies. *Social Text*. [online] Vol. 22 (2): 117-139: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/08/Affective-economies-by-Ahmed-Sara-1.pdf> (πρόσβαση στις 15 Ιουλίου 2023).

Ahmed, S. (2010). *The Promise of Happiness*. United States of America: Duke University press.

Bailey-Morley, A. and Lowe, C. (2023) Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants: Greece country profile. London: ODI (<https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-greece-country-profile>). (πρόσβαση στις 18 Απριλίου 2024).

Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Chen, S. (2023). Unemployment, Immigration, and Populism. *IZA - Institute of Labor Economics*. <https://www.jstor.org/stable/resrep57109> (πρόσβαση στις 18 Απριλίου 2024).

D'Haenens L., Joris W. & Heinderyckx F. (eds.). (2019). *Images of Immigrants and Refugees in Western Europe: Media Representations, Public Opinion, and Refugees' Experiences*. Leuven: Leuven University Press. <https://doi.org/10.11116/9789461662811> (πρόσβαση στις 18 Απριλίου 2024).

De Genova, N.P. (2002). 'Migrant "illegality" and deportability in everyday life', *Annual Review of Anthropology*. vol. 31, pp. 419-447. <https://www.jstor.org/stable/4132887> (πρόσβαση στις 5 Φεβρουαρίου 2025).

De Genova, N. (2005) *Working the Boundaries: Race, Space, and "Illegality" in Mexican Chicago*. Durham, NC: Duke University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv120qt8g> (πρόσβαση στις 5 Φεβρουαρίου 2025).

European Commission. (2022b). *Special Eurobarometer: Integration of immigrants in the European Union*. 20 June. European Commission. Διαθέσιμο στο: https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/special-eurobarometer-integration-immigrants-european-union_en (πρόσβαση στις 19 Μαΐου 2024).

Eurostat. (2024). *Demography of Europe – 2024 edition*. European Union. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/demography-2024> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2024).

Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. New York: Longman.

Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Arnold.

Ghauri, M. J. και Umer, S. (2019). A Critical Discourse Analysis of the National Islam and Foreign Islam in the Australian Press. *Islamic Studies*, Autumn: 2019, Vol. 58, No. 3 (Autumn: 2019), pp. 403-422. *Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad*. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26899430> (πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2024).

Goffman, E. (1959). *Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.

Karyotis, G. (2012). 'Securitization of migration in Greece: Process, motives, and implications'. *International Political Sociology*. 6(4), pp. 390–408. doi: 10.1111/ips.12002.

Luthra, R. (2024). *Destination Detroit : discourses on the refugee in a post-industrial city*. University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.11473711> (πρόσβαση στις 18 Απριλίου 2024).

Mead, G.H. (1967). *Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.

Papastergiadis, N. (2006). The Invasion Complex: The Abject Other and Spaces of Violence', *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 88(4), pp. 429-442. Available at: <https://www.jstor.org/stable/462153> (πρόσβαση στις 13 Φεβρουαρίου 2025).

Robinson, C.J. (1983). *Black Marxism. The making of the Black Radical Tradition*. Modern Classics.

Sakellariou, A. (2024). Islam and Violence in Greek Society: The Stigmatisation of Muslims, the Extreme Right and Resistance to Reciprocal Radicalisation. In Pilkington, H. ed. *Resisting Radicalisation? Understanding Young People's Journeys through Radicalising Milieus*. Berghahn Books. pp 129-158. <https://www.jstor.org/stable/jj.7193887.9> (πρόσβαση στις 18 Απριλίου 2024).

Smith, A.D. (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Polity Press.

Smith, A.D. (1995). *Nations and Nationalism in a Global Era*. Basil Blackwell.

Stolic, T. (2019). Media representations of migration and racism. *European Journal of Communication*. 34 (6): 691-697. [Media representations of migration and racism \(sagepub.com\)](#) (πρόσβαση στις 25 Ιουλίου 2024).

Taha, S. H. (2019). Refugees, Migrants and Citizens in U.K. Socio-Political Discourse: A Postcolonial and Discourse Analytical Critique. *Journal of Global Faultlines*. 6 (1): 17-38. <https://www.jstor.org/stable/10.13169/jglobfaul.6.1.0017> (πρόσβαση στις 18 Απριλίου 2024).

Triandafyllidou, A. (1998). National identity and the 'other'. *Ethnic and Racial Studies*. 21(4), 593–612. <https://doi.org/10.1080/014198798329784> (πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).